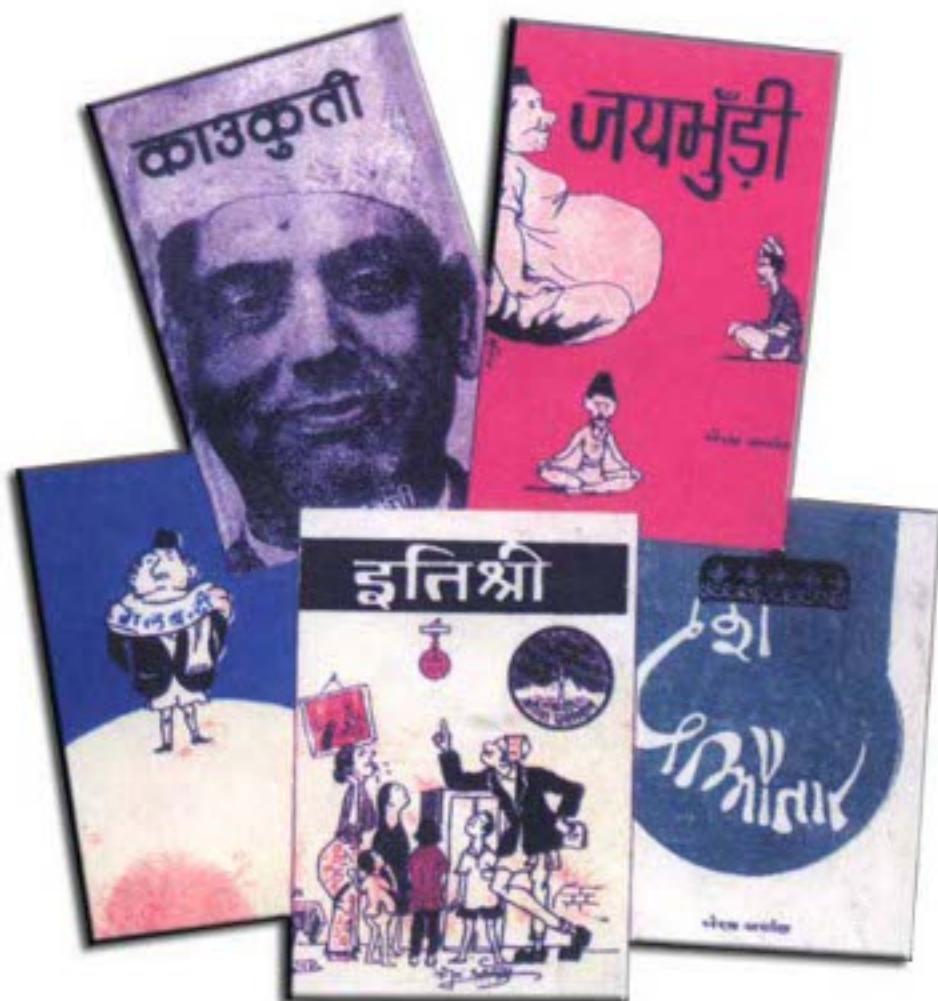

ਮैरव अर्यालका हार्यत्यङ्गःये

मैरव अर्याल

इतिश्री

Digitized By:

साझा शिक्षा ई-पाटी
OLE NEPAL

www.pustakalaya.org

www.olenePAL.org

इतिश्री उस्तै पुराणे…

इतिश्री समाप्तिको स्वीकृति होइन; अध्यायान्तको जनाउ मात्र हो । यतिन्जेलको मेरो लरखर खाली नेपाली लेख्न सिक्ने तरखर हो । तर यतिका वर्ष कलम घोट्ता पनि नेपाली जानिँदो रहेनछ, खै साहित्य-सिर्जना गर्ने त कहिलेकहिले ?

अहिले यो पनि उस्तै भयो । इतिश्री यतिकोऽध्यायः

२०२८।५।१३।१

- भैरव अर्याल

धन्यवादैधन्यवाद !

‘इतिश्री’ छाप्न दिएकोमा अर्याललाई, चिनारी लेखिदिएकोमा वासुदेव त्रिपाठीलाई, गाताचित्र बनाइदिएकोमा टेकवीर मुखियालाई धन्यवाद !

किनेर पढिदिने सबैलाई धन्यवाद !

धेरैको केको वादविवाद !

- कौवा प्रकाशन

अर्यालको 'इतिश्री' का सम्बन्धमा

(क) 'कौवा प्रकाशन' बाट भैरव अर्यालको इतिश्री छापिए छ । हास्यव्यङ्गयरचनाको यो सङ्कलन अर्यालको काहिँलो सन्तान हो । म आगामी सन्ततिका निम्ति पनि मर्यादाक्रम छोडिदिए भनिरहेको छु । 'रसमय नेपाली जीवन' तिरभन्दा वा समाजका फूलबारी र बैठकभन्दा हाम्रा जीवनका साँगुरा गल्ली र विकृतिका रछानतिरै रमाइरहेका अर्यालको शीर्षस्थ उपलब्धिका रूपमा इतिश्री देखा पर्दै छ, तापनि यो उनको हास्यव्यङ्गय- व्यवसायको इतिश्री नबनोस् भन्ने सगुन म सर्वप्रथम टक्का उँछु ।

म यस्तै इतिश्रीको भूमिका लेख्न पलेंटी कस्तै छु र उपयुक्त भाका खोज्दै छु । मेरा मनमा एउटा दुविधा देखा पर्दै- म कुन भैरव अर्यालको हिसापकिताप गरूँ ? नेपाली हास्यव्यङ्गयको विकासोन्मुख मुलुकका सन्दर्भमा साहैसाहै जेहेनदार र खण्डित देखा पर्ने भैरव अर्यालको कि हास्यव्यङ्गयको अति विकसित भूभागका सापेक्षतामा अनागत र आउन बाँकी भैरव अर्यालको ? अझ प्रश्नलाई अर्को रूपमा पनि ठडचाउन सकिन्दै- उनको वर्तमानकै म तारिफ गरूँ कि, उनीजिति प्रवीण र खण्डित बन्न सके नेपाली हास्यव्यङ्गय- निबन्धको गजुर गगनचुम्बी होला, त्यस सम्भाव्य भविष्यका निम्ति उनलाई आमन्त्रित गर्दै उनको पूजाआजा (उनको वर्तमानलाई छेडछाड) गरूँ ? आज उनी भाले देखा पर्दैन्, तर भोलिपर्सिका निम्ति उनी सेरा निक्लन सक्लान् कि नसक्लान् ? त्यही मेरो दुविधाको मुटु हो ।

त्यसो भए म यो भूमिका तीतोबाट थालूँ कि मीठोबाट । म मनमनै सोचिराछ्छु तीतो-मीठो, मीठो-तीतो...। 'मधुरबाट समाप्त गर्नु' कुनचाहिँ मन्त्र हो यो ? साँच्ची हामी नुनिलो-अमिलो खाइसकेपछि गुलियोबाट (भेटियो भने) भोजन समाप्त गद्दैँ क्यार ! तैपनि परम्परा भाँच्नु नै उपलब्धि हुने परिवेशमा म गुलियो-मीठोबाटै हास्यव्यङ्गयकार अर्यालको परिचर्चा गर्न

चाहन्छु । कुनै दिन मै पनि परम्पराको एक स्तूप बन्न पुगें र मैलाई पनि भाँचिदिए भने ? तर 'भने' को सम्बन्ध आजसँग छैन, परिस-निकोसिंसँग छ । त्यसैले मेरो निम्नियो तात्तातो प्रश्न होइन । मैले अठोट गरें— म पनि आजका व्यङ्ग्यकारलाई पहिले मसारमुसुर पार्छु अनि वेसरी 'पूजाआजा' गर्छु ।

नेपाली हास्यव्यङ्ग्यको विकासशील परम्परामा हास्यव्यङ्ग्यकार अर्याल कुन अनुहारका देखा पर्छन् ? यस प्रसङ्गका निम्निय सत्सङ्ग अत्यावश्यक हुन जान्छ र म हाम्रा हास्यव्यङ्ग्य सन्तहरूको सूचीपत्र प्रस्तुत गर्ने अनुमति मारदछु । समालोचना सूचीपत्र हो कि विशिष्ट प्रतिभाको परिचर्चा ? जे होस, म टिपटाप र टाकनटुकन गरेर परम्पराबोधको पातलो पर्दा खडा गरेर हास्यव्यङ्ग्यकार अर्यालको निजी कोष्ठको खाका खिच्न लागिरहेको छु ।

(ख) भानुभक्तदेखि वा उनीभन्दा पनि पहिल्यैदेखि कविहरू नेपाली जीवनको सरसताको बखान गर्न चम्किएका हुन् र अझै चम्किदै छन् । तर नेपाली समाज र जीवनका विकृतिको व्याकरण र विसङ्गतिको सङ्गीत खोज्नेतिर बाटो भुलेर मात्रै दुई-चार कविहरू लागेका छन् । भानुभक्त, लेखनाथ, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, कुलमणि देवकोटा र भूपीका चास्सचुस्स वा छास्सछुस्सले मात्रै काम फत्ते नहुने देखेर स्वयं कवि भीमनिधिले पुरानो भारी बिसाएर हास्यव्यङ्ग्य-कविताको नेतृत्व आफै लिएको दशाव्दी बितिसकेको छ । तैपनि नेपाली कविताको मुलुकमा हास्यव्यङ्ग्य-तत्त्वको धाक अझै जमिसकेको छैन, मैले जानेसुनेका होरेस, डाइडेन र पोपका चर्तिकला अझै देखा परेका छैनन् ।

'जेजस्तो हुनुपर्ने हो' र 'जेजस्तो छ' को अन्तर्दर्शन प्राप्त नभई हास्यव्यङ्ग्यको सक्कली कलाकार कलकलाउन सक्तैन । सामान्यता, स्वाभाविकता र सत्यको अतिकमण भएको बोधबाटै हास्यव्यङ्ग्यकारको पदयात्रा प्रारम्भ हुन्छ । यसरी आदर्श र यथार्थको अन्तर्विरोधको चेतनाबाटै हास्यव्यङ्ग्यको बिरुवा अङ्गुरित हुने भए पनि आदर्श वा सत्यको सस्तो सीधा फलाक्याईले कामै चौपट गरिदिन्छ (हास्यव्यङ्ग्यकारको) अनि यथार्थको कोरो फोटोग्राफी वा 'तस्विर-उतारी' बाट पनि हास्यव्यङ्ग्यकार करुणा-बीभत्ससँग एकोहोरो मितेरी लाउन पुग्छ । हेरिने गरिएभन्दा भिन्नै कोणबाट, स्थूलीकरण वा क्षुद्रीकरणका प्रातिभ सिसाबाट अनि उल्टो- विलक्षण प्रक्षेपबाट 'जेजस्तो छ' लाई नवविलक्षण रूपमा प्रस्तुत गर्न सकियो र 'जेजस्तो हुनुपर्ने हो' को सूक्ष्म मिही ध्वनि वा व्यञ्जनाको परिष्कृत वासना मुग्धवेधक रूपमा मगमगाउन सक्यो भने मात्रै हास्यव्यङ्ग्यकारको कला मूर्त हुन जान्छ । यसका निम्न

समाज-गठनका विविध पाटाको सूक्ष्म पर्यवेक्षणशक्ति, मानवीय संस्कारका बहुमुखी छायाछ्वावि (मानसिक र बौद्धिक लोकको अन्तर्ज्ञान), भाषाका सम्भावना-सामर्थ्यको गम्भीर अवगाहन अनि शिल्प-प्रविधिका विशिष्ट-विलक्षण बान्कीको स्फुरण-साधना हास्यव्यङ्ग्यकारका अपरिहार्य सामग्री, प्रतिभा र आराधना ठहरिन्छन्। मान्छे र समाजको इयत्ताको बाँध बाँध नसकिए पनि आफैले भोगेका-जानेका र पढेगुनेका संस्कारबाटै मान्छे र समाज चिन्दै अनि आफू र आफ्ना अपरिष्कृत रागको ऋणीकरण गर्दै साधारणीकरण, सार्वभौमीकरण वा शाश्वतीकरण गर्न सक्ने स्थालीपुलाक न्यायको आचार्य हुन्छ हास्यव्यङ्ग्यकार। बाहिरी ओठ मात्र होइन, मनका सूक्ष्म ओठसम्म स्वतः चलमलाउने गरी हास्यरसको सृष्टि गर्नु र मान्छे-समाज वि+अड्ग रहेछ भन्ने व्यङ्ग्य मन माभन्ने, बुद्धि सपार्ने र समाज सुधार्ने अप्रत्यक्ष बोध वा व्यञ्जनाका साथ प्रस्तुत गरेरै हास्यव्यङ्ग्यकार कृतार्थ हुन जान्छ।

यस सन्दर्भमा हेर्दा नेपाली कवितामा हास्यव्यङ्ग्यको परम्पराको गोडा दरिएको अनुभव हुँदैन। हास्यरस सतहकै हुनु र अन्तर्मनका ओठ-ओठ प्रकम्पित पार्न असमर्थ रहनु वा सामाजिक सेरोफेरो भ्रमण गर्न नसक्नु वा मानवीय मनोवृत्ति र चिन्तनवृत्तिलाई धुन-माभन नसक्नु वा यथार्थबोधै ज्यादा हुनु वा आदर्श चैतन्य नै·बढी ओकलिनु वा व्यङ्ग्य रहे पनि हास्य कमजोर हुनु वा हास्य भए पनि व्यङ्ग्यशक्ति तीखो नहुनु वा व्यङ्ग्य सतहकै भई व्यङ्ग्यशक्ति गुमाउनु वा व्यक्तिका रागतत्त्वको ऋणीकरण नहुनाले साधारणीकरण कब्जा नहुनु वा हास्यव्यङ्ग्यका निम्नि उपयुक्त पर्याप्त शब्दचाल र शिल्पजालको कला स्वतःस्फुरित नहुनु वा उस्तादी सामर्थ्य अविकसित हुनुजस्ता कमजोरी हाम्रो हास्यव्यङ्ग्य-कवितामा अझै बाँकी छन्। भानुभक्त, मोतीराममण्डली, लेखनाथ, लक्ष्मीप्रसाद, कुलमणि, भीमनिधि, भूपी वा अन्य उत्तरवर्ती कविहरूमा हास्यव्यङ्ग्यका कतिपय तत्त्वहरू निहित भएर पनि तिनीहरूको सक्षम उपयोग र परिष्कार नभइसकेको महसुस हुन्छ। ‘नहुनु मामाभन्दा काना मामा निको’ को रूपमा नेपाली हास्यव्यङ्ग्य-कविताप्रति (‘छाचाकन’ देउता नरिसाऊन्!) म खुपै माया गर्दू, तर हास्यव्यङ्ग्य-कलाको सफल क्रियान्वयनमा गद्यकार वा निबन्धकारहरू नै मेरो सानो विचारमा चिल्ला पात प्रतीत हुन्छन्।

नेपाली कविताले हास्यव्यङ्ग्यको जबरजस्त खुराक पचाउन नसकेको अनुभव गर्दू म। हास्यव्यङ्ग्यको लेखुवा बन्न सजिलो छ, तर लेखक हुन गाहो छ क्या ? यसका निम्नि साहित्यकारमा जुन मेधाको आवश्यकता हुन्छ, त्यसलाई

प्राप्त गर्न हाम्रा कविहरू अनकनाएका छन्। साथै मानवीय व्यक्तित्व र समाजगठनका अन्तर्विरोधलाई यसको विस्तृततामा फुकाउने कला हाम्रा हास्यव्यङ्ग्य-कविहरूले अजमाएर नभ्याएर्है म ठान्दछु। कविता स्वभावतः भाव-सक्षिप्तमा गर्व गर्दै, अनि मूलतः एकरसताको प्रवाह-प्रभावमा रमाउँछ। 'हास्यरसका' देवकोटा रिसाए पनि म भनिदिन्छु- कविका सङ्गीति चैतन्य र तरल चोलामा हास्यव्यङ्ग्यको खाँदबारी वा ठोस ठेला उब्जन गाहो पर्दै। हो, कविका स्वीकृत-प्रचलित भूमिकालाई बिदाइ गर्दिएर होरेस, डाइडेन वा पोपभै दिशान्तरको दशा कबोले कवि पर्याप्त हास्यव्यङ्ग्यकार हुन सक्छ। तर यस्तो हिम्मत गर्ने ह्याउ भीमनिधिबाहेक अरू कविले देखाएनन्। 'यशस्वी शब' सम्मको अतीतलाई ठायाम्मै माया मारेर चोला बदल्ने भीमनिधिको भक्तिभाव हास्यव्यङ्ग्य-कविताको विशिष्ट घटना हो। तर समसामयिक समाजका व्यवहारलाई व्याजोक्ति प्रदान गर्दा भीमनिधिका वैयक्तिक रन्काले अर्धेल्याई गरेका छन्। व्यक्तित्वको विलयन-लीला गर्दै विषयवस्तुको सार्वजनिकीकरण भीमनिधि सिक्तै छन्। तर नानीदेखि बसेको बानी बिर्सन गाहो हुँदो रहेछ। विधाका मर्म र प्रविधिका दृष्टिले सिक्न-जान्न नचाहेरै त्यो विधा धानिरहनु साहित्यकारको धर्म हो कि होइन? हास्यव्यङ्ग्यकार भीमनिधिमा पनि यो निजत्व छैदै छ। तैपनि समसामयिक समाजका अस्तव्यस्तता र अर्थ न बर्थलाई विस्तृत रूपमा टिपिदिने र वाणी दिने हास्यव्यङ्ग्य-कविका रूपमा भीमनिधिको निकै गुन मान्नुपर्दै।

अब म आशुकवि शम्भुप्रसादको पुख्यौलीमा हुर्किने गद्य-हास्यव्यङ्ग्यको वंशावलीतिर आँखा तन्काउन पुग्छु। 'जातीय रोगको अचूक औषधि' खोज्ने वेदनिधि बडो मापाका छन्। हाम्रो जातिमा रोग छ र औषधिको आवश्यकता छ भन्ने अनुभव गर्नु चानचुने कुरा होइन। हामी रोगी छौं भन्ने परमज्ञान त हामीलाई प्राप्त भयो, तर यस महारोगको अचूक औषधि खोज्ने वेदनिधि बाजे हुस्सू नै रहेछन्। गत आधा शताब्दीमा अचूक औषधि भन्दै धेरै औषध सेवन नगरिएको-नगराइएको होइन। तर औषधिचाहिँ असफल, रोगचाहिँ भन्न-भन्न महामहा हुँदै महामहा रोग भइरहेको अनुभव छ। लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कतिपय निबन्धहरू 'जे हुनुपर्दै' र 'जे छ' को अन्तर्विरोधको चैतन्यबाट उकुसमुकुसिएर उनका कविताभै हास्यव्यङ्ग्यको बाटो पनि समात्छन्। तर कविसुलभ चाञ्चल्य र प्रवाहले गर्दा उनको हास्यव्यङ्ग्य कलाको परिष्कार हुन पाउँदैन। उनी लोभलागदा आरम्भ र अलमलिएको नियति बोक्ने हास्यव्यङ्ग्यकार

हुन् । हृदयचन्द्रको वैशिष्ट्य रोगान्वेषणभन्दा औषधि लेख्नुमा छ । औषधि त चकैं दिएका हुन् उनले, तर उनको पनि केही सीप लागेन । केशव पिँडालीको 'खै-खै' को सम्भन्ना तात्तातै छ अझै, सेलाएको छैन । हाम्रा समाजका विकृति, विसङ्गति र विडम्बनालाई उपकथाका चुटकाचुटकीमा मिसाएर पिँडालीले (तर नकोक्क्याउने गरी) हास्यव्यङ्ग्य-पिँडालु हाम्रा रौसिला पाठकहरूलाई प्रदान गरेका हुन् । उनको व्यङ्ग्यकलामा व्यङ्ग्यको शक्ति देखा परेको हो । गोला र गोलीभन्दा व्यङ्ग्यका छर्राहरूको सञ्चार गर्ने अभिनन्दनीय व्यापार उनले थालेका हुन् र केवल व्यङ्ग्यको गुलेली खेलाउनु पनि पौरख होइन, केवल हाँसाइदिने गफाडी गुरु वा विदूषकावतार पनि सब थोक होइनन् । हास्य र व्यङ्ग्यको यस संयुक्त कारोबारबाट केशव पिँडालीलाई फाइदे-फाइदा हुनुपर्ने हो तर उनी घाटैघाटामा रहेछन् भन्ने कुरा भखैरै उनैका घोषणबाट थाहा हुँदै छ । तैपनि पिँडालीको घाटा-घोषणा मेरो विषय होइन र मैले कपाल दुखाएर पनि नउकलिने कुरा हो । नेपाली हास्यव्यङ्ग्य साहित्य र यसको समालोचनालाई दरिलो र तागतिलो खुराक पिँडालीले दिएका छन्, अहिले मलाई त्यति भए पुरछ ।

नेपाली हास्यव्यङ्ग्यका मूल पुरुष यिनै हुन् । समालोचनाका जुवामा पनि विषय वा प्रसङ्गअनुसार 'भारेभुरे बाद' भन्नुपर्छ र म पनि भन्छु । हास्यव्यङ्ग्यकार अर्यालको समालोचनात्मक सालिक ठडचाउन यति पृष्ठभूमि भए पुरला कि भन्ने मेरो बुझ छ । यसै सन्दर्भमा उनको हास्यव्यङ्ग्य-व्यवसायको लेखाजोखा तयार हुन सक्छ भन्ने मेरो अनुमान छ ।

हास्यव्यङ्ग्य साहित्यको इलाकामा निकैनिकै नाम र काम देखा परे पनि हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध (जसले हास्यव्यङ्ग्य कलाको विकसित रूप बोकेको शिरपाउ प्राप्त गरेको छ) को अखडामा देखा पर्ने प्रतिद्वन्द्वीहरू थोरै छन् । पुरानो र नयाँ पुस्तामा एक-एक गरी दुइटै उच्चतम मल्लहरू छान्नुपन्यो भने म केशव पिँडाली र भैरव अर्यालको पक्षमा मतदान गर्छु । अरूहरूको योग्यतामा शड्का नगरेर पनि मत दिनुपर्ने स्थितिमा योग्यतम ठम्याउनुपर्छ, त्यही ठम्याइ हो यो । केशव पिँडाली पुरानो पुस्ताको हास्यव्यङ्ग्य-सृजनाको प्रतिनिधित्व थाम्न सक्छन् । (हास्यव्यङ्ग्यकार देवकोटा, हृदयचन्द्र, अच्छा राई र प्रेमराजप्रभृतिका साथै हास्यकथाकार कृष्णप्रसाद चापागाईप्रति यथोचित सम्मानका साथ भनेको है !) नयाँ पुस्ताका (उमेर जेजस्तो भए पनि) वासुदेव लुइंटेल, श्रीधर खनाल, श्याम गोतामे, रामकुमार पाण्डे, घटोत्कच, विष्णु नवीनप्रभृति अनेकानेक

स्रष्टाको अहंभावलाई घच्चा नलागोस् : भैरव अर्याल नयाँ पुस्ताका सर्वाधिक सशक्त, त्यसैले प्रतिनिधि निबन्धकारको पगरी गुञ्छ सकछन् । जेठो हिमाल भए पुग्ने र माहिली, साहिली, काहिली, ठाहिली आदि हिमालको महत्त्वै गुम हुने हाम्रो संस्कार ठूलो भनिएकाको ठुल्याइँको पछि हाहामा दौडन्छ र अरूको बेवास्ता गर्दै भने सबै साहित्यकार महानै हुन चाहन्छन् । उनीहरू प्रतिनिधि छानेको र तुलना गरेको मन पराउदैनन् । सिद्धिचरण, रिमाल, धिमिरे र व्यथितमा देवकोटा ठूला भन्दा चोट पर्ने परिवेश भएको ठाउँमा पुराना र नयाँ पुस्ताका हास्यव्यङ्ग्यकारका प्रतिनिधिका रूपमा पिँडाली र अर्यालको छनोट अवश्यै रुचिकर नलाग्न सकछ, व्यक्ति साहित्यकारलाई । तर के गर्डै समालोचनाको धर्मले सत्य बोल लगाउँछ ।

(ग) हास्यव्यङ्ग्यकार अर्यालको आफ्नै परिपाठ छ । प्रथमप्रथम शब्दवैचित्र्यसँग खेल्दै र समाजका पुराना-नयाँ संस्कारमा अन्तर्निहित विसङ्गतिका टुप्पाटुप्पी समाउदै उनी हास्यव्यङ्ग्यको अखडामा परिहास-परायण व्यक्तिस्त्वको रूपमा लुस्स पसेको सम्फना आउँछ । तर सूची-प्रवेशपछि मुसलप्रवेशको उखान दोहोरिन्छ : उनी हाम्रा सामाजिक जीवनका विविध पक्षका विसङ्गति र विडम्बनालाई एक-एक गर्दै आफ्ना हास्यव्यङ्ग्य-कृतिमा टिप्पै जान्छन् र जराजरा खोल्न्दै जान्छन् । मकाएका परम्परा र पातिएको नवीनताका सङ्क्रमण-विन्दुबाट ठाउँ न ठेगानसाथ थुप्रैयुप्रै व्यभिचार र अनाचार अनि थिचोमिचो र ढाकछोपको सन्दर्भमा हुक्कै गएको सामाजिक चरित्रका ठुन्काठुन्की र रन्कारन्की अर्यालको हास्यव्यङ्ग्यवृत्तभित्र समाविष्ट हुँदै सिङ्गो सामाजिक अन्तर्विरोधको व्यञ्जना दिन पुग्छन् । काउकुती, जय भुँडी, गलबन्दी र इतिश्रीका माध्यमबाट हाम्रो समाज-मर्मको हँस्यौलीठटचौली मात्र नभई 'जे जस्तो छ' र 'जे जस्तो हुनुपर्छ' का अन्तर्विरोधमय ध्वनि गुञ्जित भएको अनुभव हुन्छ ।

सामाजिक परिवेशको यसै विस्तीर्णताले प्रथमतः हास्यव्यङ्ग्यकार अर्याललाई समसामयिक सहकर्मीहरूभन्दा माथि उचाल्छ । आधुनिक नेपालका वर्गीय, पेसागत र अभिरुचिगत विविध गतिविधिमा अन्तर्निहित विकृति-विसङ्गतिको अन्तर्मन्थनद्वारा उनले आफ्नो पाठकमण्डली आर्जित गरेका छन् । उनको समाजको बोध राष्ट्रिय घेरामै रडमडिएर पनि बेलाबेला अन्तर्राष्ट्रिय क्षितिजको छेउ छुन पुग्छ । यसैलाई परिवेशको विस्तीर्णता भन्न सकिन्छ, जसअन्तर्गत कूटनीति र राजनीति, अर्थतन्त्र र प्रशासनयन्त्र, सभ्यता र समृद्धिको

मन्त्र, गृहस्थी र सामाजिक सम्बन्धका अङ्गभङ्ग आदिका पिरला र भयाउलाहरू अनि उन्माद र अर्धङ्गीपनको व्यञ्जनात्मक चित्रण अर्यालले प्रस्तुत गरेका छन् । मलाई लाग्छ— उनले हाम्रा नाडी मात्र होइन, सामाजिक मुटु र मथिङ्गल पनि जाँचेका छन् । लाटो-सुधो खालको अनुहारभित्र सामाजिक विकार र वेदना अनि दुर्बलता र अहङ्कारको यति सशक्त-सजीव बोध कसरी प्राप्त भयो होला, अचम्म लाग्छ । म अनि लेखनाथको भाका टिपेर भनूँ कि ?

अदना यो चरीलाई यो स्वर्गीय सरीगम

सिकाउने विधाताको धन्य हो त्यो परिश्रम !

हास्यव्यङ्ग्य कलाको अपेक्षाकृत संयत-शालीन प्रयोग पनि उनको उपलब्धि हो । हास्यव्यङ्ग्य एउटा सशस्त्र अस्त्र हो, यसको दुरुपयोगद्वारा वैयक्तिक प्रतिशोध वा आत्मशलाघा पनि गर्न सकिन्छ । तर अर्यालले आफ्नो हास्यव्यङ्ग्य कलालाई वैयक्तिक रागको ऋणीकरण प्रदान गरेका छन् । व्यक्ति वा वर्ग उनको अस्त्रको सिकार हुँदैन बरु उसका आनीबानीको शिष्ट उधिन्याई हुन्छ अर्यालका कृतिमा । भनूँ— ‘कमेडी अफ म्यानर’ वा ‘आचरणका सुखान्तक’ का नजिकनजिक छन् अर्यालका हास्यव्यङ्ग्य रचना । साथै कहीं पनि उनी आक्रमणकर्ताको रूपमा देखा पर्दैनन् र अस्त्रको रूपमा आफ्नो कलमको प्रयोग गर्दैनन् । ‘जे जस्तो छ’ लाई अशोभनीय वा अवाञ्छनीय देखिने कोण, प्रक्षेप वा पाराबाट उदङ्गयाइदिनु उनको हास्यव्यङ्ग्यको धर्म रहेको छ । त्यसैले उनका हास्यव्यङ्ग्य-कृति धुयेँत्रो होइनन् र घातक छैनन्, समाजका क्षतविक्षत घाउमा चरीअमिलो हालेभै चहच्याउने खालका पनि होइनन् । भनूँ, उनका हास्यव्यङ्ग्य-कृति खास पाराका ऐना हुन्, जहाँ समाज आफ्नो आत्मदर्शन गर्दै आफै आफूसँग धिनाउन र सच्चिदैन कुतकुतिन्छ । न उनी छुरी रोप्छन्, न धुरी उधिन्छन् । तैपनि हाम्रा आन्द्राभुँडी उधिन्दै हाम्रा विकृति र विवशता अनि हीनता र निम्सरोपन औल्याउने सामर्थ्य उनले प्राप्त गरेका छन् । अर्याल शिष्ट-स्वस्थ र सजीव-सक्षम हास्यव्यङ्ग्यकलामा प्रवीण देखा पर्दैनन् । करुणा अन्तस्तलमा बोकेर हिँड्छन्, उनका हास्यव्यङ्ग्य रचना ।

भाषाको र यसका सम्भावना तथा सामर्थ्यको मर्म छाम्दै भनाइ-वैचित्र्य वा उक्तिविलक्षणताको सन्धान गर्नमा अर्याल सापेक्ष रूपमा खप्पिस देखा पर्दैनन् । यस्तो भाषिक सामर्थ्यले उनलाई समकालिक सतीर्थ्यहरूभन्दा विशेष ओज प्रदान गरेको छ । समाजबोध शब्दकै माध्यम पाएर साहित्यमा व्यौतिन्छ भने शब्दशब्दका रखाइ र चखाइको जादुसँग उनी परिचित छन् । ठीक ठाउँमा

ठीक शब्दको औचित्य निर्वाह भएन भने हास्यव्यङ्ग्यकार टुहुरिन्छ भने अर्याल सहज ढूगले शब्दशाया बुन्छन् र त्यसमा आफ्नो प्रतिपाद्यलाई आरामसँग प्रतिष्ठित पारिदिन्छन् ।

हास्यव्यङ्ग्यकार अर्याल शिल्प र सीपका नवनव बान्कीहरूको खोजी गरिरहन्छन् र एकपछि अर्को निबन्धलाई नयाँ परिपाठ दिन तम्सन्छन् । प्रतिपाद्यमाथिको पकड र भाषा-सक्षमता मात्र पर्याप्त हुँदैनन, शिल्प-सशक्तता पनि उत्तिकै अपेक्षित रहन्छ । प्रकृति र जीवनका बनोट एकैनासे छैनन् र हास्यव्यङ्ग्यकार पनि नयाँनयाँ बनोट र बुनौटद्वारा आफ्नो विद्याको दुनोट घोकिरहन्छ, यदि उसमा विकास-सम्भावना अन्तर्निहित छन् भने । अर्याल शिल्पसज्जाको दृष्टिले मज्जामज्जाका प्रयोग गर्ने सृजना-सुलभ सोखबाट मुक्त छैनन् । यही उनको 'हुने बिरुवाको चिल्लो पात' हो । यस दृष्टिले अर्याल आफ्ना समसामयिक सहकर्मीहरूका अगुवा प्रतीत हुन्छन् ।

यिनै बुँदाहरू बटुलेर म भैरवपुराण एकछिन बिसाउन चाहन्छु । यत्तिकैमा प्रशंसा परिचर्चाको इतिश्री हुन्छ । तर तीतोबाट समाप्त गर्ने मेरो सङ्कल्प बाँकी नै छ । हास्यव्यङ्ग्यको विकासोन्मुख वर्तमानमा अर्याल खण्डित देखा परे पनि अतिविकसित भविष्यको परिकल्पना-क्रममा उनका अप्राप्ति पनि भर भराउँदा छन् र उनका दुर्बलताहरू पनि सिङ्गा-सग्ला देखिन्छन् ।

(घ) पुराना र नयाँ पुस्ताका प्रतिनिधि-जोडी पिँडाली र अर्याललाई परस्पर भिडाएर तपाईं-हामी एकछिन तमासेको आसन ग्रहण गरौँ । पिँडालीका उनै कथालाई कुनै सङ्कलनकर्ता निबन्धको मिसिलमा दरिदिन्छन् भने अर्काले कथाको फाँटवारीमा राखिदिएका छन् । उपकथा हाल्दै निबन्ध-विस्तार गर्ने र रोचकता थप्ने कलामा पिँडाली अपेक्षाकृत सिपालु छन् । यो कथाकौशल अर्यालले कम अठ्याउन सकेको अनुभव हुन्छ । तर चित्रणशक्ति अर्यालको कलममा ज्यादा छ । निजात्मकता र वस्तुको सामीप्यमा छामच्छुम गर्दै मानवीय प्रवृत्तिको रेखाङ्कन गर्नमा पिँडाली निकै निपुण छन् । उनको निजात्मकता आत्मोपहास हुन्छ, आत्मश्लाघा रहैदैन भन्न सकिन्छ । तर अर्याल सामाजिक वस्तुतथ्यका द्रष्टा-भोक्ता बढी प्रतीत हुन्छन्, आत्मरेखनद्वारा आर्द्र मानवीय निजत्व उनले अलि कमै पोखेका छन् । कहीं प्रवाहमा बग्ने र कहीं तानतुनमा तन्किने अर्याल विस्तृतिमा नामुद छन् । अभ घनत्वले गर्दा पिँडालीको हास्यव्यङ्ग्य कला जति परिष्कृत-परिमार्जित देखिन्छ, त्यतिकै सफाइ भैरव अर्यालले प्राप्त गर्न बाँकी नै रहेको छ । भनूँ हास्यव्यङ्ग्यकार पिँडालीको

सुगठित कलात्मकताका तुलनामा हास्यव्यङ्ग्यकार अर्याल फैलावटको जादु अड्गीकार गर्दछन् । स्वभावतः वेधकता पिँडालीमा ज्यादा छ भने मोहकता अर्यालमा बढी । च्वास्सच्वास्स सिरुले भैं घोचन सक्नु पिँडालीको हास्यव्यङ्ग्य कलाको मर्म हो भने घोचघाचभन्दा हाम्रो सामाजिक जिन्दगानीको वर्णण-विश्लेषण घतलाग्दो र कुतकुत्याउने ढड्गले गर्न सक्नु अर्यालको हास्यव्यङ्ग्य कलाको वैशिष्ट्य । अनुप्रास वा शब्दवैचित्र्यको मिठास भर्नमा अर्याल खपिस छन्, पिँडाली शब्द तौलिएर मितव्ययितासाथ काम फत्ते गर्नमा सिपालु छन् ।

सामाजिक संस्कारमा प्रवक्ताका रूपमा भैरव अर्याल निकै-निकै विस्तीर्ण देखा पर्दछन् । सानातिना कुरालाई लिएर हास्यव्यङ्ग्यको सृष्टि गर्ने पिँडालीमा सूक्ष्म-बोध भेटिन्छ भने समाजको विस्तृत पाटोका संस्कार औल्याउने अर्यालमा व्यापक-बोध भल्किन्छ । यसरी हेर्दा पिँडाली र अर्यालका सामग्री, पद्धति, प्रविधि र प्रभाव समानभन्दा ज्यादा असमान भएर तेसिन्छन् । यस्तो तुलनालाई अझै तन्काउन सकिन्छ तापनि दुवैका हास्यव्यङ्ग्य रचना हेर्दा प्राप्त मूल्यको निर्णय गर्नुतिर तम्हिसनु नै बेस होला । ऐतिहासिक महिमा पिँडालीलाई प्राप्त छ, विकास-सम्भावनामा अर्यालमा ज्यादा अड्कुरित छन् । हास्यव्यङ्ग्यका सफल प्रयोगकर्ताका रूपमा अर्याल मात्रै पिँडालीका नजिक छन् र पिँडाली मात्रै अर्यालका समीप छन् । परिमाणद्वारा अर्यालले पिँडालीलाई उछिनिसकेका छन् । सम्भावनाद्वारा पिँडालीलाई हाँक दिइरहेका छन् अर्याल । तैपनि पिँडाली कम अर्याल ज्यादा हास्यव्यङ्ग्य रचना लेख्नै छन् । दुवैका रचनाका कम र प्रक्रिया थान्को नलागुन्जेल अन्तिम मूल्याङ्कन गर्नु त्यति सामयिक र सुसङ्गत हुँदैन कि ! दुवै चम्किएर लेखून्, सृजनात्मक प्रतिस्पर्धा अझ चर्कियोस् अनि तपाईं-हामीजस्ता रमितेका निमित हास्यव्यङ्ग्यको रामरमिता अझ उत्तेजक-उपयोगी बनोस्- यही हाम्रो मन्त्र हुनुपर्छ । यी दुवै खपिस र मापाका हास्यव्यङ्ग्यकारका कानमा नपरोस् नि ! सुटुकू तपाईंहरूलाई भनेको !

(ड) हास्यव्यङ्ग्यकार भैरव अर्यालको क्षौरकिया गर्ने साइत आइपुग्यो अब सायद । हाम्रो प्रवृत्ति-दुर्बलताको अड्कन गरिरहने हास्यव्यङ्ग्यकारका प्रवृत्ति-दुर्बलताको चियोचर्चो गर्नु पनि रमाङ्गलै अनुभव हो । अर्याल मूलतः सामाजिक संस्कारका हास्यव्यङ्ग्यकार देखा परेका छन् । सङ्कमण बेलाको हाम्रो समाजका अन्तव्यस्ततालाई नियाल्दा साहित्यमा पनि एक सिङ्गै युग व्यङ्ग्यमय भएको भए स्वागतयोग्य नै हुन्यो भने अर्यालको सामाजिक संलग्नता

ठीकै कुरा हो । तर अर्यालले काठमाडौं उपत्यकाबाहिरको जनजिन्दगीलाई आफ्नो हास्यव्यङ्ग्यकलाद्वारा लगभग केलाएका छैनन् । यो उनको सीमा हो । साथै ठाउँविशेष र बेलाविशेषका आनीबानीको चित्रण समसामयिक सन्दर्भमा जति महत्त्वपूर्ण भए पनि कलात्मक शाश्वतीकरणबिना हास्यव्यङ्ग्यकार स्थायी मूल्य भेट्टाउन समर्थ बन्न सक्तैन । यो कलात्मक वैशिष्ट्य अर्याल भर्खरभर्खरै प्राप्त गरिरहेका छन् । इतिश्री यस दृष्टिले निकै सक्षम भए पनि कलात्मक चमकको चरमोत्कर्ष अझै बाँकी देखा पर्दछ । साथै सामाजिक स्तरभित्रै मानवीय स्तर प्राप्त गर्न सक्नुपर्दछ, उत्कृष्ट हास्यव्यङ्ग्य रचनाले । देशकालको सीमा नाघेर पनि युगायुग र देशदेशान्तरमा प्रभावशाली बन्न मान्छेका मानसिक-बौद्धिक जीवनका खासखास वा मूलभूत प्रवृत्तिसँग दृष्टि पुऱ्याएरै अमर हास्यव्यङ्ग्यकारहरू देखा परेका छन् । यस मनोलोक र मस्तिष्कजगत् वा अन्तस्करणका स्थायी विसङ्गति, बद्धता र पिरला-हुटहुटीका सजीव-सशक्त चित्राङ्कन र व्यञ्जनाद्वारा नै हास्यव्यङ्ग्यकार अर्यालको कला पनि प्रौढ हुन सक्छ । ‘कमेडी अफ ह्युमर’ वा मानवीय प्रवृत्तिको सुखान्तकको नजिकनजिक पुग्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

अर्यालको हास्यव्यङ्ग्य रचनामा ‘जे जस्तो छ’ को बोध पर्याप्त भए पनि ‘जे जस्तो हुनुपर्दछ’ को सूक्ष्म व्यञ्जना कम छ । साथै दृष्टि-विस्तार र त्यसका काउकुती निकै प्रभावशाली भए पनि वेधकताको मात्रा अपर्याप्त पाइन्छ । आत्मदर्शन अर्यालका हास्यव्यङ्ग्यका विलक्षण दर्पणमा बेसरी गर्न सकिन्छ, तर आत्मवेधनको अवसर कम उपलब्ध छन् ।

हास्यव्यङ्ग्यकार अर्याल शाब्दिक जादुमा निकै रमाउँछन् र शब्द-क्रीडाको मात्रा कतैकतै सिमाना नाच्छ, र प्रतिपाद्य अलमलिएअलमलिएकै अनुभव कहिलेकाहीं भइदिन्छ अनि अड्गेजी शब्दको डन्डीबियो खेल्छन् ठाउँठाउँमा उनी । हाम्रा व्यावहारिक जीवनमा पनि हामी यस्तो गरिटोपल्छौं, त्यसको अतिरञ्जनाका सन्दर्भमां यस प्रयोगशीलतालाई स्वीकार्न पनि सकिएला । तर केही तात्कालिक चमत्कार बढाउनकै निम्नि अड्गेजी शब्दसँग खेल्नुले चाहिँ अर्यालजस्ता चोखो-मीठो नेपाली भाषामाथि असाधारण अधिकार भएका हास्यव्यङ्ग्यकारलाई शोभा दिईन । ‘भाषा अपर्याप्त छ’ जब देवकोटा भन्छन् उनी आफै कमजोरी ओकल्छन् जस्तो अनुभव हुन्छ । हामी साहित्यकारलाई जातीय भाषाका नयाँनयाँ सम्भाव्य खोज्दै भावको बाइपङ्खी घोडालाई सम्बद्ध भाषाको मुलुक-सीमामा नचाउन सक्ने पौरखी ठान्छौं ।

भैरव अर्यालको हास्यव्यङ्ग्यकला फाटफुट कृतिमै रलमलिएको पाइन्छ । जीवनको विस्तृत हास्यव्यङ्ग्य अड्कनका निमि प्रबन्धरचनाको शिखरसम्म लेखकले उक्लन सक्नुपर्छ । एउटा बृहत् आयोजनाले विभिन्न स्तरमा जीवनको विराट्तालाई अभिव्यक्त गर्न जुन सन्दर्भ दिन्छ, त्यसको स्वीकारविना हास्यव्यङ्ग्यकारले पनि चरम प्रौढता प्राप्त गर्न गाहो पर्छ । अनि भैरव अर्यालको हास्यव्यङ्ग्य कलाले अधिकाधिक घनत्व, परिष्कार, परिमार्जन अनि कस्सिलोपन, सङ्घटितता (हाम्रो शरीररचना वा वनस्पति-रचनाजस्तै) र शालीनता प्राप्त गर्नु काम्य देखा पर्छ । नेपाली हास्यव्यङ्ग्य साहित्य स्विफ्ट, डिकेन्स, कृशनचन्द्र वा हरिमोहन भाको स्तरीयताभन्दा पनि माथिमाथि उठोस् भन्ने परिकल्पना-क्रममा हास्यव्यङ्ग्यकार भैरव अर्याललाई आमन्त्रित गर्दा यी तीता-टर्टा टिप्पणीको कोसेली चढाउन सकिन्छ । 'तीतो-टर्टोबाट समाप्त गर्दु' -मेरो वाचाबन्धन भएकाले कलम-विश्रामको अनुमति मार्छु । जो आज्ञा ।

- वासुदेव त्रिपाठी

मुकाम- कीर्तिपुर

इति संवत् २०२८ साल भदौ १३ गते रोज १ सानो साँझ शुभम् ।

केही राष्ट्रिय रोग : एक अनुसन्धान

कोही डाक्टरसाहेबहरू स्टेथोस्कोप प्याँकेर भन्दा भिन्न कुदनुभयो, केहीचाहिँ डाक्टरी गर्नुमा भन्दा प्याक्टरी खोल्नुमा फाइदा देख्न थाल्नुभयो । यस्तै कसैमा प्रशासनको आकर्षण थपियो, कसैमा प्रकाशनको धुन थपियो । डाक्टर लेख्ने लाइसेन्स पाएका तर डाक्टरी गर्ने सेन्सचाहिँ नपुगेका डाक्टरसाहेबहरू भूतपूर्व मन्त्रीहरू बढेभैं जतिसुकै बढे पनि के लाग्यो र, बिरामीको सङ्घर्ष बेकार स्नातकभैं दिन दोब्वर रात चौबर बढेको छ, छ । नपत्याए निःशुल्क अस्पतालहरूमा हेर्न जानोस् कक्षमा मानौं एउटा भव्य प्रोसेसन नै चलेको हुन्छ । तै हाम्रा कतिपय डाक्टरसाहेबहरू स्टेथोस्कोप सुँधाउनासाथ रोगको गन्ध पाइहाल्नुहुन्छ, र मात्रै हो, नत्र गयाका पणडाले श्राद्ध गराएभैं आएजति बिरामीलाई लस्करै राखी आफ्नोआफ्नो रोग सम्भेर मम भन्नोस् है भनी सामूहिक जाँच गर्नुपर्ना भनेजस्तो भइसकेको छ । यसै त टेलिफोनको कल आयो कि दमकलभैं कुदनुपर्ने डाक्टरी पेसा, त्यसमाथि टोलटोलमा क्लिनिकको साइनबोर्ड भुन्डचाएर प्रतीक्षारत औषधिपसल । यो असल कि उ असल ? सबभन्दा राम्रो आफ्नै बिरामी- पसल । अब तपाईं नै भन्नोस्, यस्तो बेफुर्सदीको अवस्थामा डाक्टरसाहेबहरूबाट नयाँनयाँ रोगको रिसर्च कसरी होला ?

त्यसैले त आजदेखि यो महत्त्वपूर्ण कार्यभार मैले लिँदै छु । मैले नै नलिई नहुने कारण अर्को के पन्यो भन्नुहुन्छ भने मेडिकल साइन्स हाम्रो विद्या नै होइन । समुद्रपारिको साइन्स पढेर टुकुचावारिपारिका रोगहरूको रिसर्च कसरी गर्ने ? मेडिकल साइन्स मात्र पढेको डाक्टरसाहेब कसैलाई एक दिन बिहान विष्णुमतीको भ्रमण गराइदिनोस्, त्यहाँको पोजिसनबद्ध प्रोसेसन देख्ना उहाँ पक्कै सोच्नुहुनेछ काठमाडौंमा कलेरा बढेछ । वास्तवमा त्यो कलेरा होइन, काठमाडौं सहरको टिपिकल रोग हो भन्ने कुरा उहाँलाई कसले

बताइदेओस् । त्यस्तै दिन बैंसैमा कुप्रिएका कतिपय तन्नेरीलाई देख्ता डाक्टरसाहेब आतिँदा हुन्... धनुष्टड्कारले धेरैलाई खतम पार्न लागेछ; वास्तवमा उहाँलाई कसले बताइदेओस्; यो धनुष्टड्कार होइन, पौने पेटको चमत्कार हो । अधिकांश नेपालीहरू साँझबिहान घरमा पौने पेट पाने- रोटी, दिउँसो होटेलमा हाफ प्लेट आलुदम खान्छन् भन्ने रहस्य मेडिकल साइन्सका पुस्तकमा कहाँ लेखेको छ, र ? हामी भिँडेखोर्सानीमा भिटामिन 'ए' पाउँछौं, भ्यान्टामा भिटामिन 'भी' देखि 'जेड' सम्म; टिनका भाँडाकुँडामा परेजति पदार्थ स्वतः प्रोटिन भैहाल्छन्, कालो भाँडामा पाकेजति सबै क्याल्सियम । त्यसैले त म भन्दै छु अब धन्वन्तरिको आयुर्वेद, हिप्पोक्रेटिसको एलोप्याथी र ह्यानिम्यानको होमियोप्याथी कुनैबाट पनि हाम्रो देशका खासखास रोगको पत्ता लाग्न सक्तैन ! तर धन्दा नमान्नुहोस्, मैले शास्त्रै नयाँ आविष्कार गरेको छु- आधुनिक नेपालोप्याथी ।

यो नयाँ अनुसन्धान र आविष्कारमा लागेबापत मैले पनि कमसे-कम हाललाई कायममुकायम डाक्टरको दर्जा त पाउनै पर्ने हो, तर हाम्रो समाजको आधुनिक परम्परा अलि बेग्लै छ, मैले रोगहरूको अनुसन्धान गर्न लागेको सुइँको पाउनासाथ कतिपय डाक्टरहरू हाम्रो अधिकारमा हस्तक्षेप गच्यो भनी उजुर गर्न पाल्नुहुनेछ; कोही इष्टमित्रचाहिँ यो छुसीले चाहिँदो- नचाहिँदो आयक्टिभिटी देखाएर हामीभन्दा माथि पुग्ने दाउ ल्यायो भनी खुट्टो तान्न थाल्नुहुनेछ । कोही बान्धव फलानाको मगज त सुइँकेछ, नि भन्दै सम्भावित मेन्टल हस्पिटलको पेसेन्टलिस्टमा मेरो नाम दर्ता गराउन पुग्नुहुनेछ भने कुनै हितैषी साथीले चाहिँ फलानाको दृष्टिकोण अलि वक्त छ है भन्ने जनाउ ठाउँमा पुन्याएर भद्रगोल जेलको वेटिङ लिस्टमा मेरो नाम टिपाउन सहयोग गर्नुहुनेछ । तर जोसुकैले जेसुकै भने पनि मेरो अनुसन्धानलाई भोलिको समाजले ठीक भन्नुपर्नेछ र मरणोपरान्त एउटा ठूलो पुरस्कार मेरो नाममा पन्छाइनेछ भन्ने निश्चित छ ।

दिव्य बाह घण्टाको अनुसन्धानपछि नेपालोप्याथीअनुसार मैले केही नयाँ रोगहरू पत्ता लगाएको छु र यिनको भाव-प्रभाव दुभदा म के निष्कर्षमा पुगेको छु भने आधुनिक नेपालका यी राष्ट्रिय महारोग हुन् । यी विसेक नभएसम्म न देश स्वस्थ हुन्छ, न देशवासीकै इच्छा पुग्छ । यो के भक्तीलाग्दो भूमिका भट्ट्याइरहन्छ, रोगै बताइदिए त भैहाल्यो नि भन्नुहोला; लौ टिप्पै जानोस्-

नं. १— अहिलेसम्मका डाक्टरसाहेबहरूलाई जोन्डिस मात्र थाहा छ; उहाँहरू भन्नुहुन्छ— जोन्डिसमा रोगीहरूको आँखा पहेलो हुन्छ र उसले सबै पहेलै देख्न थाल्छ। तर नेपालोप्याथीअनुसार जोन्डिसभन्दा खतरनाक महाजनेन्डिस भन्ने रोग हुन्छ। यो लागेपछि रोगीका आँखा साहै विचित्र भई बदलिन्छन् र उनीहरूले आफूबाहेक अरू कसैलाई मान्छे नै देख्नैनन्। धाक-रबाफ र कटु जबाफ यस रोगका प्रारम्भिक लक्षण हुन्; रोग बढौ गएपछि रोगीको हात लुलो तर जिभो तीखो हुँदै जान्छ। ऊ कसैसित मिलेर काम गर्न सक्तैन; त्यसैले एउटा आरामकुर्सीमा राखेर दिनभर आत्मपुराण फलाकिरहू भनी छाडिदिनुपर्छ। महाजनेन्डिस पोज, मोज र भोजबाट फैलने रोग हो। बेलामा उपचार हुन नसके रोगीज्यूहरू सम्झेजतिलाई सरापै गल्लीगल्ली भुस्याहा कुकुर घुकाएर रल्लिन थाल्नुहुन्छ। यो रोग प्रायः बुढिजीवीवर्गमा लागदछ।

नं. २— गनेरियाजस्तै अर्को नयाँ रोग पत्ता लागेको छ— चमेरिया। तर यो जाँघबाट होइन, जिभाबाट पस्ने रोग हो। यसले छुनासाथ मान्छेको जिभो चिरिएर आउँछ र केही दिनपछि नै दुई फ्याक हुन्छ। एक फ्याकले ‘डाक्टरसाहेब नमस्ते’ भन्छ, अर्कोले ‘डाक्टरसाहेब मरेस्’। चमेरियाका रोगीको आँखा चनाखा हुन्छन्। हात लामो हुन्छ। यो रोग लागेको पहिले कति पनि चिनिदैन, यसैले रोगीले सबैका ढोकामा सम्मानसाथ प्रवेश पाउँछ, तर धोका नदिई निस्कन सक्तैन। चमेरिया अन्तिम स्थितिमा पुगेपछि रोगीको सर्वाङ्ग सिनोझै गहनाउन थाल्छ तर गहनाउनुभन्दा अधि नै रोगीले धेरैलाई आफ्नो रोगको कुप्रभाव पारिदिइसकेको हुन्छ। चमेरिया भन्ने रोग राजनीतिक रन्डीबाजीबाट उत्पन्न भएको हो भन्ने कुरा उहिल्यै पत्ता लागिसकेको छ।

नं. ३— खास गरी जागिरदारहरूलाई बराबर दुःख दिने अर्को नयाँ रोग छ— पद प्रेसर। ब्लड प्रेसरजस्तै यो पनि दुई किसिमको हुन्छ— हाईपद प्रेसर, लोपद प्रेसर। हाईपद प्रेसर लागेको छ भने हरहमेसा जाँडको पुङ्गोमा डुब्ने मान्छेको खप्परबाट पनि अपुङ्गोको बास्ना आउँछ, आफ्नो नाम लेख्न जानेपछि जुनसुकै काम गर्न सकिन्छ। लो प्रेसरले सताएको छ भने कानमा भ्याउँभ्याउँ गरेर हिँडन-सुल्ल दिँदैन। जति माथि पुग्यो उति लो प्रेसरले सताउँछ। यसलाई करकर पनि भन्छन्। तर हाई वा लो जुनसुकै प्रेसर लागे पनि नियमकानुन भनी मुख बारिरहनु पैदैन।

नं. ४— नेपालोप्याथीअनुसार अर्को एउटा चर्को रोग पत्ता लागेको छ—

कन्सुल्टे । कहाँकहाँ कसकसले केके कुरा गरे, ती सब पहिले शान्त भएर आफ्ना कानभित्र पार्नु र जोजोसँग सम्बन्धित छ, उसउसका कानमा सुलुत पसालिदिनु कन्सुल्टे रोगको प्रमुख लक्षण हो । कन्सुल्टे लागेका रोगीहरू जाँचताकाका ट्युसन मास्टरमै अथवा सोरसरादका पुरेतबाजेमै अथवा भनू दसैका फौबन्जारमै चौबीस घण्टामा पच्चीसतिर पुगेर कुराको लेनदेन गर्दछन् । कतै केही पाइएन भने 'बुभ्नुभो फलानाज्यू, तपाईंलाई फलानाले फलान्योक भन्यो है' भनी मनगढन्त कुरा सुनाएर पनि कन्सुल्टेहरू एकअर्काका बीच फाटो पारेर आफ्नो जिभो कन्याउँछन् । 'फलानाले फलानो दिन ठीक यति बजे यतिपल्ट डकान्यो; त्यसैले त्यो दिन राति उसले कतैबाट एउटा बासी पेडा खाएको हुनुपर्छ' भने जस्ता अनुमान गरी त्यो पेडा खाउने को होला र किन खायो होला भनी गम्दागम्दै रातभर ननिदाउने कन्सुल्टे रोगीहरू पनि मैले धेरै पत्ता लगाएको छु ।

नं. ५— बिफरजस्तै अर्को चर्को सइक्रामक रोग पत्ता लागेको छ— 'रे' मेनिया । लिलजत्रो कारणबाट पहाडजत्रो सम्भावना सोची हल्ला गर्दै हल्लिनु 'रे' मेनियाको पहिलो लक्षण हो । टाइमचोर र कामचोरलाई यस रोगले बढी आक्रमण गर्दै । नेपालोप्याथीअनुग 'रे' मेनियाका रोगीहरूमा सोच्ने शक्ति र तर्क गर्ने क्षमता केही हुँदैन; त्यसले उनीहरू फुटपाथमा उभिएर मन्त्रिमण्डलको सूची बनाउँछन्; साइकलमा गुडेर नवग्रहको निर्णय सुनाउँछन् । अझ 'रे' मेनियाका रोगीलाई यसपालि तिम्रो पनि भाग्य खुल्ने सम्भावना छ, रे भनिदिनु; उसले स्वास्नीको सारी बन्धकी राखेर एउटा आडभान्स पार्टी बोलाउन बेर छैन ।

नं. ६— नेपालोप्याथीले अर्को एउटा नयाँ रोग पत्ता लगाएको छ, जसको नाम हो नामाङ्ची । हुन त दुनियाँमा जति मान्छे जन्मन्छन् सबैलाई आफ्नो नाम राख्ने धोको हुन्छ । तर जब यो सामान्यबाट असामान्यमा परिणत हुन्छ, नामाङ्चीको रोगले छोएको बुभ्नुपर्छ । आलुबारीको उत्खननदेखि शौचालयको शिलान्याससम्म के गरेमा ठूला अक्षरमा नाम छापिएला भन्ने नामाङ्चीको ध्याउन्न हुन्छ । रेडियोमा दिनको पन्थोटा फर्माइसी पठाएर हुन्छ कि, सागपात केलाउने समितिको अध्यक्ष भएर हुन्छ कि, दिनको चारोटा भाषण गरेर हुन्छ कि, साताको एउटा वक्तव्य प्रकाशित गरेर हुन्छ, नामाङ्चीका रोगीहरूलाई नामै चाहिन्छ । नेपालोप्याथीमा उल्लेख भएअनुसार दुनियाँको बजारमा नामको भाउ साहै महँगो छ; बिनाकाम नाम आउँदैन, तर नेपालका नामाङ्चीहरूलाई

कामकुराको होइन, नामसुराको तिखाँचाहिँ यस्तरी लागदछ, कि कोठाको भित्ताभरि आफ्नो शुभकामना आपनै हस्ताक्षरमा लेखेर पनि उनीहरू तिखा मेट्न सर्माउँदैनन् ।

नं ७— नेपालोप्याथीले अन्त्यमा एउटा व्यापक रोगको चर्चा गरेको छ । अधिकांश जनतालाई बराबर दुख दिने यस महारोगको नाम हो— पकेटोक्यासिस । भ्याउरे अनुहार, दाउरे जीउ र चाउरे गाला पकेटोक्यासिसका लक्षण हुन् । यो बढौ गएपछि केमेलियोसाइटिस पनि हुन सक्छ भनी एक अनुभवीले बताएका छन् । खास गरेर यो रोग शिक्षित बेकार र न्यूनवैतनिक कामदारहरूमा बराबर लागेको देखिन्छ ।

अहिले पत्ता लगाएका मुख्यमुख्य रोग यिनै हुन् । अनुसन्धान गर्दै जाँदा केरिफेरि पत्ता लागेका जति केरिफेरि बताउँदै जाउँला भन्ने उम्मेद छ; अब मलाई डाक्टरको दर्जा दिने कि नदिने त्यसबारे तपाईंहरू छलफल गर्दै गर्नुहोला ।

यतीबन्धु

भान्सा भो हजुर ?

“भान्सा भो हजुर ?”

आँखामा सूर्यदेवको भुल्को पर्न नपाउँदै कानमा सूर्जे साहूको आवाज गुञ्जिन आइपुग्छ । निद्रा भट्टीवाल्नी कान्धीभैं हत्त न पत्त घैंटो लुकाउँदै जीउ टकटक्याउँछे, सपनाहरू पुलिसको आवाज सुनेका जुवाडेहरूभैं कोही खाटमुनि लुक्छन्, कोही भ्यालबाट हामफाल्छन् । पिलिकक आँखा उधार्दा मिलिकक उही बूढो साहू महिना सुनाउन आएका बाजेभैं बिपना सुनाउन भित्र पस्छ । भोकको भन्नकावातमा मगज यस्तरी भन्नभन्नाउँछ कि जुरुक्क उठेर साहूजीका चाउरिएका गालामा चडचामचड हिर्काउँदै जबाफ दिँ- ‘कौवाले समेत जलपान नगर्दै तेरा बाबुले भान्सा गर्दै लट्ठू !’ तर बोल्न नपाउँदै केटाकेटी नै उसलाई उल्ल्याउन थाल्छन् । म आफ्नो भोक तकियामै बिसाएर सिरकले गुम्लुझ्ग मुख ढोपी आफू नब्यूझेको बहाना गर्दु । किनभने एकैछिनको ध्यानदृष्टिले मलाई यो तथ्य पत्ता लगाउन गाहो पर्दैन- साहू अहिले भान्सा भएको-नभएको सोधन आएको किमार्थ होइन, ऊ त अधिल्लै महिना भान्सा गरेको एक मुरी चामलको उधारो उठाउने उद्देश्यले मलाई ओछ्यानैमा उठाउन आइपुगेको हो । त्यसैले देशको एउटै प्रश्नबाट नेताहरूले बेग्लाबेग्लै अर्थ झिकेभैं साहूजीले एकाबिहानै सोधन आएको ‘भान्सा गर्नुभो’ भित्र धेरैधेरै अर्थ लुकेको मैले पाएँ । पहिलो त हो- उसले कति दिन मेरा भान्सा चलाइदिएको थियो । ऊजस्तो अन्नदाता साहूकहाँ मुखै नदेखाई अचेल म कसरी भान्सा गर्दु ? न हिजोअस्ति मेरो परिवारले भान्सै गरेको छैन कि ? म एउटा जागिरजीवी अधिकृत, पसलेको उधारै नखाई महिनाभर भान्सा गर्न-गराउन सक्छु र ? उसको सोधाइको अभ सबभन्दा चुरो अर्थ के होला भने आफूले उधारो भान्सा गरेबापत उसलाई तिनुपर्ने रुपियाँ यतिन्जेल नतिरेकोले त्यसको पनि मैले भान्सा गरिदिएँ कि ? उधारो खाने पनि कुनै निश्चित समय र स्थान हुन्छ र ?

उधारो, रिन, घूस, कमिसन, नाफा, नजराना भन्ने कुरा कौवाको बच्चाले जलपान नगदै खाए पनि हुन्छ रे, लाटाकोसेराका बच्चाले न्यासध्यान नगदै सिद्ध्याए पनि हुन्छ रे । यसरी रहस्य उधादै जाँदा उसले एकाविहानै भान्साको प्रश्न उठाएबापत उठेको भोक नशाले छाडेपछिको आत्मज्ञानभै आत्मगलानिमा परिणत हुन्छ । म सिरकभित्र दुम्सीले भैं जीउ खुम्च्याएर दम्पच पारी आफूलाई लुकाउन खोज्छु, तर हिजो बेलुका गरेको काँचोकचिलो भान्साले भुँडीभित्रैबाट ध्वालालल्ल गरी शौचालयको निम्ता दिन्छ ।

भान्साको कुरा गर्दागदै शौचालयको कुरा भिक्ता तपाईंलाई अलि बीभत्सताको गन्ध आउला, वास्तवमा यी दुईको सम्बन्ध टिप्पणी र आदेशको सम्बन्धजस्तै घनिष्ठ छ । भान्सा एउटा टिप्पणी हो भने शौच एउटा आदेश हो । दार्शनिक भाषामा भान्सा भोगभूमि हो भने शौचालय त्यागतीर्थ हो । साँच्चै भनू भने आजको जटिल र व्यस्त जीवनमा शौचालयजस्तो आनन्दी ठाउँ अर्को कुनै छैन; कारण यहाँ उधारो उठाउन आएको साहूले मात्र होइन, उधारो खान बाध्य गराउने केटाकेटीकी माउले पनि फिँजोल्न पाउन्न । कमसेकम एकान्त साधना र आत्मचिन्तनको एउटा शान्त आश्रम शौचालय नै हो । त्यसैले म आश्रमभित्र पसी आँ गएर आत्मलीन हुँदै चिन्तन गर्न थाल्छु-मानौं मलाई भान्सा गर्नुको अथबोध हुन लाग्छ ।

भान्सा गर्नु भनेको खानु हो । खानु भनेको कुनै पदार्थलाई मुखद्वारबाट प्रवेश गराई आन्द्रेमार्गद्वारा भुँडीभण्डारसम्म पुऱ्याउनु हो । तर खानुसित बढी मोह भएर हो कि खानुको समस्याले बढी सताएर हो नेपालीहरूले यसको अर्थविस्तार यस्तरी गरेका छन् कि तन्काउनु र सुकर्याउनुलाई पनि खानु नै भनिदिन्छन् । उदाहरणको लागि हामी चुरोट पनि खान्छौं । चिया पनि खान्छौं । पाए रम पनि खान्छौं, नपाए गम पनि खान्छौं । तर अरू खानुसित त्यति चासो हुँदैन; हाम्रो खास खानु भात खानु हो । त्यसैले साँझविहान दुप्लुक कोही आइपुग्यो भने ढोगभेटपछिको दोसो प्रश्न हुन्छ— ‘भात खानुभो ?’

भात खानु भनेको ज्यूनार गर्नु, भोजन गर्नु, भान्सा गर्नु, हसुर्नु, धिच्नु र धोक्याउनु पनि हो । धनधान मानसानले ज्वाज्वल्यमान मानिसहरू ज्यूनार गर्द्धन्, हलो जोतेर खानुपर्ने परिश्रमीहरू सायद हसुर्द्धन्, धोका बोकेर ज्याला कमाउनेहरू सायद धोक्याउँछन् र साहै हिन्नेती ठहरिएका वा रिस उठेका मान्छेहरू धिच्छन् । कमसेकम आफूलाई सन्तोष के छ भने हिजो बेलुका पानेरोटी धोक्याएको भए पनि, सुख्खा रोटी टोकेको भए पनि रिसाएको साहूले

कमसेकम यसरी त सोधिदिएन- 'धिच्यो बाज्या ? धोक्यो साहेब ? हसुर्नुभो हजुर ?'

अर्थ उही भए पनि ज्यूनार गर्नु, भान्सा गर्नु, भात खानु र धिच्नुको ध्वनिमा ठूलो अन्तर छ। ज्यूनार भन्नेवित्तिकै चौरासी व्यञ्जनका दर्जनौं-दर्जन रिकापीहरू वरिपरि सजाएर बडेमानको थालमा धिउ चुहिने दुई पन्थू मसिनाको मसलादार भुजा पस्किएर चम्चाले एकपछि अर्को रिकापी चहारेको दृश्य ध्वनित हुन्छ। भान्सा गर्नु भन्दा कमसेकम दालभात तरकारीको साथै ट्वाक्क एक थोक अचार, चार चौटा मासु या एक गिलास दूध र एक-दुईओटा फलफूलको बास्ना आउँछ। भोजन गर्नु भन्दा निम्तालु बाहुन वा जोगी वा ज्वाइँ, भानिजले निमन्त्रकको घरमा कुनै धार्मिक चाडपर्वमा दक्षिणासमेत लिई खीर, मालपुवा वा एक टपरी दहीभात बजाएको बुझिन्छ। भात खानु मात्र भन्दा सिलाबरको वा पित्ते थालमा पस्केको रातोरातो चपरी भात केही न केही एक थोक तरल तिहुनसित मुछेर गाँस हाल्नु भन्ने बुझिन्छ। अधिकांश भद्रभलादमीकहाँ भात खाँदा फलफूलको त कुरै छाडौं दालतरकारीको पनि नियमित प्रबन्ध हुँदैन, केवल भात खाए पुग्छ। यसैले प्रायः दालतरकारी खाए-नखाएतिर वास्तै नराखी हामी सोँछे गछाँ- 'भात खायौ ?' त्यही भात पनि उसिनाको पन्यो वा चामलको कायममुकायम मकै, कोदो, फापर या चनाले गराउनुपन्यो र जिभ्रामा अड्काईअड्काई निलुपन्यो भने त्यसलाई धिचेको भन्नमा कुनै आपत्ति छैन। कति जनालाई रिस उठाएर वा कतिदेखि रिसाएर गर्नुपर्ने हामीजस्ताको पेट भर्ने क्रियालाई 'भान्सा गर्नुभो ?' भनी सोँध्नुसँझा 'धिच्नुभो ?' भनी सोधे स्वाभाविकै ठहरिएला कि भन्ने मलाई लाग्छ।

त, शौचालयमा यति ज्ञान हासिल गरी जब म बाहिर निस्कन्छु, साहूजी गनगनाइरहेको सुनिन्छ- "हजुरहरूले यस्तो गरिदिएपछि हामीले के खाने ए ?" भनिदिँकूँ जस्तो लाग्छ- 'तिमीले नाफा खाने हामीले उधारो खाने', तर त्यसो नभनी म उसलाई आश्वासन दिन्छु- "तिम्रो पैसा हामी खाँदैनौं साहूजी ! अहिले केही दिन कम्पनीको हालत खराब भएकोले तलब आएको छैन, आउनेवित्तिकै पुन्याउन पठाउँला !" मेरो भद्र आश्वासनले साहूजी त आश्वस्त भएर जान्छ। तर भान्सा विभागकी अध्यक्षा श्रीमती देवीको लम्बे टिप्पणी आदेशार्थ प्रस्तुत हुन्छ- चामल, चिनी, चना, चम्सुर, रातो माटो, मटीतेल, हिड, हलेदो, हिसाबको कापी, साबुन, साबदाना, स्टोभको वासर र सल्फागुनाइडिन। अफिसको मागफाराम हुँदो हो त म त्यसलाई यस्तरी

फाइलमा कोचिदिन्यें कि एक महिनापछि खोज्दा, खोज्नै केरि एक महिना लागोस् ! तर माग पन्यो बूढीकै; सार्दाम पन्यो भुँडीकै । जहानको समस्या पनि जनताको समस्याजस्तो टारेर टर्ने हो र ? न आश्वासनले टर्छ, न भाषणले; न योजना बनाएर टड्गारिन्छ, न अभियान चलाएर । मैले त तुरुन्तै आदेश मात्रै दिएर पुग्दैन, निकासा नै दिनुपर्छ नत्र एकछिनपछि 'भात पाक्यो ?' भनी सोध्ने अधिकार पनि मेरो हुने छैन, मलाई 'भान्सा गर्नुभो' भनी सोध्ने कर्तव्य पनि कसैको बाँकी रहने छैन । त्यसैले गिजाबाट टुथपेस्टको गाँज निकाल्दै म सम्फन थाल्छु— यस महिनामा उधारो नलिएको परिचित पसले कुनै बाँकी छ कि ? या सापट नलिएका कुनै साथी वा सज्जन बाँकी छन् कि ? तर तुरुन्तै सम्फनामा कोही पनि चढैन । बरु यसपालि बत्ती धेरे चढेछ— छोरो भन्छ । पानी धेरै चढेछ— छोरी भन्छे । म पनि निकै चढेको छु भनी टेलिफोनले घण्टी ठोक्छ— टिन् ।

आधुनिक जीवनमा घण्टीको पनि घनिष्ठता छ भन्ने कुरा मान्नै पन्यो । प्रसूतिगृहमा आमाको गर्भबाट जब म खुत्रुक्क ओलेयें, नस दिदीले टिड्गरिङ्ग घण्टी बजाई मेरो धरावतरणको सलामी दिइथिन् रे ! त्यसैले स्कूल-कलेजदेखि घर-अफिससम्म नाना थरीको घण्टीले मलाई छाडेको छैन । बेला न कुबेलाको यो घण्टीदेखि यति भोक चल्छ कि उठाउँदै नउठाइदिउँ ? तर कुनै भाग्यविधाताको घण्टी रहेछ भने के गर्ने ? त्यसैले उठाउँछु— भान्जीमैयाँको मधुर स्वर गुञ्जन्छ— "उहाँ हजुरको मामालाई नभेटी नहुने छ रे । दिउँसो भेट हुँदैन भनेर हामी अहिले तीं खाने गरी आउँदै छौं, माइजूलाई भनिदिनुहोला— उहाँ हजुर तेलमा बनाको कुरा ज्यूनार हुन्न !" आफैलाई सुन्न धौधौ परेको सन्देश माइजूचाहिँलाई कसरी सुनाइदिने ? त्यसैले म रिसिभरको साथै कुरो बटारेर उतैतिर फर्काइदिन्छु— "होइन नानी, त्यस्तो जरुरी भए उहाँ हजुरलाई किन दुःख ! मेरो अहिले त्यतैपष्टि आउने काम छ, माइजू पनि भेटनु छ भन्थी, भान्सा त्यहीं ठीक गर्नु । तिम्रो मामालाई तेलमा बनाएको मात्रै होइन, मट्टीतेलमा बनाएको पनि मीठो लाग्छ भनी बज्यैलाई सुनाइदिनू ।" भान्जीमैयाँ खिलखिलाउँदै टेलिफोन राख्छन् । एक जोर पाहुना हटाउनुको साथै भान्जीकहाँ एक छाक भान्साको चुलेनिम्तो माग्ने नकच्चन्याइँमा आफू सफल भएकोमा मलाई टीएडीएसहितको विदेशभ्रमणको निम्तो माग्न सफल भएजस्तै खुसी लाग्यो ।

यही खुसीमा आरामकुसीमा बसी म मग्नसँग कोसेली फुक्न थालै । एकाएक एक जना बाजे चोकमा ठिङ्ग उभिएर ढयाउरे स्वरमा पाती पढ्न

थाले— 'आब्रह्मन् ब्राह्मणो-ब्रह्मवर्च……' त्यसको मूल अर्थ न उनले बुझेका होलान्, न मैले बुझेको छु, तर भावार्थ भने भात खानु हो । यो हास्त्रा केटाकेटी र आइमाई सबैले बुझेका छन् । त्यसैले उनीहरूले चुपचाप लागी एक मुठी भात बनाउने गेडा भोलीमा थपिदिहाले । बाजे हिँडन नपाउँदै अर्को अवतार चोकमा अवतरित भयो, त्यो अवतार थियो— दही- दाजुको । दुई हातमा बडेबडे धैंटा भुन्डचाएको, बीचमा घ्याम्पिएको गाँठोले सकिनसकी हिँडनुपर्ने दहीदाजु टोलभरिको परिचित विदूषकजस्तो थियो । भ्यालमुनि धैंटा बिसाउँदै मलाई नमस्कार गरेर उसले सविनय निवेदन गच्यो— "तीन बीस ११ वर्ष खाइहालियो, अब दुई-चार वर्ष खानलाई पर्नु हम्मे पन्यो हजुर !" म सुनेको नसुन्नै गरी उसको खानुको समस्या र आफ्नो खानुको समस्या जोन थाल्छु, केटाकेटीहरू उसलाई 'ठग बूढो, हन्डे बूढो, घ्याम्पे बूढो' भन्दै गिज्याउँछन् । 'दहीमा च्याउ मिलाएर ल्याउँछ' भन्छन् । तर ऊ यस्ता टीकाटिप्पणीको कुनै वास्ता गर्दैन, न गिज्याइको वास्ता गर्दै, न खिज्याइको । खानको लागि यस्ता उपेक्षा र अपमानहरू पहिल्यै पचाउनुपर्छ भन्ने उसको जीवनदर्शन ७० वर्षदेखिको अनुभवमा खारिएको दर्शन हो । सामान्य रूपमा 'दही चाहिँदैन बूढाबा' भन्यो भने एकपल्ट राम्रै भाषण गर्दै— "आज एकादशी, भोलि आइतबार, यो दही अधिपद्धिको जस्तो होइन, खावा दूधको दही, खावा दूधको ।" धेरैजसो ऊ जित्थु हामी हाढ्हौं र दही किन्छौं । थोरैजसो ऊ हार्दै— रन्कन्छ, फन्कन्छ, फेरि अर्को दिन टुप्लुक आइपुग्छ ।

दहीदाजुको प्रस्थानपछि दूधमैयाँ आइपुग्छे— एउटा फूलो परेको आँखो मतिर चढाएर निकै लजाएर्है भित्र पस्त्ये र पहिल्यै आफ्नो महत्त्व गाउँछे— "आमालाई जाउँ न भनेको, तँ गए मालिकहरू खुसाउँछन्, धेरै दूध किन्छन् भन्छन् । हुन पनि क्या बज्यै, उः त्यो टोलमा बस्ने देशीसाहेब छ नि, आमाले लगेको बेला आधा माना दूध लिन्छ, म गएको बेला दुई माना लिन्छ र दूध त्याएको ज्याला भनेर एक सुका पैसा बढ़ता पनि दिन्छ ।" दूधवाली बूढीको भान्सा गर्ने कलामा तरुनी छोरीको कति मद्दत रहेछ भन्ने बुझन मलाई गाहो पैदैन । तर चुरोट बेस्कन तान्लसिवाय अरू केही बोलिदनँ । दूधमैयाँ भ्यालमुनिबाट फेरि एक नजर मास्तिर चढाई लचकदार पैताला चाल्छे— म हेरिरहन्छु, हेरिरहन्छु । हेर्दाहेदै धूवाँको प्रवाहसित सम्भना-प्रवाह पाँजिन्छ— एउटा सेतो मुसो खोरमा पालेर ज्योतिष हेर्न टुङ्गिखेलको छेउमा बसेको पिलन्थरे युवक, बियरका थोत्रा टिन दुई-चारोटा बटुली सुकेनासले खाएको छोरालाई भुम्रे

स्तन चुसाउदै वेच्न वसेकी पसल्नी, बागीश्वरीको जलप्रसाद बाँडन दिनहुँ अफिसअफिसमा चहार्ने बहिरा बागीश्वर पण्डत, दिनभरि होटेलको कप पखालेर साँझ चिउरा, तरकारी चोरी स्वास्नी-छोराछोरीलाई चारा लैजाने होटेलब्बाय, छेपारा बटुलेर उसिनी हरेक रोगको औषधि भन्दै दिनभर चिच्च्याउदै हिँड्ने मुसहर सबै उही भान्सा भगवतीका उपासक हुन्। यस्ता प्रत्येक उपासकलाई दिनहुँ भेटेर कसले सोधिदिने— “भान्सा भो हजुर ?” बरु नेपथ्यबाट आफैं फेरि सोधिन्छु— “भान्सा भो बाबू ?” मुन्टो बटार्दा जुम्लुङ्ग उनै ठाहिँला बाजेका छोरा उपस्थित देखिन्छन्। म नमस्कार र प्रश्न दुवै फर्काउदै सोध्छु— “तपाईंको भान्सा भयो नि ?” पढेगुनेका नभए पनि ५२ हन्डर ५३ ठक्कर खाएका ठाहिँला बाजेका छोरा भन्छन्— “भान्सा गर्न सकेको भए म बिहानबिहान बाबूलाई भिँजोलेर कतै बहिदार खाली भो कि भनी किन धाइरहन्थैं बाबू !” अनि उनी भान्सा गर्नुको लामो कथा हाल्दै आँखाभरि आँसु पारेर भन्छन्— “हाम्रो मूल व्यथा नै भान्सा गर्नुको व्यथा हो बाबू ! त्यसैले जो पायो उहीसँग भान्सा गरेको-नगरेको नसोध्नु नै राम्रो बाबू, नसोध्नु नै राम्रो !” त्यहाँदेखि मलाई पनि त्यस्तै लाग्छ—

नसोध्नु नै राम्रो !

अभिव्यक्ति

साथी, साथी र साथी

मेरा एक जना हिन्दुस्थानी साथी भन्ये— “अहिलेसम्म मैले दुई थरी साथी पाएको छु— एक थरी ‘हलो साथी’ र अर्को थरी ‘चलो साथी’। उनी यिनको परिभाषा यसरी गर्थे— ‘हलो साथी’ भनेका त्यस्ता साथी हुन्, जो बाटाघाटामा भेट हुँदा ‘हलो हलो’ भन्छन्, न भलो गर्छन्, न कुभलो गर्छन्। ‘चलो साथी’ ती हुन्, जो आफ्नो गोजीमा केही छ, भन्ने चाल पाउनासाथ ‘चलो यार’ भन्दै कहिले क्यासिनोमा तान्छन्, कहिले बार लान्छन्। अर्थात् ‘चलो साथी’ का प्रत्येक ‘चलो’ मा चलिदिने हो भने दिनरात त खुबै रमाइलोसित वित्त्छन्, साँझविहान भने बराबर बतै बस्नुपर्छ।” हिन्दुस्थानी साथीका साथीसम्बन्धी प्रकार र परिभाषा सुनेपछि मथ्यै— “तर मैले त ‘हलो साथी’ र ‘चलो साथी’ को साथै केही ‘भलो साथी’ पनि पाएको छु। तिमी मेरो यत्रो भलाई सोच्छौ भने के तिमी मेरो भलो साथी हुन सक्तैनौ र ?” तर परिस्थितिले जब उसलाई मोटरमा गुडाउन थाल्यो, मलाई पैदलपन्थीको थमौती दियो, अनि हामी पनि ‘हलो साथी’ का हलो साथी भयौं। देखादेख हुँदा म एउटा हात उठाउएर हलो भनिदिन्छु, ऊ दाँत देखाएर डिच्स गर्छ। हाम्रो साथीपन न विकसित हुन्छ, न मर्छ।

जिन्दगी एउटा जात्रा न हो ! प्रत्येक बसमा, प्रत्येक बासमा र प्रत्येक अडान-उडान र लडानमा हामी कैयौं नयाँ साथी कमाउँछौं, कैयौं कमाइसकेका साथीहरूलाई गुमाउँछौं। एक पटक म पटनामा हल्लैदै थिएँ, एक जना ‘हलो साथी’ ट्वाक्क भेट भए। बेलिविस्तारपछि उनले प्वाक्क भनि पनि हाले— “चलो यार दिल्ली।” आफू हल्लन्तम् भएकोले कुनै नयाँ भाग्य अजमाउन पाइन्छ कि भनी म कसिइहालैं। उनले रेलको टिकट किने, मैले भोजनालयको बिल तिरेँ। हामी पाँच-छ घण्टाभित्रै यति घनिष्ठतम् भयौं कि आफ्नोआफ्नो जवानीका राम्रा-नराम्रा कहानी वेटिङ रुममा बसेर सबै एकले अर्कालाई

सुनाइसक्यौं। रेल आयो; सँगै सङ्घर्ष गच्छौं, भित्र पस्यौं। दुइटा वर्थ रिजर्भ थिए— सुल्लको लागि। तर जब सुल्ले तरखर भयो, माथ्लोमा को र तल्लोमा को भन्ने प्रश्न निकै गम्भीर भएर दुवै जनाको मन मडारिन थाल्यो। मुखले ‘जो माथि गए पनि के भो र’ भनी जतिसुकै मिलनसारिता देखाए पनि मास्तिर मै उक्लन पाए हुन्थ्यो भन्ने मलाई नलागेको त होइन, तर साथीको पनि यही आशय बुझेकोले मैले खुरुक्क तल्लैमा ओछाचान लगाएँ। साथी माथि गएर मलाई गुन्टा पुग्न देउ न भन्न थाले, दिएँ। उनको सुटकेस मागे, दिएँ। उनको लुगा मागे, दिएँ। यसै गरी उनी माथि बसेर अर्डर गर्दै जान्थे, मतलबाट पुग्न दिँदै गएको थिएँ, एकाएक अर्डर आयो, जुत्ताको। “त्यो मेरो जुत्ता पनि एक फेरा मलाई पुग्न दिनोस् त !”

यस अनुरोधले भने मेरो कन्सिरी बल्दो हिटरसित ठोक्किन पुगेहँ गरी रन्ध्यो र उसको जुत्ता टिपेर पहिले उसकै टाउकामा दिँज्ञ जस्तो पनि लाग्यो। तर साथीको हैसियतले त्यस्तो उग्र प्रतिक्रिया नजनाई खालि जबाफ दिएँ— “जुत्तासुत्ता आफै ओर्लेर लैजानोस् बा !” उनी रातो मुख लगाएर ओर्ली जुत्ता लिएर उक्ले र नचिनेको सहयात्रीहँ निकैबेरसम्म चुपचाप रहे। भोलिपल्ट बिहान सबभन्दा पहिले उनको टिकट किन्दा लागेको खर्च मागे, दिएँ। हिजो दिनभरिमा दुई बट्टा चुरोट खर्च भएको छ, त्यसको आधा पैसा लेउ भने, त्यो पनि दिएँ। तैपनि हामी त्यस बेलासम्म साथी नै रह्यौं, जहाँसम्म टिकट जाँचकी आएको थिएन। उनले एउटा टिकटै दबाएर मेरो बारेमा थाहा छैन भनिदिएकोले मैले दिल्लीमा खाने खर्च जरिमानामा सिद्ध्याएर सिल्ली हुनुपन्यो।

जब म यो घटना आद्योपान्त सम्झन्दू, साथीत्वका पाँच प्रकार हुँदा रहेछन् जस्तो लाग्छ। एउटा कहिलेकाहींको ‘हलो साथी’ पटनामा भेट भएपछि ‘चलो साथी’ भयो। रेल नचदुन्जेल ऊ ‘भलो साथी’ देखियो त्यसपछि ऊ जुत्ता बोकाएर मेरो ‘दलो साथी’ हुन खोज्यो। उसका सत्र अनुरोध मानेको कुनै माने नै रहेन, अठारौं अनुरोधमा आनाकानी गर्दा ऊ ‘ढलो साथी’ हुन पुग्यो र कसरी यसलाई ढालेर तमासा हेरूँ भन्ने ध्याउन्नामै मेरो साथी व्यस्त रह्यो।

त्यसैले अचेल नयाँ साथी बनाउँदा र आफूलाई कसैको साथी भनाउँदा यो साथीपन कस्तो प्रकारको हुने हो भन्ने मलाई साहै उत्सुकता लाग्छ। यो उत्सुकता जगाउन मलाई अर्को एउटा रमाइलो घटनाले पनि मदत गरेको छ। उनीहरूको कानमा नपरोस, तपाईंलाई भन्न के भो र हगि ?

म वष्टैको बेकारीपछि बल्लबल्ल खरदार भएको उपलक्ष्यमा एक जना

‘भलो साथी’ बधाई दिन घरै आइपुगेछन् । साथीको खुसीमा खुसी हुनु साथीको कर्तव्य हो । मेरी स्वास्नीले बल्लतल्ल एक कप चिया खान दिइन्, तर साथीले भने- “यत्रो खुसीयालीमा एक कप चिया खुवाएर टार्ने ? भ्याट चाहिन्छ भ्याट ।” उनले अलिकति सुवर्णाएरै आएका रहेछन् भन्ने हामीलाई बुझन धेरैबेर लागेन । बरु गम्भीर साथीको यो ठटचौलोपनमा साहै मजा लाग्यो । मैले भनेँ- “तिमीलाई एक बोतल भ्याट खाउने पैसा भए त केटाकेटीलाई एक महिना भात खाउँथैं नि !” “तेरो कोट बेचेर पनि म आज नखाई छाडिन्नै” भन्दै उनी कीलाको कोट झिक्केर लमलम हिँडिए । हामी मरीमरी हाँस्यौं ।

बाटामा अर्को साथीले उनलाई व्यङ्ग्य गरेछ- “क्या हो डब्बल कोट लगाएछ, नि, रड त डब्बल परेन ?” उनले जबाफ दिएछन्- “त्यो छुसी रामजी खरदार भएपछि भन् मातिएछ । मेरो अलिकति सापट लगेको, कहिल्यै तिरेन र आज त मोराको कोटै खोसेर ल्याएँ ।” कुरा कताकता सुसाउदै मेरै कानमा पनि पस्यो । भोक त चलेको हो तर मुख भमभमाएको बेला मान्छेले के भन्दू के भन्दैन भनी मैले यसलाई पनि हाँसोमै उडाइदैँ । आइतबार अफिस पुग्नासाथ हाकिमले सोधे- “आज किन कोट नलगाईकन आउनुभयो ?” मैले सजिलै उत्तर दिएँ- “गर्भी चढन थालेछ, बुर्सट, पैन्ट नै हल्का होला भनेर कोट छाडिदैँ ।” उनले च्याँट्टिएर भने- “यही चरित्रले त जागिर खाइन्न है ।” म जिल्ल परैँ । पछि बुभदा थाहा पाइयो कुनै ‘भलो साथी’ ले उनको कानमा गढन्त कुरो सुटुकू छिराइदिइसकेको रहेछ- “राम खरदारले हिजो कुन्नि कुन भट्टीमा जाँड खाँदाखाँदा कोटै बेचेर खाएछ ।” म स्तम्भित भएँ- भात खाँदा दाल, तरकारी, अचार सबै थोक खानु परेभै जागिर खाँदा गाली, चुक्ली, छुल्याईँ, भुल्याईँ सबै थोक खानुपर्दो रहेछ भन्ने लाग्यो । तैपनि भोलि कोट लगाएर आएपछि आरोप स्वतः खण्डित भइहाल्छ भन्ने ठानेर मैले कसैसित कुनै वादविवाद गरिनँ । अफिस छुटेपछि सरासर कोट लैजाने साथीकहाँ गएँ । साथी आइपुगेका रहेनछन्, साथीकी श्रीमतीले भनिन्- “कोटसोटको कुरा मलाई थाहा छैन । मेरो लोगनेलाई अहिलेसम्म ससुरालीले पुन्याएदिएका छन्, कसैको जडौरी लाउनु पनि परेको छैन !” उनी भुट्टन लागेको मकै भटभटाएँकै केके भटभटाउदै थिइन्- म दुई हात दुइटा काखीमा लुकाएर लस्कैँ ।

फेरि म कोट मार्ग न पनि गइनँ, पुन्याउन पनि ल्याएनन् । एउटा कोट साथीले लियो या हरायो यसमा केही थिएन, एकैछिनको रमाइलोमा एउटा हिजोसम्मको ‘भलो साथी’ ‘ढलो साथी’ मा परिणत भइसकेको देख्ता नेपाली

साथीत्वको क्षणभइगुरतामा अत्यन्तै बिस्मात लाग्यो । घरै नगई म नयाँ कोटको तर्जुमा गर्न आफ्नो पुरानो एउटा साथीकहाँ पुर्गे । ऊ राणाजीको छोरो थियो । हुन त हाम्रो न वर्ग मिल्थ्यो, न वर्ण; तर पनि केटाकेटीदेखि नै मन मिलेको थियो । मलाई उसकहाँ पुगेर सपना नसुनाई व्यूँभेजस्तो लाग्दैनथ्यो । ऊ पनि राम नआईकन घाम लाग्दै र? भन्दै म नपुगुन्जेल ओछचान छाड्दैनथ्यो । अलि ठूलो भएपछि सिकार खेल जाँदा ऊ साथीको हैसियतले मलाई छाड्दैनथ्यो; म साथीको हैसियतले बन्दुक बोक्यै । ऊ जथाभाबी पैसा उडाउँथ्यो, म उसका बाबुआमाको गाली खान्यै । ऊ बिराउँथ्यो, म थानामा गई माफी माग्न्यै । छोटकरीमा भनूँ भने म उसको 'दलो साथी' नै हुँ ।

उसकहाँ पुगेर कोटको हर्जा देखाउदै मैले ऊसँग एक सय रुपियाँ कर्जा मागेँ । उसले दार्शनिकभैं भाषण गन्यो— “हेर राम, साथीलाई कर्जा दिनु भनेको साथी गुमाउनु हो । नमागूँ साथीकै पैसो त हो नि भन्छस्, तँ छिटो तिदैनस्, मागूँ सय रुपियाँको निमित्त खरी धस्ने भन्छस्, उल्टो मैदेखि रिसाउँछस् । त्यसैले साथीको हैसियतले म प्राण दिन सक्छु पैसो दिन सक्तिनँ बा !” यो सुन्दा मैले झट्ट गँजडीहरूको मित्रता सम्झें । गाँजा खाउन्जेल उनीहरू यति घनिष्ठ हुन्छन् रे कि भोलिदेखि स्वास्नी साटासाट गर्ने सल्लाह पनि उनीहरूको चल्छ रे ! यो अलौकिक त्यागको सल्लाह चल्दाचल्दै एउटाले अर्कासँग ‘एउटा चुरोट भिक् न भाइ’ भन्यो भने अर्को त्यागी साथी भन्छ रे— “त्योचाहिँ नभन बा ! यो एक खिल्लीको चार पैसा पर्ने चुरोट मैले बाँझ्ने गरेकै छैन ।” यसो भनेर मैले आफ्नो राणा साथीलाई गँजडीसित अवमूल्यन गर्न खोजेको किमार्थ होइन, मित्रता, आदर्श राख्न मित्रको सङ्कटमा पनि आँखा चिम्लन सक्नुपर्दो रहेछ भन्ने ‘दलो साथी’ को दर्शन तपाईंलाई बताइदिन खोजेको मात्रै हो । नढाँटीकन भनूँ भने आफ्नो निमित्त साथीभाइलाई दल्नुसम्म दल्ने र उनीहरूलाई परेको बखत तीनोटा सिरक ओढेर छल्ने रोग कहिलेकाहीं आफैलाई पनि लाग्दै ।

४३६

त्यसैले राणा साथीसितका अनुनयविनय विफल भएपछि कोटको लागि एकपछि अर्को उपाय सोच्दै म राति घर पुर्गे । घरमा एउटा साथी सपरिवार आएर पर्खिरहेको रहेछ । पोहोरसम्म त ऊ मेरो ‘भलो साथी’ थियो, तर अचेल मेरो बदख्वाइँ गर्दै हिँड्छ रे भनी मलाई अर्को साथीले सुनाएकोले ऊप्रति मेरो राम्रो धारणा भएन । बाटाधाटामा देखादेख हुँदा ऊ निकै नजिकभैं भएर कुरा गर्न खोज्यो, म अधिल्तिरको आधी दाँत देखाएर अर्कातिर तर्कन्यै । एक

शब्दमा मैले उसलाई मनमनै 'भलो साथी' बाट एक नम्बरको 'ढलो साथी' मा डिमोसन गरिसकेको थिएँ, त्यसैले उसको अनुहार देख्ता पनि मलाई रिस उठ्यो । त्यस्तो मान्छेलाई स्वास्नीसहित आफ्नो घरमा आएर जमिरहेको देख्ता मलाई तुरुन्त तगाराको नोल भिकेर ठटाईठटाई लगारूँ जस्तो लाग्यो । तर शिष्टाचारवश त्यो गर्न सकिनँ । भलाकुसारी भए । उसले भन्यो- "तैंले मेरो जतिसुकै बदख्वाइँ गर्दै हिँडे पनि म त तेरो 'भलो साथी' नै हुँ ।" मैले भन्नै- "मेरो लास बेपत्ता पार्छु भन्थिस् रे, आज यो ढाँचा देखाएर मेरो लास लिन आएको होस् कि ?" विवाद गर्दागर्दै के पत्तो लाग्यो भने मलाई जुन साथीले ऊ मेरो बदख्वाइँ गर्दै हिँडछ भन्यो, उसैले उसलाई चाहिँ म उसको बदख्वाइँ गर्दै हिँडछु भनिदिएको रहेछ । हाम्रो साथीत्व पुनर्जागृत भयो, मैले आफ्नो मर्का बताएँ । ऊ कसरी मद्दत गर्नु भनी छटपटाउँदै थियो । श्रीमतीचाहिँले लगाइरहेको तिलहरी फुकाल्दै भनिन्- "अहिले यही राखेर काम चलाउने कि ?"

साथीसाथीका बीच बसेर षड्यन्त्र खेल्ने साथीलाई कुन प्रकारमा राख्ने भन्ने प्रश्नले मलाई रातभर पिरोलिरह्यो । बिहान आफू नउठ्तै मेरो कोट जुन ह्याङ्गरबाट भिकेको थियो, त्यसैमा भुन्डचाउँदै मेरो कोट लैजाने साथी भनिरहेको थियो- "हेर न अस्ति ससुराली जानु थियो, आफूसित उनीहरूले दिएका कोट मात्र छन् । सधैँ उही कोट लगाएर के जानु भनी तेरो कोटमा ठाँट्टिएर गएको नि ! हिजोअस्ति खाँचो भो कि ?" यो साथीको चर्तिकलाले मगज चक्करायो । उसको समस्या पनि हाँसो उठ्तो, समाधान पनि हाँसो उठ्तो ! उसले कोट लगेको कुरा पहिले कताबाट लिक भयो, कसकसले किन त्यसको नयाँनयाँ अर्थ कल्पे, कसले मेरो हाकिमकहाँ त्यस्तो रिपोर्ट लग्यो- यी सबै केलाएर केलाइनसक्नु छ । मैले 'ढलो साथी' भन्ने विशेषण दिन खोजेको यस्तै षड्यन्त्रकारीलाई हो । त्यसैले साथी बनाउँदा या आफूलाई कसैको साथी भनाउँदा हामीले यो ख्याल राख्नै पर्द्ध कि त्यो साथी- 'हलो साथी' हो कि 'चलो साथी' हो; 'दलो साथी' हो वा 'ढलो साथी' हो । यिनमध्ये पछिल्लोबाहेक सबै 'भलो साथी' हुन सक्छन् तर जसको मनमा यो ढलोस् भन्ने ईर्ष्या जाग्न थाल्छ, त्यो 'हलो साथी' हुन सक्छ, 'चलो साथी' हुन सक्छ तर 'भलो साथी' कहिल्यै हुन सक्तैन ।

कलियुग

विकृति प्रतियोगिताको आयोजक समिति

नेपालमा पनि सौन्दर्य प्रतियोगिता हुने भएको छ भन्ने सुन्दा नेपाली सुन्दरसुन्दरीहरू दसैं पेस्की मिनाहा पाउने हल्ला सुनेका कर्मचारीहरै भित्रदेखि प्रफुल्ल भएका थिए । तर, सो नहुने भन्ने सुन्नासाथ अधिल्लो दिन नम्बर निस्केर भोलिपल्ट संशोधनमा परी फेल भएका विद्यार्थीहरै एकै पटक खड्न्याडखुडरुड भइहाले । स्वास्नीलाई 'नेपाल-सुन्दरी' बनाउन पाए आफू पनि 'नेपाल-सुन्दर' भएर हडकडदेखि हलिउडसम्म घुमाउँला भन्ने कति श्रीमानहरूको योजना त्यसै गरी भत्कियो, जसरी त्यति काम गरिदिन पाए एउटा बड्गला बनाउन पाइन्थ्यो भनी कसिएका कर्मचारीको सपना एककासि खोसुवा पुर्जा पाउँदा भत्किन्छ । सौन्दर्य प्रतियोगिता नहुने भन्नासाथ मलाई पनि मेरो भाउजूले भन्नुभयो— "के गर्नु बाबू, कमसेकम तपाईं पनि नेपाल-सुन्दरीको देवर भनेर आफ्नो ख्याति फैलाउन त पाउनुहुन्थ्यो । तर, के लाग्यो पाइएन । बढनै आँटेको ख्याति खोसिँदा कसलाई खिल्नता नलाग्लार ?" यस्तै खिल्नता मनाउँदामनाउँदै दुई-चार जना बुज्जुग साथीले प्रस्ताव ल्याए— "हेर्नास् गणेशज्यू, सौन्दर्य प्रतियोगिता त धेरै देशमा भएको थोको कुरा हो, हामी कसैले अहिलेसम्म कहीं नगरेको एउटा नयाँ प्रतियोगिता गरौं ।" कुरो राम्रो हो । "अहिलेसम्म कतै नभएको त एउटा विकृति प्रतियोगिता छ । त्यही गर्ने कि ?" सबैले ताली दिएर सहमति जनाए । अब उक्त प्रतियोगितामा कस्तालाई भाग लिन दिने त भन्ने छानबिन गर्ने र पहिला-दोस्रा छुट्ट्याउने कामको लागि कमिटी बन्यो । देशमा दिनको सत्रोटा कमिटी बन्दा पनि आफूलाई सदस्यसम्म हुन नपाएको भोकले मलाई पनि साहै रिस उठिरहेको थियो । यसैले विकृति प्रतियोगिता कमिटीको अध्यक्षमा मैले आफ्नै नाम प्रस्तुत गरें ।

सरकारी सहयोग वा विदेशी सहायता पाउने भएको भए मैले अध्यक्ष त के अध्यक्षको पी. ए. पनि बन्न पाउने थिइनै । सके उम्मेदवार-उम्मेदवारमा

कुस्ताकुस्ती र भुत्लाभुत्ली नै परेर कान्तिपुरबाट भकुन्डिएको टाउको क्रान्तिपुरमा पुगी छ्यालब्याल हुन्थ्यो, उति नभए पनि गल्लीगल्लीमा गालीगलौजको हिलाले सयौंको मुख विकृत हुन्थ्यो । तर, विकृति प्रतियोगिताको लागि विदेशी सहायता पाउने त आसै थिएन, सरकारी सहयोग पाउने छ्याँट पनि कमै देखिन्थ्यो । एउटै मात्र सम्भावना के थियो भने प्रस्तावित प्रतियोगितामा आफ्नो मान्छे कोही पहिला गराउन सकियो भने उसलाई विदेशबाट निम्तो आउँथ्यो र आफू पनि पछि लाग्न पाइन्थ्यो । तर, अपसोच ! विकृति प्रतियोगितामा भाग लिने योग्यता पुगेका मान्छे आफ्नो भन्नु कोही थिएन । त्यसैले पनि हो कि त म निर्विरोध अध्यक्ष भएँ ।

अध्यक्ष त भइयो, तर कामको जिम्मेवारी पनि थाप्लोभरि परिहात्यो । अध्यक्षले काम गर्नु पर्दैन भन्ने चलनअनुसार मैले पनि मेचमा मात्र बस्न नखोजेको त होइन, तर कामको जिम्मेदारीजति जम्मै मैलाई सुम्पी सदस्यहरू कता लागे कता ! तलबभत्ता पाइने भएको भए मैले पनि नजानेको त कहाँ थिएँ र मिटिङ गर्दागर्दै पाँच वर्ष बिताइदिन्थ्यै— विधान कमिटी बनाई मस्यौदा गर, पास गर, नियम बनाऊ, सबतिर सम्पर्क राख, देशमा विकृतहरूको सङ्ख्या कति छ, तथ्याङ्क लेऊ, तिनमा केकस्ता विकृति छन् परीक्षण गर, वर्गीकरण गर, विज्ञापन गर, लिखित मौखिक अन्तर्वार्ता गर, पाल किन्ने टेन्डर देऊ, दरी किन्ने कलकत्ता पुग, टिकट छाप बेलाइत पुग, कति काम छन् कति । विश्वमा सबभन्दा पहिले हुन लागेको विकृति प्रतियोगिता भएकोले कुनकुन देशबाट कस्ताकस्ता पर्यवेक्षक बोलाउनुपर्ने हो— त्यो पनि विचार गर्नुपन्थ्यो र सबभन्दा ठूलो काम चन्दासङ्कलन गर्नुपन्थ्यो । तर, तलब न भत्ताको अध्यक्ष भएकोले काम लम्ब्याएर पनि आफूलाई कुनै फाइदा थिएन । त्यसैले भोलिपल्ट बिहानैदेखि म कस्ताकस्ता विकृत चरित्रलाई प्रतियोगितामा भाग लिन दिने भनी घोत्लिन थालें । थालेको मात्र के थिएँ, एक जना भद्रभलादमी बाहिरदेखि चिच्याउँदै पस्नुभयो— “बधाई अध्यक्षज्यू, बधाई ! तपाईं कमिटीको अध्यक्ष हुनुभएको कुरा सुन्दा मलाई मुटुको जैरेखि खुसी लागेको छ, । अहिलेसम्म देशमा हजार थरी कमिटी बने होलान् तर यहाँजस्तो योग्य अध्यक्षचाहिँ कुनै कमिटीले कहिल्यै पनि पाएको थिएन । मैले त आजभन्दा ठीक दस वर्षअघि, जुन दिन तपाईंको र मेरो कुमारीचोक अहामा भेटघाट भएको थियो, त्यसै दिन तपाईंको निधारको कोठी देखेर मलाई लागेको थियो— एक न एक दिन तपाईं ठूलो मान्छे हुनहुन्छ, नभन्दै भइहाल्नुभयो ।” दस वर्षअघि एक पटक चुरोट

सल्काउँदा चिनेका मान्छेले दस वर्षपछि एकाएक घरैमा आएर त्यत्रो खुसी प्रकट गरेको देख्ता मलाई पनि ठूलै मान्छे भएछु कि भनेजस्तो लाग्यो र गम्भीरतासाथ उनलाई भनें— “अब तपाईंको सहयोग पाउनुपर्छ ।” उनले भने— “त्यही सहयोग गर्ने मौका मिल्छ कि भनेर त म आएको । सबै काम अध्यक्षले मात्र गरेर साध्यै हुँदैन, महासचिव चाहिएला । मजस्तो महासचिव भए तपाईंलाई पनि सुविस्तै हुन्यो ।”

पच्चीस आना फटाहा कुरालाई पचास आना दुरुस्त पाँदै चिप्लो घसेर महासचिव माग्न आउने उनी कम योग्यताका थिएनन् । मैले सामान्य आश्वासन दिइपठाएँ । त्यस दिनदेखि मकहाँ दरखास्तको ओइरो चल्न थाल्यो, दर्शनार्थीको धुइरो चल्न थाल्यो । कोही सचिवको पद मार्थे त कोही प्रोक्योरमेन्ट अफिसरको; कसैले कोषाध्यक्षको पद मागे त कसैले एकाउन्टेन्टको । मेरो घर नयाँ खुलेको कपोरिसनजस्तै भयो । भनूँ भने ठूलाबडाको इन्सल्ट हुने डरले मात्र नभनेको, नत्र एक जना मन्त्रीज्यूले समेत फोन गरेर आफ्नो एक जना मान्छेलाई मेरो पियन भर्ना गरिदिए हुन्यो भन्ने आशय पनि प्रकट गरे ।

कमिटीको उद्देश्य कता, लक्ष्य कता । जताबाट हेरे पनि पदैको माग । पद त जति भने पनि बनाइदिनु हुन्यो, तलब दिने कताबाट ? मजस्ता हरिलम्फू बेकार को थिए र बिनातलबभत्ता समाजसेवाको लागि खटिन्थे ? तलब दिने जागिर मसँग छैन भन्नासाथ मेरा सबै आवेदक र आगन्तुकहरू त्यसै गरी नै भागे, जसरी मन्त्री खोसिएपछि उनकहाँ दिनहुँ धुइरिहने मान्छे आफ्नोआफ्नो बाटो लाग्छन् । चिठी आदानप्रदान गर्नेसम्म मान्छेनपाएर मैले आफ्नै भतिजालाई लगाउनुपर्यो । यस्तैमा एक दिन भतिजाले विदेशबाट आएको एउटा चिठी त्याएर साथीभाइहरूको मुखिन्जेल मेरो अगाडि राखिदियो । “ल हेर, अध्यक्ष हुनु कता छ, कता, विदेश-भ्रमणको निम्ता आइसक्यो” भनी एक जनाले प्वाक्क भन्यो पनि । तर, वास्तवमा चिठी मेरो हो कि होइन— मलाई सन्देहै थियो । विदेशबाट चिठी लेख्ने मेरो इष्टमित्र कोही पनि छैनन् भनेर साथीहरूको अगाडि पुडमाड किन भइहालूँ भन्ने ठानी मैले चिठी खोल्ने हतपतचाहिँ गरिनँ ।

भोलिपल्ट अखरबारमा निस्कियो— ‘विकृत प्रतियोगिता कमिटीका अध्यक्षलाई फलानो देशको फलानो संस्थाबाट निम्ता ।’ म अध्यक्ष भएकोमा मुटुको जरैदेखि खुसी भएर बधाई टक्याउन आउने उनै परम मित्रले भोलिपल्ट दुई हात लामो वक्तव्य निकालेर भने— “त्यो अध्यक्ष चोर हो, त्यसले नातावाद गरेर आफ्नै भतिजालाई महासचिव राखेको छ” इत्यादि ।

अर्कोले टिप्पणी गच्छो- “विकृत प्रतियोगिता कमिटीमा अविकृत मनोवृत्तिको मान्छे अध्यक्ष हुनु पच्चीसै आना अयोग्य हो । त्यसैले उसलाई तुरुन्त निकालेर अर्को अध्यक्ष राख्नुपर्छ ।” यस्तो टीकाटिप्पणी चल्दाचल्दै एक दिन अखबारमा विज्ञापन निस्क्यो- “विशुद्ध विकृतहरूको प्रतियोगिता गराउने उद्देश्यले श्री शकुनी शर्माको अध्यक्षतामा एउटा नयाँ कमिटी गठित भएको छ, जसको सदस्यमा सर्वश्री गालीबहादुर पाण्डे, मूढेवीर डड्गोल, कुत्ताकाजी प्रधान, मूर्खराज गुरुङ र कन्सुत्सलासिंह कायस्थ पनि हुनुहुन्छ ।”

यो सुनेपछि समाजसेवा गरेर ख्याति कमाउन अध्यक्ष भएको म स्वयंले आफूसित रहेको त्यो महत्वपूर्ण विदेशी चिठी नयाँ अध्यक्षलाई बुझाइदै, जुन वास्तवमा मेरो नभई मेरो नाम भएको अरू कसैको थियो र भित्र लेखिएको थियो- “तपाईंसँग आलमुनियम कम्पनीको दुई हजार रु. बाँकी भई अहिलेसम्म नतिरेकोले तुरुन्त पठाइदिनुहोला ।”

बडो विकृत अनुहारले पत्र च्याप्तै नयाँ अध्यक्षले विकृत प्रतियोगिता कमिटीको पदभार ग्रहण गर्नुभयो । म ढाकेको ढाके नै रहें ।

रमभ्रम

उन्नतिको शिखरतिर

“सगरमाथाको शिखर अग्लो कि उन्नतिको शिखर अग्लो ?” अचानक एउटा केटोले मसित प्वाक्क सोध्यो । हुन पनि उसको खुलदुली गजबको थियो— “पुस्तकमा सबभन्दा अग्लो शिखर सगरमाथा भनिएको छ, तर भाषण गर्नेहरूचाहिँ सधैँ हामीले उन्नतिको शिखरमा पुग्नुपर्छ भन्छन् । सगरमाथाको शिखरमा उहिल्यै पुग्न सक्नेले उन्नतिको शिखरमा अहिलेसम्म किन नपुगेको ?” उसको खुलदुली सुनेर केही बुझुक केटाहरू हल्ल हाँसे तर आफ्नो सम्झनाको रोलचाहिँ फन्न घुमेर मामाघर पुग्यो किनभने सबभन्दा पहिले उन्नतिको शिखरतिर पुन्याइदिन्छु भन्ने व्यक्ति मेरो निम्नि मेरा मान्यवर मामा नै थिए ।

मेरो मामाको नाम सुन्नुभयो भने तपाईंहरू मेरो जन्मदै नजन्मेको छोरालाई आफ्नी छोरी दिन कसिनुहुन्छ, किनभने मान्छे उनी अपारकै थिए । भनाइको मतलब के भने जीवनमा उनले गरेको उन्नति पार नपाइसक्नु थियो । मान्छे भन्ये उनी सुर्तीउद्योगदेखि मूर्तिवाणिज्यसम्म पोख्ल छन् । पणिडत्याइँमा उनी रुसो र रस्सेललाई नाकका पोराभित्र धुसार्न सक्छु भन्छन् । प्रशासनमा टेबुल चपाएर फाइल थुक्नसम्म खप्पिस छन् । त्यसैले उनको सरसङ्गत गरेर सुद्धिबुद्धि बढाउन खोज्नेहरूको धुइरो उनीकहाँ त्यसै गरी लाग्यो, जसरी नाइट क्लब या क्याबरेमा धनीमानी र सन्मानीहरूको लको चल्छ । सबैको अगाडि मामाको एउटै सल्लाह हुन्थ्यो— “जसरी भए पनि हामीले उन्नतिको शिखरमा पुग्नै पर्छ ।” तर पुग्ने कसरी त्योचाहिँ जसतसलाई उनले बताएका थिएनन् । आफू केटाकेटी भएकोले उनका अगाडि राम्ररी बोल्न सकिदैनथ्यो, तापनि उन्नतिको शिखर कस्तो हुन्छ भन्ने उत्सकुता आफूलाई त्यतिकै थियो, जतिको अहिले मेरो विद्यार्थी केटालाई छ । त्यसैले एक दिन एकान्त पारी मैले विनम्रतापूर्वक मामासित प्रश्न गरेँ— “उन्नतिको शिखर कति अग्लो हुन्छ मामा ? के हामी पनि कुनै दिन त्यहाँ पुग्न सकौला ?”

“किन नसक्नु ! पन्थ-बीस हजार रुपियाँ कतैबाट बटुल सक्छौ भने उन्नतिको शिखरैमा नपुगे पनि पुग्ने ठीक वाटोसम्म त भोलि नै देखाइदिन सक्छु ।” तर मैले विद्यार्थी केटालाई त्यसै गरी जबाफ दिन सकिनँ, बरु क्लास छाडेर लागें घरतिर ।

हो, त्यो दिन-

बाबुको गुठुरीदेखि आमाको गहनासम्म लटरपटर पारी बटुलेका आठ-नौओटा हजारी भित्री गोजीमा धुसारेर म मामाको मर्सिडिजमा ठाँटसँग बर्सै । उन्नतिको शिखरतिर जान लागेकोले मेरो नाक पनि चुलिँदाचुलिँदा एउटा सानोसानो शिखर भएजस्तो मनमा लागिरहेको थियो । म आफ्नो चिरप्रतीक्षिता प्रेमिकालाई लिन हिँडेको दुलहाहै मक्ख परेर चुपचाप थिएँ । मामाचाहिँ मलाई सिकाउदै हुनुहुन्थ्यो— “बुभ्यौ भान्जा ! उन्नतिको शिखरतिर लाग्दा लाज, धिन, धक, पाप इत्यादि कुनै कुराको पर्वाह गर्नु हुन्न नि !” मैले असजिलो लाग्दालाग्दै पनि मुन्टो हल्लाएर ‘हस्’ भनैँ ।

हाम्रो कार एउटा विशाल पोखरीको किनारमा गएर टक्क अडियो । रातोरातो पानीको त्यो विचित्र पोखरी देखाउदै मामाले भन्नुभयो— “त्यो उन्नति सागर हो, दुनियाभरिका दरिद्र र बुद्धरूपको रगत निचोरेर बनाएको यो सागर कति रमणीय र रोमान्टिक छ हेर त ! उन्नतिको शिखर यसैबाट जानुपर्छ ।” मामाले मलाई धिच्च्याएर किनारैमा लग्नुभयो र घाटको एउटा स्वच थिच्नुभयो । जादुको ढोकाजस्तै गरी घाटको एउटा सानू भाग सर्व भासिँदै गयो । हामी पल्लापटि पुगेका हौं कि तल्लापटि पुगेका हौं, त्यो मैले ठम्याउन सकिनँ, सर्व भएको एकैछिनपछि मैले आफ्ना मामा-भान्जालाई एउटा अत्यन्त अग्लो भवनको प्राङ्गणमा उभिन पुगेको पाएँ । माथिल्लो भाग बादलले छोपेकोले भवनको धुरी कहाँ पुगेको छ बुझन सकिन्थ्यो, तुवाँलोले यसको चौडाइ पनि आँक्न दिँदैनथ्यो ।

“लौ भान्जा, नोट भिक, प्रवेशपत्र नलिई यहाँभित्र पस्नै पाइँदैन, उन्नतिको शिखर जाने बाटाको यो पहिलो चौकी हो ।” मैले यन्त्रवत् भई नोटको ब्यागै मामाको हातमा राखिदैँ, मामा नैवेद्य थुतेर उफेको बाँदरभै एकै निमेषमा कता पसे कता ! म जागिर माग्न मन्त्रीको चाकडीमा पुगेको स्नातकभै चार घण्टासम्म चोक ढुकिरहौँ, तर न मामा आए, न प्रवेशपत्र । बरु सम्भनामा मामाको दिव्यवाणी आयो— ‘उन्नतिको शिखरतिर लाग्दा लाज, धिन, धक, पाप कुनै कुराको पर्वाह गर्नु हुन्न भान्जा ।’ त्यसैले म पनि लाज पचाउदै

बिनाअनुमति भवनभित्र पसेँ। त्यहाँ मेचैमेच लस्कर लागेर सजिएका थिए, कोही साना, कोही ठूला, कोही गदादार र कोही धुमन्ते मेचहरू। पस्नेबित्तिकै कामेको स्वरमा विनम्रतापूर्वक भनेँ— “उन्नतिको शिखर हेर्न जान लागेको, मामाले धोका दिए, प्रवेशपत्र पाउँछु कि ?” मेचहरू हल्ल हाँसे। एउटा ठूलो मेचले अलि गम्भीर भएर सोध्यो— “तिमी कसको मान्छे ?” म अकमकिएँ। ब्रह्माजीको मान्छे भनूँ कि नेपालको मान्छे भनूँ कि ? या यो नभनेर अरु थोकैको मान्छे भन्नुपर्ने हो कि ? वास्तवमा आजसम्म मैले सोचेकै थिइनै— म कसको मान्छे हुँ। अर्को मेचले फेरि सोध्यो— “तिम्रो कुनै मेचसँग सम्बन्ध छ ? छ भने सिफारिस लेराऊ, बिनासिफारिस उन्नतिको लोकतिर लाग्न पोको चाहिन्छ पोको ।” नभन्दै त्यहाँ मजस्तै एउटा सर्वसाधारण मान्छे एउटा भलभले पोको च्यापेर भित्र पस्यो। सब मेचको ध्यान उतैतिर आकृष्ट भयो। उसलाई सबै आफैतिर तान्ने बल गरिरहेका थिए। म ट्वालट्वालती हेरेको हैन्यै थिएँ। मेचहरू आआफै टक्कराउन थाले, मान्छे पोको छाडेर बेपत्ता भयो। मेचमेचको सङ्घर्ष भन् मच्चियो। एउटा मझौला मेचले वरिपरिका तीन-चारोटा मेचलाई फालिदियो। ससाना मेचहरू ठूलाठूला मेचका मुनि छिन थाले, कुनैकुनै मेचले बुद्रुकक उफेर ठूलाठूला मेचको बुई चढेको पनि देखियो। साँढेको जुधाइ बाच्छाको मिचाइ होला भन्ने ठानेर म धक चपाउँदै माथ्लो तलामा उकिलैँ।

म माथ्लो तलामा उकिलदा साँझ परिसकेको थियो। अघि देखेका कतिपय ठूलठूला मेचहरू बडेबडे धैंटामा स्टचान्ड भइरहेका थिए। वल्लो छेउदेखि पल्लो छेउसम्म धैंटेधैंटा, पारदर्शी धैंटा, अपारदर्शी धैंटा, मानौं यो लोकै धैंटेधैंटाको जस्तो; मानौं सबै भद्रभलादमी मरेर धैंटाको जुनि फेरेजस्तो। म ढोकामा उभिरहेको देखेर एउटा मुखभरि फीँज भएको धैंटाले भन्यो— “ए बेकूफ फुच्चा, के हेरिरहेको ?” म के जबाफ दिँऊ के जबाफ दिँऊ भनी अकमकाउँदै थिएँ, अर्को धैंटाले छचल्किएर भन्यो— “जसले जेसुकै हेरोस, तँ पुङ्गालाई के वास्ता ?” पहिलो धैंटो छचल्किएर गज्यो— “कसलाई पुङ्गो भनिस् ध्याम्पा ?”

दोस्रो धैंटो फीँज पोख्दै चर्कियो— “तेरा बाबुलाई ध्याम्पो भन्छस् ? को देखेको छस् मलाई ? तेरो मुख फुटाइदिँऊ ?” हेर्दाहेरै धैंटाधैंटाको बीच गुटहरू बने; गुटगुटका बीच छचल्काछचल्की चल्यो, उफ्राउफ्री चल्यो, धम्साधम्सी चल्यो। कुनै धैंटाको मुख फुटेर फीँज पोखियो, कुनैको पींध प्वाल

परेर धारो लाग्यो । म छक्क परें । तैपनि उन्नतिको शिखरतिर बढ्नु त छैदै थियो, धिन पचाएर मास्तिर लागें ।

त्यो कक्ष भन् विचित्र थियो । पस्नेबित्तिकै 'हलो' भन्दै एउटा सुमधुर स्वरले मेरो स्वागत गच्यो । स्वर मलाई आफ्नै मामाकी छोरीको जस्तो लाग्यो तर उनलाई भने त्यहाँ देखिनँ । त्यहाँ त सबै जाँधैजाँध र टाँगैटाँग मात्र थिए ।

"मेरो नाम कुमारी जड्घा हो ।" एउटा जाँध मनिर सदै टाँसिसन आयो । मैले मुस्कुराइदिएँ । डलर र गिनीका भक्ति हालेको उक्त जाँध वाल्जको धुनसँगै भनभनाएर नाच्न थाल्यो । दुर्भाग्यवश अचानक फ्युज गएँ बत्ती भ्याप्प निभ्यो; कुन जाँध कता कोलिन पुग्यो; कुन टाँग कता जोलिन पुग्यो मैले देख्नै पाइनँ । मेरा खल्ती र खोकिलामा कुन्ति कसकसका हात घुस्न्दै थिए, सबैलाई भइकारेर म मास्तिरै लागें ।

माथ्लो कक्षमा आँखाले भ्याएसम्म यताउति निहारें, मान्छे कोही थिएन । तर बीचबीचमा 'मारामारा' को सामूहिक स्वरले कक्षा गुञ्जायमान थियो । एकटकले सुनिरहनुसिवाय अर्को केही उपाय सुझेन । सुन्दासुन्दै 'मारामारा' को आवाज 'मान्योमान्यो' मा परिणत भयो । म डराएर भौंतारिंदाभौंतारिंदै कताकता एउटा स्विचमा ठक्कर दिन पुगेछु, घ्याराक्क ढोका उघ्रियो, ह्वास्स गन्ध आयो, भ्यास्स आँखा पर्दा कोठाभरि मान्छेका टाउका र गिँडहरू अलपत्र मिर्किरहेको देखेँ । मलाई भस्स डर लाग्यो; कता भागूँ जस्तो भएर जीउ काम्यो; हत्तपत्त निस्कन लागेको कताकताबाट म एउटा भुन्डिरहेको लासमा ठोकिकन पुगेँ । यसो हेच्छु त लास तिनै साहूको थियो, जो हिजो मात्र मोटर एक्सडेन्टमा परे रे भन्ने हल्ला मैले मामाघरतिर सुनेको थिएँ । मेरो होस उड्लाउड्ला जस्तो भयो, रोक्तारोक्तै म आँखा चिम्लेर चिच्च्याउन पुगेँ— "उन्नतिको शिखर भनेको यही हो मामा ?" आँखा खोल्दा मामा पिस्तोल सोभ्याउदै मेरो अगाडि उभिरहेका थिए । उनका आँखा ज्वालाम्य थिएँ दाहा किटकिटायमान थिए, मुखाकृति यमदूतको जस्तै थियो, एक पाइलो अभ अधि सदै उनी गर्जे— "हल्ला नगरी फर्कन्छस् कि सूट गरिदिँऊ ।" मैले विनम्रतापूर्वक हात जोडेर भनेँ— "फर्कन्छु मामा ! फर्कन्छु । तपाईंले देखाएको उन्नतिको शिखर पुग्ने बाटो मैले देखेँ तर मैले हेर्न खोजेको उन्नतिको शिखर यस्तो थिएन ।"

अब तपाईं नै भन्नुहोस्, म आफ्नो विद्यार्थी केटोलाई कसरी बताऊँ सगरमाथाको शिखर अग्लो हुन्छ कि उन्नतिको शिखर अग्लो ?

रारा

कवि चम्पेलजी : एक शब्दचित्र

चम्पेल कविले एकाएक जिभो टोकेको देख्ता मलाई यति खुसी लाग्यो कि पाएको भएं यस खुसीमा काँचै खसीको कान टोकेर 'चम्पेलको मृत्यु जिन्दावाद' भन्दै चार पटक चोकमा उफन्थ्यै । तर आफ्नो खल्तीमा खसीको कुरै छाडौं, एउटा फर्सी किन्ने पैसा पनि थिएन, न त आफ्नो धरवरिपरि टेक्न हुने चोक थियो । त्यसैले भोजको रूपमा एउटा सुख्खा पुरी र एक गिलास फिक्का चिया खाएर हत्तपत्त मलामी गएँ । उनको अर्धसामयिक निधनमा शोक प्रकट गर्नुको साटो हर्ष प्रकट गरेको सुन्दा चम्पेल कविसित यसको भयानक शत्रुता रहेछ, भन्ने तपाईंलाई पक्कै लाग्यो होला; तर तपाईं मारी हते, उनीसँग सतिवयरको गेडाजति पनि मेरो कहिल्यै शत्रुता थिएन । बरु उनी मेरा कन्धनी लगाउने बेलादेखिका दौतरी, कट्टु लाउन जानेदेखिका साथी र दोसल्ला ओढने साइतदेखिका मित्र थिए । मित्रता बाहिरी मात्र होइन, अन्तरड्गै थियो । कति अन्तरड्गै भने उनको पेटमा कतिका चिया अटाउँछ— त्यो मेरो घरका बूढावूढीदेखि केटाकेटीसम्म कण्ठै थियो; मकहाँ कुन बेला के पाक्छ, त्यो पनि उनका घरका केटाकेटीदेखि बूढावूढीसम्म बताइरहनु पर्दैनथ्यो । मान्छे मेरे पनि गुन मर्दैन भन्छन् । जिन्दगीमा उनले मलाई जति कविता सुनाए त्यति त चन्द्रशमशेरलाई उनका हजुरियाले विन्तीपत्र पनि सुनाएनन् होला ।

मेरो कुरै छाडिदिऊँ, चिनेजानेको कोही पनि कहीं भेटियो भने सामान्य रहेछ भने "सुन्नोस् सुन्नोस्, मैले भर्खर लेखेको सुन्दिहाल्नोस्" भन्दै उनी भट्टचाउन सुरु गरिहाल्ये । सन्मान्य रहेछ भने दस गज परदेखि साइकलबाट ओर्लिएर नमस्ते गर्दै पियनले हाकिमसित पेस्कीको निवेदन गरेभैं टाउको कन्याएर घरमा भेट्ने समय मागिहाल्ये । हाटमा मिले हाटैमा, घाटमा मिले घाटैमा सन्मान्य व्यक्तिहरूलाई कविताश्रवण गराएर स्याबासी ग्रहण गर्ने कवि चम्पेलको ठूलो सोख थियो । दिनु-ख्वाउनु पनि त्यति पर्दैनथ्यो, खालि सुनिदिए

पुरथ्यो अर्थात् कुरा के भने ध्यान दिन नसके कान मात्र दिए पनि पुगथ्यो, कान पनि दिन नसके उनले अलि लेघो लहस्याएको ठाउँमा “के रे के रे फेरि भन्नोस्” भनेर आफूलाई निकै घत लागेजस्तो सङ्केत मात्र दिइदिनुपर्थ्यो; अहिलेसम्मको गान्धार स्वर तुरन्तै धैवतमा उचाल्दै उनी हातमा हात मिलाउन ल्याउँथे र दोहोन्याउनू भनेका फाँकी तेहन्याएर पढ्थे । उनका आनीबानी पाउनेहरू कविताबाट भक्तों लाग्यो भने “मान्छेको मुटु खाने कवि तपाईंबाहेक कोही छैन” भनिदिन्ये, अनि त के चाहियो र ? कविजी जुरुक्क उठेर “कविता बुभने भनेको तपाईंबाहेक अरू कोही देखिनँ” भनिहाल्ये ! उनले यसो भन्दा पहिलेपहिले त कविता बुभने भनेको मै मात्र रहेछु क्यारे भनी म पनि गरुडको जत्रो नाक पारी फुल्यै, तर एक दिन मेरै अगाडि होटेलको एउटा लठ्यौरो बेरालाई पनि “कविता बुभने भनेको तिमी नै रहेछौ भाइ” भनी धाप दिएको सुनेपछि मेरो गरुडको जत्रो नाक मुखमा हालेको गोलगप्पासँगै स्यापसुप्प बिलाएर भन्डै मुसाको जत्रो भएको । हत्त न पत्त खल्तीबाट रुमाल भिकी अँठयाएर अड्याइछाडै ।

कवितापाठको बयान गर्दागाई आफ्नो नाकको मोटाइ-दुब्लाइ नाप्न पुगेकोमा माफ राख्नुहोला, के लाग्छ, कुनै दिन मैले यही नाक ठोकिकाएर रगत बहाउँदै रन्धनिएको बेला पनि चम्रेल कविको कविता नसुनी सुख पाएको थिइनँ ।

यतिका कुरा बताइदिएपछि चम्रेल कविसँग मेरो दुस्मनी थियो कि भन्ने तपाईंहरूको शङ्का त पकै समाधान भयो होला । तर अर्को भ्रम के पर्न सकछ भने कविता सुनाईसुनाई भर्काउने भएकोले उनले जिभ्रो टोकेकोमा मैले हर्ष प्रकट गरेको हुँ कि ? यो भन् पच्चीसै आना होइन । जिन्दगीमा कतिका कचकच सुन्नुपर्छ, गनगन सुन्नुपर्छ, गाली सुन्नुपर्छ, सराप सुन्नुपर्छ भने एउटा कविको कविता सुनिदिनुमा केको भर्कोफको ? म पनि कवि हुँदो हुँ त सायद चम्रेल कविजस्तै आज फलानाज्यूकहाँ कविता सुनाउन जानु छ भन्दै पुसको जाडामा बिहान सातै बजे सात ठाउँमा साइकलको जन्जिर खुस्काउँदै-हाल्दै दगुर्थे कि ? त्यसैले कुनै भर्कोफकोको कुरा हुँदै होइन ।

वास्तवमा चम्रेल कविको माया मलाई आफ्नो घरको गाईको भन्दा बढी लाग्यो । उनी सज्जन थिए । भुराभुरीले भिँज्याए पनि भोकिन्थे, ठिठाठिटीले गिज्याए पनि रन्कन्नथे । समाजमा उनको रिस थियो भने जम्मा पाँच वर्गका मान्छेसित मात्र थियो । एक सम्पादकवर्ग— जो उनले लेखेजति जम्मै छापिँदैनथे,

दोस्रो संमालोचकवर्ग— जो कविहरूको चर्चा गर्दा उनको त्यति लामो नामै विसिद्धिन्ये, तेस्रो जाँचकीवर्ग— जो कहिल्यै पनि उनलाई त्रिभुवन पुरस्कार र मदन पुरस्कारको लागि छान्दैनथे, चौथो प्रकाशकवर्ग— जो उनी आएको टाढैबाट देखासाथ आफू दराजले छेकिएर नोकरलाई उहाँ हुनुहुन्न भन्न लगाउँथे र पाँचौं पाठकवर्ग— जो उनको किताब किन्तु त परै जाओस्, उपहार दिँदा पनि पढिँदैनथे । म यी कुनै वर्गका पनि पर्दिनथैं । उनको कवित्वमा शड्का उठाएर उनले स्वयं पाइरहेको तृप्ति तित्याइदिन वास्तवमा म चाहैदिनथैं । कारण काव्यधन्दा छुटाएर अर्को धन्दा लेऊ भन्नु भने अब चोला-परिवर्तनको बेलामा पेसा-परिवर्तन के गर भन्नु ? लेखिराख भन्नु भने महाकाव्य लेखिसक्नासाथ त्यो छपाउन घर बेच्छु भन्न्ये । उनको यो दुस्साहस सुन्दा भसड्ग भएर केही दिनअघि मैले हप्काएको थिएँ— “घर भए कमसेकम एउटा भकारीमा किताबकापी मोरेर यो धानको भकारी है भनी केटाकेटी ढाँटन त पाइन्छ ! काव्यसाधना भन्दाभन्दै कोठाको गलैचादेखि आलु रोप्ने बर्गैचासम्म सिद्ध्याउनुभयो, अब त्यही चुहुने घर पनि स्वाहा पार्नोस् ।” हुन पनि यहाँ कोर्स न फोर्सका पुस्तक कसले पदछ ए किनेर ? मलाई खुसी लाग्नाको मुख्य कुरा के भने उनी प्वाक्क मरिदिएकोले अब उनका जहान-छोराछोरीले पाटी र पेटी खोजिरहन परेन । लाउनु न खानुका रिनमा जाकिनु परेन ।

चम्रेल कविको पूरा नाम मार्कण्डेयबहादुर चम्रेल हो । तर जिउँदाको नाम लेख्ता ‘श्री’ को शिर र ‘जी’ को पुच्छर छाइनु हुन्न भन्ने उनको सिद्धान्त थियो । सकेसम्म ‘श्री’ को अधिल्तर कवि र ‘जी’ को पछिल्तर ‘कोकिल’ भन्ने उपनाम पनि जोड्ने उनको सोख थियो । त्यसैले उनका पुस्तक, कापीका पत्रपत्रमा २४ प्वाइन्टका अक्षरले रबरछाप मारिएको हुन्यो— कवि श्री मार्कण्डेयबहादुर चम्रेलजी ‘कोकिल’ । तर त्यसपछि जोर्ने डिग्रीसिग्री भने उनले केही जोर्न सकेका थिएनन् ।

उमेरले सेत्याउन खोजे पनि चुरोट तमाखुले खैन्याएका जुँधामनि खुँडेले नयाँ बान्की दिएको माथ्लो ओठ र त्यही खटप्वालबाट टल्कने एउटा सुनको दाँतले कवि चम्रेलको अनुहारमा एउटा दिव्य शोभा भल्काउँथे । उनका शिरको भादगाउँले टोपी सधैं कपालसितको सङ्गतले ऊजस्तै कालोपन छाडेर सेत्याइंतर अघि बढिरहेको प्रतीत हुन्यो । जतिजति उनी आफूमा कवित्व लम्बिदै गएको ठान्ये, उतिउति दाही लम्ब्याउने उनको सोख थियो । यही लम्बाइको मोहले हो कि, यता केही वर्षदेखि उनी वर्षाभरि सेता टाँक टलक्क

टल्कने कालो शेरमानीले आफ्नो कोमल कविकलेवर ढाक्ये भने हिउँदभर खरानी रड्गको भव्य ओभरकोटले ।

थोत्रै भए पनि ह्यान्डिलको एकापटि ऐना र अर्कापटि काँचको फूल सजाइएको साइकल उनका जवानी र जागिरे जीवनको ठूलो स्मृतिचिह्न थियो । महिनाको एक पक्ष उनी त्यही साइकलमा फूलसमेत फिरफिराएर गुडिरहेका देखिन्थे भने अर्को पक्ष एउटा ब्याग काखी च्यापी लुइलुई लम्किरहेका भेटिन्थे । हिँडिरहेको बेला कसैले 'साइकल खोइ नि' भनी सोधिदियो भने चम्बेल कवि टक्क अडिएर पन्थ दिनअगाडि फलानो सर्दारकहाँ कविता सुनाउन गएको बेलादेखि साइकलले दिएको धोकाको नालीबेली लगाउदै अब पन्थ दिन पैदलै हिँड्ने विचार लिएको घोषणा गर्थे । यथार्थमा चम्बेल कविको साइकल ठोटरीजस्तै थियो, महिनाको पहिलो पक्ष उनको पास रहे दोस्रो पक्ष गुप्तवास पुग्थ्यो । तै पहिले पक्ष भएकोले उनलाई यो स्वामीभक्त साइकलले छाडेको रहेनछ, पहिले साइकलको बिक्रीसंस्कार सकेर उनको दाहसंस्कार गर्न पाइयो, मलाई खुसी लाग्नको यो पनि अर्को कारण हो ।

चम्बेल कविलाई आफ्नो कविजीवनको प्रारम्भ महाकवि देवकोटासँगै भएकोमा ठूलो गर्व थियो । गुनासोचाहिँ एउटा के थियो भने देवकोटा बाठा थिए, लेखेजति खटाखट छपाएर उनले महाकवि पड्काइहाले, चम्बेल कविले पहिलेपहिले छाप्नमा भन्दा ढोकाढोका पुगेर सुनाउनमा मन लगाए, अहिले सबै हेप्त खोज्दून् तर लेखनाथको जिउदैको रथयात्रा सम्झौदा र देवकोटाको मरेपछिको सालिक देख्ता उनमा पनि त्यो नामको प्यास मर्नको बदला भन्नभन्न उर्लेको थियो । अहिले छुल्याहाफुल्याहाले बाधा पारेको भए पनि उनलाई विश्वास थियो एक दिन बाध्य भएर सबैले उनलाई मान्नै पर्दै । त्यसैले उनकी श्रीमती कहिलेकाहीं हामीसित गुनासो गर्थिन्— "व्यवहारका कुरा गर्नु भने उहाँ देवकोटाको सालिक देखाएर 'नरोऊ कविनीज्यू ! तिम्हा लोग्नेको पनि त्यस्तै सालिक बन्दू' भन्नुहुन्छ । नरोऊ भने सालिकज्यूलाई एक तुको चिया चढाउने हबिगत पनि अब भएन । हुन पनि उनी घरमा सालिकजस्तै थिए । कोही सिकिस्त बिरामी भयो भने औषधिउपचार जेसुकै होस, उनलाई चाहिँ कविता फुर्थ्यो ।"

अँ, अघि मैले भन्नै बिसेछु । कवि चम्बेललाई दुइटा अनौठा रोग थिए— सपनामा घुर्ने र बिपनामा फुर्ने । सपनामा त जतिसुकै घुरून्, कसैको वास्ता थिएन, तर बिपनामा फुर्ने रोगले भने उनलाई मात्र होइन, उनको सङ्गत गर्ने

अरूलाई समेत बराबर सताउँथ्यो । कविता सुनाउँदासुनाउँदै होस् वा काम गर्दागर्दै होस्, दुई-चार जना मान्छे देख्यो कि कविज्यू 'फुच्योफुच्यो' भन्दै घोत्लिन थालिहाल्ये । यो फुर्ने रोगले सबभन्दा बढी सताएको उनको बिहाकै दिन हो । कन्यादानको साइत भयो भनी जब पण्डितबाजेहरू मझगल पढन थालेका थिए, दुलहासाहेब 'फुच्यो फुच्यो' भन्दै उफ्रन थालेछन् । मैले सङ्कल्प बिराएछु कि भनी पुरेत घोरिएछन्, गोडधुवा सानो भयो कि भनी दुलहीका बाबु घोत्लिएछन्, दुलहा सन्काहा परेछन् कि भनी दर्शक महिलाहरू खिलखिलाउन थालेछन्, विष्णुसित बिहा हुन थाल्यो भनेको त धतुराबाज महादेवकहाँ पो परिछु कि भनी दुलही पिलपिलाउन लागिएछन् । हत्त न पत्त म पुग्दा त साइतको बातावरण नै निस्तब्ध रहेछ । केवल दुलहाज्यू 'ए लौन फुच्यो, फुच्यो' भन्दै छटपटाइरहेका । मलाई देख्नासाथ उनले त्यसै गरी सान गरे, जसरी भाषणको कापी ल्याउन बिर्सेका मन्त्रीज्यूले माइकअगाडि उभिएर भएभरका खल्ती छामछुम पाँदै सेकेटीलाई सान गर्छन् । ठाउँ न कुठाउँको उनको स्वाड देख्ना एक मुठी चड्कनचिउरा गालामा फुराइदिँकै कि जस्तो मलाई पनि लागेथ्यो, तर पच्यो कन्यादानको बेला । त्यसैले मिजाससाथ अनुरोध गरेँ— “यो लगनको बेलामा कहाँ कविता लेख्ने कविजी ! फुरेको भए अहिले मनमनै फुराइराख्नोस् । पछि लेख्नुहोला ।” तै बिचराले तुरुन्त अनुरोध मानेर कन्यादानको लागि हात तेस्याइदिए । सक्कली कविको चरणोदक पान गर्न पाएछौं भनेर होला, दुलहीका आमाबाबुसमेत सबै मुखामुख गरेर मुसुक्क हाँसे । पछि जग्गेमा चाहिँ दुई-तीन पटक कलमकापी लिएर घोत्लिरहेको देखेथैं ।

चम्रेल कवि धर्मले मात्र होइन, स्वभावले पनि सनातनी थिए र भावले पनि सनातनी । कसैले “जमानाअनुसार अलिकति बदलिनुपर्छ कि कविजी” भन्यो भने उनी रन्किएर जबाफ दिन्थे— “मलाई के अवसरवादी कवि ठान्यौ ?” त्यसैले उनको कवित्वबारे टीकाटिप्पणी गर्नु बेकार थियो । तर एउटा कुरो पक्कै हो— उनका कवितामा केटाकेटीले पनि छर्लङ्ग बुझ्ने प्रसादगुण हुन्थ्यो । उनी जुनसुकै वार्णिक छन्दलाई पनि आफ्नो मुखजबानीले टाकटुक्क मिलाउन सक्थे । मात्रिक छन्द मातृजातिको छन्द हो र भयाउरे भनेको कवितामा उम्रेको भयाउ हो भन्ने उनको विश्वास थियो । अन्त्यानुप्रास मिलाउनु त उनको निमित हजामलाई छुरी मिलाउनुजस्तै थियो । उनी कहिले तन्नेरीलाई सम्बोधन गर्दै जनाउ दिन्थे—

आन्द्रा खतां हुन्छ सुपारि खाए

कहिले तरुनीलाई सम्बोधन गर्दै चेतावनी दिन्थे—

चिप्लिन्छ सारी त सिलीक लाए

हुन त उनको किलिप—कवच छापिन सकेको भए युवतीहरूलाई किलिप किन्न क्याटलग पल्टाइरहनुपर्ने नै थिएन ! तर शृङ्गारी कवितामा भन्दा राष्ट्रवादी कवितामा उनको प्रतिभा आशु गतिले पोखिन्थ्यो । जम्मा पच्चीसओटा शब्दले पचासओटा कविता बनाउन सक्नु उनको कवित्वको अर्को विशेषता हो । नेपालपछि विशाल, विशालपछि कमाल, कमालपछि हिमाल, हिमालपछि मुनाल, मुनालपछि टुँडाल, टुँडालपछि फेरि नेपाल ! यी शब्द गोरखापत्रको राशिफलभै कहिले तल कहिले मीथ पारी उनी पइक्तिमा चालिरहन्थे । हावापानी शुद्ध, सीता र बुद्ध, अमरसिंहको गाथा, सगरमाथा— यी पनि उनका अनुप्रास मिलाउने साबिकका साँचा हुन् । वीररस बहाउने जोसिला कवितामा उनी बित्पातै छन् भन्ने कुरा त उनले आफ्ना जेठानलाई कवितामै दिएको जबाफबाट मैले पहिल्यै बुझिसकेयैं । उनी गर्जेथे—

चामै छु थर चम्लेपनि बुझेँ
के दब्यैं जेठानसित,
नदेखाऊ गोरखालिकासँग कवै
त्यो मक्कान्पूरे रित,

एक दिन कुनै पोखरीमा पुगेर उनले टिन्न साइकलको घण्टी दिँदा पोखरीका पाखापाखामा पाहार तापेर बसेका सारा भ्यागुता थर्कमान भएर एकै पटक पोखरीमा हामफालेको वर्णन अत्यन्तै सजीव छ । यो सुन्दा मैले उनलाई सच्चा सुभाव दिएको थिएँ— “तपाईं लेखाइमा जति ज्यान फालुहुन्छ, त्यसको एक चौथाइ परिश्रम अरूका कृतिमा पनि खर्चिनुभयो भने रामै कवि हुनुहुन्थ्यो कि ?” सुभावको जबाफमा उनले भनेका थिए— “अरू भासभुसेहरूले के लेखेका छन् र पढनु ?” उनको अनेपाली भाषामा पहुँच थिएन भन्ने कुरा त मलाई रामै थाहा थियो तर भन्थे— कुन्नि कसले हो उनलाई शेक्सपियर र कालिदासको प्रभाव पन्यो भनेर सुनाइदिए रे, त्यहाँदेखि उनले आफ्नो बाहेक कसैको कृति भुक्तिएर पनि पढनेछैन भनी जनै छोएर किरिया हालेका छन् रे । त्यसैले मौलिकतामा उनीप्रति शड्का उठाउनु गाहै पर्थ्यो ।

चम्लज्यूको लामो कविजीवनमा ठूलाठूला बाधाव्यवधानहरू परे, तर हरुवा जुवाडीले कौडाका दाँती गन्न नछाडेभै उनले शब्दका पइक्ति जोर्न छाडेनन् । उनले समाजलाई के दिए र समाजले उनलाई के दियो त्यसको

हरहिसाव गर्नेहरूले गर्दै गर्लान् । मेरा चर्मचक्षुले देख्ता त उनले कवि बनेर
 जिन्दगीभरमा कमाएको एउटा धन एक तोलाको सुवर्ण पदक थियो जो घर
 बसुन्जेल पारदर्शक प्लास्टिकको खोलमा उनको सिरानमाथि भुन्डिरहेको हुन्थ्यो,
 बाहिर निस्कँदा शेरमानी वा ओभरकोटको भित्री बगलीमा जतनसित घुसारी
 निस्कन्थ्ये । यसो भन्दा तपाईंहरू सम्भनुहोला— उनलाई जहान-छोराछोरीको
 विश्वास थिएन कि ? तर कुरा यो मात्र होइन, सञ्जोगले कुनै ठूलो मान्छे
 भेटियो भने प्रसङ्ग मिलाई आफ्नो नामाङ्कित सुवर्ण पदक देखाएर कवित्वको
 पक्की प्रमाणपत्र प्रस्तुत गर्ने धोको उनको कहिल्यै सेलाएन । यो सुवर्ण पदक
 पनि उनको जीवनको एउटा महत्वपूर्ण निर्णायक अङ्ग थियो, जो २००८
 सालमा चित्तलाडमा भएको कविसम्मेलनमा उनले कुनि कुन मन्त्रीको बाहुलीबाट
 पैद्धन पाएका थिए । बराबर सङ्कट पर्दा जहान-छोराछोरीहरू सिरानमाथि
 भुन्डिएको उनको सुवर्ण पदकमा ट्वाल ट्वालती हेर्थे, तर उनी भन्थे— “पख,
 अर्को कविसम्मेलनमा म एउटा हीरक पदक जितेर ल्याउँ, अनि यो मासेर
 तिमीहरूलाई गहना बनाइदिउँला । यो सुन्दा ससाना छोरीहरू मक्ख पर्थे; तर
 ठूली छोरीले भने अब पत्याउन छाडिसकेकी थिई । त्यो पदक लुकाएर कविनीले
 मङ्गलसूत्र बनाउने दाउ पनि गरेकी थिइन् रे तर उनले थाहा पाइहालेछन्, हो
 यताका १९ वर्षभित्र उनको सुवर्ण पदक ९९ पटक बन्धकी बस्यो होला, तर
 मासिनै भनी पुगेको चाहिँ अस्ति मात्रै । जब चम्रेल कवि धेरै गल्दै गए,
 एक्सरेपछि एक्सरे गर्नुपन्थ्यो अनि बन्धकी राख्ने निहुँले श्रीमतीले उनको सुवर्ण
 पदक बेचिदिने अठोट गरिछन् । चम्रेल कविले यसपालि हुँदैन त भन्न सकेनन्
 तर आइमाईलाई ठिगिदिन्छन् भनी सकीनसकी रिक्सा चढेर आफू पनि बाँडाकहाँ
 नगई छाडेनछन् । सञ्जोगले म पनि त्यो दिन कहाँबाट त्यहाँ पुगेछु । बाँडा
 जतिजति सुवर्ण पदक घोट्थ्यो उनी उतिउति आफ्नो मुटु घोटिएजस्तो गरी
 मुख बिगाई गइरहेका थिए । दस-पन्द्र मिनेटको परीक्षणपछि जब बाँडाले
 पदक एक तोलाको भए पनि खास सुनचाहिँ एक मासा मात्रै रहेछ भन्ने
 सुनाएको थियो चम्रेल कवि बाँडाकै ज्यासलमा घुप्लुक्क घोटिहाले । हत न
 पत्त उनलाई अस्पताल पुऱ्याइयो तर अब चम्रेल कविको निम्नि गर्न सकिने
 उपचार पनि बाँकी थिएन, गर्नुपर्ने उपकार पनि बाँकी थिएन । बेसै भयो
 बिचरा नमरेको भए आफ्नो नामको प्यासलाई कति दिन भ्रमको प्यालाले
 मेटाउन सक्ये होलान् त ? कतै आत्महत्या गरिदिए भने.....!

रचना

‘हराम पाँडे हजुर’

घरबाट स्ट्रेचरमा भयाइँकुटी पाँडे कुदाएको सम्भन्धु, त्यसपछि कसले, कुन बाटो कसरी कहाँ पुऱ्याए भन्न सक्तिनाँ । एककासि चित्रगुप्तको रिसेप्सन अफिसमा पुगदा पो बोधार्थ पाइयो— म मरिसकेछु ।

एउटा बिरालो मर्दा त कति नरमाइलो लाग्छ भने मलाई आफू मर्दा कस्तो लाग्यो होला, तपाईं नै सोच्नोस् ! तर जतिसुकै दुःख लागे पनि मर्दा आफै रुन नपाइने संसारको कानुन ! रोईकराई मरेको लोग्ने फिर्त्याइछाड्ने सावित्रीको फोर्स पनि आफूसँग थिएन, लक्ष्मीको तर्फबाट विष्णुमा विन्ती पुऱ्याई जीवन धामिने कुनै सोर्स पनि आफूसँग थिएन । त्यसैले विशेष पुलिसको कचहरीमा पुऱ्याइएको बनपालेभै कारिन्दालाई तीन पटक नमस्ते गरी थरथर काम्दै थुचुक्क एउटा त्रिपाईमा बसेँ । कारिन्दाले नमस्तेसम्म नफर्काई टर्रो आवाजमा भर्केर सोध्यो— “नाम क्या हो ?” मैले काम्दो स्वरमा हात जोड्दै बताएँ— “राम पाँडे हजुर !” कारिन्दाले नाम टिप्पो र पुर्जीको लागि “भोलि आऊ” भन्यो । मैले छक्क पढै सोधेँ— “म आजै मरिसकेको मान्छे, भोलि त दुई दिन हुन्छ हजुर ! छोराले ढिकुरामा पिण्ड दिइसक्छ । आज कहाँ जाऊँ र भोलि केरि यहाँ आऊँ त ?”

कारिन्दा एकछिन जिल्ल पञ्चो र पछि भस्केभै गरी बोल्यो— “ए साँच्ची त, तिमी मरेर आएको हगि ?” मैले सही थापै— “हो, हजुर !”

उसले भन्यो— “म पनि डिल्लीबजार अड्हामा कारिन्दागिरी गर्दागर्दै मरेकोले यहाँ कारिन्दैमा परेको त हुँ नि ? खोइ क्राइमेन कोसेली केही ल्याएनौ ? यहाँ आएपछि चुरोटसमेत पाएको छैन ।”

मैले भनै— “खै हजुर, एक त मलाई यति छिटै मरिएला भन्ने नै लागेको थिएन । दोस्रो मरिसकेपछि पनि अड्हाखाना धाउनुपर्छ भन्ने थाहा थिएन । कारिन्दाले एउटा खाली पुर्जामा किरिडमिरिड अक्षर लेखी मलाई “भित्र

जाऊ” भन्यो । भित्र रिकर्डकीपर बूढाहरू खाता पल्टाएर घोल्लिदै रहेछन् । मैले बाह्र राजा एकै स्वस्ति गरेँ । तर कोही बोलेनन्— नबोलेको मात्र होइन, कसैले मुन्टो उठाएर हेर्नसम्म हेरेन । निकैबेर उभिएर खुद्दा गलेपछि मैले पुर्जा देखाउँदै एउटा टेबुलको छैउमा पुगी भनेँ— “मेरो रिकर्ड हेरिदिनुहुन्थ्यो कि ?”

उसले टाउकै नउठाई अकै टेबुलमा जाने सङ्केत गयो ।

उहाँ गएर भनेँ— “मेरो रिकर्ड हेरिदिनुहुन्थ्यो कि ?” उसले पनि अर्को टेबुल देखायो । यही कमले एकपछि अर्को भित्ताको टेबुलमा पुगेपछि त्यहाँको अफिसरले मेरो हातको पुर्जा लियो र पढ्यो— नाम— ‘राम पाँडे हजुर’ । लिङ्ग—पुरुष । वर्ष ४२ । ठेगाना— का. जि. जुँगानगर, नेपाल । पुर्जामा पुण्य र पापको रिकर्ड भर्नुपर्ने दुई कोठा खाली नै थिए । अनि उसले खाता खोलेर निकैबेर खोजी पल्टाउँदै मलाई भन्यो— “राम पाँडे हजुर” भन्नेको नाम त यहाँ छैन । ‘हराम पाँडे छ, श्रीराम खनाल छ, विराम गजुरेल छ, तर राम पाँडे हजुर भन्ने कुनै बाँचेको पनि देखिँदैन, मरेको पनि देखिँदैन ।’ “लौ बित्यास परेछ”— मैले भनेँ— “नाम त मेरो राम पाँडे नै हो । जीवनमा केही वर्ष म हवलदार पनि थिएँ, त्यस बेला ह. राम पाँडे भनी आफ्नो दर्जा जनाउने पनि गर्थे, सायद चित्रगुप्तको कार्यालयमा त्यसै बेलाको रिकर्ड लेखिन गएछ कि ? सु. कुलबहादुरको बीचको बिन्दु छुट्टा सुकुलबहादुर भएझै ह. राम पाँडेको हराम पाँडे हुन के बेर ! आखिर कारिन्दे अक्षर न हुन् ।” मैले नम्रतापूर्वक निवेदन गरेँ ।

उनले रिसाएर भने— “लिखितम् को अगाडि बकितम् चल्दैन बुभ्यौ ? यो चित्रगुप्तको रिकर्ड अड्हा हो, गुइँठा करपोरेसनको जथाभाबी अफिस हो र तिमीले जे भन्यौ म त्यही पत्याऊँ ? पुर्जामा— ‘राम पाँडे हजुर’ छ रिकर्डमा ‘हराम पाँडे’ छ, कसरी कारबाई गर्ने ?”

मैले डराईडराई सुभाव टक्काएँ— “कि रिकर्डमा पछि थोप्लो थपेर सच्याउनुपन्यो, कि पुर्जामा नामअधि दर्जा जनाई सच्याउनुपन्यो । म आफै कारिन्दाकहाँ गई दर्जा जनाएर ल्याऊँ कि ?”

श्रीमान् फेरि जड्गिए— “यो के कुनै निर्वाचन आयोग हो र नाम सच्याईसच्याई मिलाउनुपर्ने ? तिमी आज कारिन्दाकहाँ नाम सच्याउँछु भन्दौ, भोलि पुरेतकहाँबाट सच्याएर ल्याउँछु भनौला, पर्सि ज्योतिषीकहाँबाट सच्याउँछु भनौला । त्यस्तो पाइँदैन बुभ्यौ ? तिमो रिकर्ड लेख्ने अफिसर उहिल्यै वैतरिणीको घाटे चौकीमा सरुवा भै गैसक्यो ।” मैले विनम्रतापूर्वक सोधेँ— “त्यसो भए म कहाँ जाऊँ त श्रीमान् ?”

बूढ़ाले च्याँद्हौ पुर्जामा रातो मसीले लेखिदिए- ‘यो नाउँको मान्छे खातामा नभएकोले कारबाई गर्न नमिल्ने ।’

म पुर्जा लिई पालेले रोक्तारोक्तै पनि चित्रगुप्तकै मूल अफिसमा पुर्गे र भनें- “बाँचुन्जेल त अहुअहु घुम्नु पन्योपन्यो मरेपछि पनि पुर्जामा यस्तो तोक लागेर अलपत्र पर्नुपन्यो श्रीमान् ।”

चित्रगुप्तजीले पुर्जा र तोक हेरी हरियो मसीले अर्को तोक लगाइदिई भने- “मृत व्यक्तिको तीनपुस्ते बुझन पुस्ता विभागलाई एउटा चिठी पठाउनु र आर्यधाटको घाटे चौकीलाई पनि तार गरेर एक पटक सोध्नु ।”

तर उत्तर नआउन्जेल मैले कसरी पर्ख्ने भन्ने बारेचाहिँ उनले पनि केही लेखेनन् ।

चित्रगुप्त कार्यालय चौबीसै घण्टा खुला हुने र कर्मचारीको सिफट मात्र बराबर बदलिइरहने भएकोले म बाह्र दिन त्यतै अलमलिएँ, दिनभर यो अफिस र उ अफिस घुम्दै आफ्नो नाम तहकिकात गर्ने काम छैदै थियो, चार पहर रात ढोकैमा उभिएर बिताइदिन्थ्यैँ । बाह्रौं दिनको दिन एउटा अर्को समस्या आइलाग्यो- मेरो शुद्धिशान्तिमा छोराले मेरो नाममा दान गरेको ओढने-ओछचाउने, भाँडाकुँडा र लुगाफाटो कहाँ पुन्याउने भनी धर्म मन्त्रालयअन्तर्गतको दानप्रदान बन्दोबस्त अहुले चित्रगुप्त कार्यालयलाई सोधिपठाएछ । चित्रगुप्तले चिट्ठिचिट पसिना निकाल्दै मलाई बोलाएर सोधे- “तिम्रो नामको तहकिकात हुँदै छ, नहुन्जेल तिम्रो अन्तरिम व्यवस्था गर्नुपन्यो । नढाँटीकन भन, तिमीले कुनै पाप गरेका थियौ कि थिएनौ ?” मैले भनें- “पाप गरेको त थिइनैं श्रीमान् !” उनले सोधे- “के कुनै पुण्य गरेका थियौ त ?” मैले भनें- “नभएको धाक लगाउनु हुँदैन, मैले कुनै धर्म पनि गर्न सकेको थिइनैं श्रीमान् !”

चित्रगुप्त अकमकक परे । उनको असिस्टेन्टले गर्जिएर मलाई भाँटचो- “धर्म पनि गरेको छैन रे, पाप पनि गरेको छैन रे ! बयालीसबयालीस वर्ष के गरेर बसिस् त ?”

मैले भनें- “बस्न त कहाँ पाएँ र हजुर, कहिले चाकरी गरै, कहिले नोकरी गरै, कहिले मुद्दा गरै, कहिले सुर्ता गरै, कहिले बिहा गरै, कहिले तलाक गरै, आखिर जीवनभर जेजति गरै दुःखै गरै श्रीमान् !”

चित्रगुप्तले मलाई आवेशमा नआउने सल्लाह दिई फकाए- “हैन, पाँडेजी जिन्दगीभर केही न केही धर्म त अवश्य गर्नुभो होला, सम्भनोस् न ।” मैले भनें- “मैले बाँचुन्जेल गरेका कुरा प्रायः बताइहालैँ । तिनैमध्ये कुनै काम

धर्मको थियो कि पापको थियो श्रीमान्‌ले नै छुट्टचाइदिनुपछं ।” मेरो जबाफ सुनेपछि चित्रगुप्तजी निकै घोरिए र असिस्टेन्टलाई बताउन थाले— “यिनले गरेका सम्पूर्ण कामहरू नोट गर र तिनमध्ये कुनै धर्मभित्र या पापभित्र पछ्न कि निरूपण गरी पठाइदिनुपच्यो भनी ‘पापपुण्य प्रमाण प्रतिष्ठान’ लाई तुरुन्त लेखिपठाऊ । जबाफ नआउन्जेल यिनको गुन्टागुन्हुरी कतै नपठाउनू भनी दानप्रदान बन्दोबस्त अड्डालाई बोधार्थ पठाइदेउ ।”

तदनुरूप टिप्पणी लेखिए, चिठी लेखिए, म अझै त्यहींको त्यहीं भएँ ।

सात दिनपछि म केरि चित्रगुप्तको बैठकमा बोलाइएँ । उनले भने— “आर्यघाट चौकीले ‘हराम पाँडे हजुर’ भन्ने कुनै मान्छेलाई यहाँबाट पठाइएको छैन भन्ने जबाफ पठाएको छ । तीनपुस्ते बुभदा ‘पाँडे हजुर’ भन्ने कुनै थर नेपालमा नभएकोले र जात, धर्म र सम्प्रदाय नछुट्टचाई पापपुण्यको विवेचना गर्न मिल्दैन भनी पापपुण्य प्रतिष्ठानले लेखिपठाएकोले तिमी हिन्दू हौ कि होइनौ भन्ने शड्का उठेको छ । तिमीसित हिन्दूत्वको कुनै पक्का प्रमाण छ कि ?”

मैले जनै देखाएँ । टुपी देखाएँ ।

चित्रगुप्तले भने— “जनै र टुपी विधर्मी हिप्पीहरूले पनि राख्न थालेकाले अचेल यिनको प्रमाण लाग्दैन । हिन्दूमा पनि सम्प्रदाय धेरै छन्, जात धेरै छन् । तिमी ठचाहा हौ कि मठचाहा हौ ।”

मलाई अत्यन्त रिस उठ्यो र चर्किएँ— “मेरो नाम राम पाँडे हो र म विशुद्ध हिन्दू हुँ त भन्दै छु, पत्याइदिए त यो भन्फट तपाईंलाई पनि पढैनथ्यो मलाई पनि पढैनथ्यो ।” चित्रगुप्तले सुस्केरा हालेर असिस्टेन्टलाई भने— “पाँडे हजुर भन्ने थर छ कि छैन र त्यो हिन्दू हो कि होइन बुझी सात दिनभित्र प्रतिवेदन पेस गर्न स्वर्गका वशिष्ठ पण्डितलाई बोलाई उनको अध्यक्षतामा एउटा कमिसन बनाइदिनू र त्यस कमिसनमा थर-गोत्रावलीका लेखक शिखरनाथलाई पनि सदस्य राख्नू ।” असिस्टेन्टले चिठीहरूको मस्यौदा गरे । म केरि बसेको बस्यै भएँ । तै मरिसकेकोले खानपिनको भन्फट थिएन र मात्रै, जिउदै भएको भए त्यहाँ कुर्दाकुदै सिलाटिम्मुर चपाइसक्यै । रमाइलो एउटा के थियो भने दिनहुँ थुप्रै मरेका मान्छे ल्याइन्थ्ये । उनीहरू रिकर्ड हेरी स्वर्ग र नरक कहाँ जाने हो चलानी- पुर्जी लिन्थ्ये, हिँड्थे । आफू मात्रै न यता न उता भइरहेको थिएँ ।

पैतालीस दिनपछि एक दिन मलाई बोलाएर चित्रगुप्तले भने— “सबै

बुभदाविचार्दा तिम्रो नाम राम पाँडे नै भन्ने र धर्म हिन्दू नै भन्ने ठहरिए तापनि रिकर्डमा तिम्रो पाप केही नभएकोले नरकमा नपठाउन् भनी यमराजले लेखिपठाएको र धर्म केही नगरेको हुँदा स्वर्गमा सिट नपाइने बुझिएकोले तिम्रा छोराले दान दिएको गुन्टागुढुरी बाहुनले नै पाउने गरी फिर्ता गरिएको छ । साथै कि धर्म कि पाप नगरी मर्दा स्वर्ग वा नरक कतैतिर पनि सिट नमिल्ने भएकोले हाल तिमीलाई संसारमै फिर्ता पठाइदिने निधो भएको छ ।"

चित्रगुप्तको विचित्र कुरा सुन्दा म छक्क परेँ । एक मन फेरि बाँच्न पाइने भयो भनी खुसी पनि लाग्यो, अर्को मन फेरि दुःख भोग्न त्यही साँगुरो गल्लीको अँध्यारो छिँडीमा पुग्नुपन्यो भनी पीर पनि लाग्यो । नढाँटीकन भनू भने खुसीभन्दा पीर बढी लाग्यो र चित्रगुप्तसित भनैँ— "त्यो साँगुरो गल्लीमा भन्दा त नरकको गल्लीमा डेरा सस्तो पाइन्थ्यो कि श्रीमान् !" चित्रगुप्तले हाँस्तै आश्वासन दिए— "ल, ल, सकेसम्म मोज गरेर मरी आऊ न, म तुरुन्तै नरक पठाइदिउँला, अहिलेलाई चुपचाप लागेर फर्क !"

चित्रगुप्तको अर्डर हुनासाथ मलाई पालेले घोक्याइदिहाल्यो । भित्तामा बजारिएर मुन्टो दुख्यो । म ऐया भन्दै कराएको मात्र के थिएँ भल्याँस्स ब्यूँभेछु । ब्यूँभँदा मेरो अगाडि डाक्टर, नर्सहरू उभिएर भन्दै थिएँ— "बधाई पाँडेजी बधाई ! तपाईंको अपरेसन सफल भयो । अब तपाईं होसमा पनि आउनुभयो बधाई !"

खर्पन

आधा घण्टा

बस आएन ।

आफूलाई बेर भएको दिन बसले भन् अबेर गरिदिन्छ । बेर र अबेरको अर्थ कसरी एउटै हुन्छ ? 'अ' लागेपछि अर्थ उल्टनुपर्ने । भाषा पनि ठाउँठाउँमा रक्स्याहाँ बाटो न घाटो दगुरिदिन्छ । अस्ति राति पिङ्गलप्रसादले साफ रक्सी पिएछ । भन्थ्यो रे अब सडकमा हिँड्ने होइन, सुले गरौं । कुरा उसको पनि कम छैन । हुनेहरू बेस्करी कार कुदाएर उपयोग गरून, नहुनेहरू जुताको समेत भार नदिई हलुकासँग उपयोग गर्न चाहन्छन् तर पैदलयात्रीहरूलाई निषेध गरेर पेटीमा घोक्याइदिने किन ? सायद यही असमानताको विरुद्ध रक्स्याहा कान्ति गर्द्दै— सडकभरिभरि भएर सडकको उपयोग गर्द्दै । तन्द्रङ्ग सडकमै सुतेर स्वतन्त्र सपनाको उपभोग गर्द्दै । मोटर मात्र होइन, रङ्गीचङ्गी रकेटैमा शयर गर्द्दै ।

सपना भनेको रक्सी हो कि रकेट हो, त्यो मलाई थाहा छैन— तर सपनामा यस्तो यातायात समस्या हुँदैन । आजै राति सपनामा म घरबिदा लिएर आफ्नो घर गएछु । तनहुँको एउटा डाँडामा चिटिक्क परेको एउटा बङ्गला रहेछ; ग्यारेजमा मेरो एउटा हरियो टोयटा कार पनि रहेछ । स्वास्नीचाहिँ माइत गएकी ओखलढुङ्गामा । म आफैं कार हाँकै हिमालको फेदीफेदी नाम्चेबजार पुगेछु र स्वास्नीलाई फोन गरेर आफू आएको जनाउ दिएछु । ससुराली पुग्नासाथ स्वास्नीले स्टकहोमबाट भर्खर आएको टेलिग्राम देखाएर मुस्कुराउँदै मलाई गाली गरी— “पर्सि नोबेल पुरस्कार लिन जानु छ, हजुरचाहिँ आज सवारी हुने ?”; “लौत जाओँ” भनी ठाडै खुट्टाले म कार मोड्न थालें । स्वास्नी र छोरा पनि कारमा पसे । चाँडै पुग्नुपर्ने हुनाले मेरो गाडी यस्तरी कुदेछ्न कि पानीमा छथापल्याङ्ग हुँदा पो समुद्र आयो भन्ने थाहा पाइएछ । कारभरि पानी पानी, स्वास्नीको सारी पनि भिजेको आफ्नो सुट पनि । छोरो त

झन् निधुकै । अब जमिनमा फर्की लुगा फेर्नुपच्यो भनेर मैले कार मोडून थालेको मात्र के थिएँ भक्स्याइङ्ग व्यूमेछु । सँगै सुतेको सानु छोराले सू गरेर मेरो कट्टु र आमाचाहिँको पेटीकोटसमेत भिजाइदिइसकेछ ।

त्यो सपनाको जीवन सम्भंदा कुम्भकर्ण भएर छ महिना निदाउन पाए हुन्थ्यो जस्तो लाग्छ कहिलेकाहीँ । सायद यस्तै रहगीन सपनाहरूको स्वाद लिन अचेल एल, एस, डी, को प्रयोग बढेको होला ।

छ्यार गच्यो नि, बस आयो क्यारे ?

सपनामा त्योविधि दगुर्ने मान्छेले बिपनामा थोत्रो बस कुर्नुपर्छ । तर वैज्ञानिकहरूले कति कुरामा त सपना र बिपनालाई एकछत्त पारिदिइसके बा ! अस्ति कृष्ण भन्थ्यो— कुन्नि कहाँ हो तलमाथि लिफ्टजस्तै वरपर गर्ने 'स्विफ्ट' पनि चल्न थाल्यो रे ! यहाँ पनि चलाउन पाए महाराजगञ्जबाट बटन थिच्यो सर्व शहीदगेट, त्यहाँबाट अर्को बटन थिच्यो सर्व सिंहदरबार । बटनको कुरा गर्दा अस्ति एउटा पत्रिकामा पढेको चर्चा सम्भन्ध्यु । अचेल कतिसम्म हुन थाल्यो रे भने बिहान उठेर सिरानमाथिको बटन थिचिदिएपछि कम्प्युटर कान्छाले पल्लो कोठाबाट आफै चिया पकाएर ल्याउँछ रे ! टेबुलसमेत आफै तानी कपप्लेट सजाएर टक्क्राक्टुक्रुक् चाहिने कुरा सब सजाइदिन्छ रे ! यसै गरी चिया खाने एउटी युवतीको गुनासो थियो— "यो बटन दाउने भन्नभट मान्छेलाई कहिल्यै छुटेन । स्विच थिच्नै नपरी कम्प्युटर कान्छामा चिया खान दिने बुद्धि कहिले आउला ?"

खोइ त बस के मर्थ्यो ?

सके कतै बिग्रिएर अन्मरिएको होला । के भर यी ठाँडा मेसिनको । अस्ति फिलिपिन्समा एउटा जेट गोली लागेको गिर्दौभै फ्यात्त एरोड्रममै खसेर चल्यामचुर्लुम्म भयो रे ! सुविधा खोज्दाखोज्दै मान्छेले बटन थिच्नै नपरीकन कम्प्युटरले एक दिन भएजति बम भरर पड्काइदिए भने ! बमै पड्काइदिए त केही थिएन । सुनिन्छ अब अफिसको काम उसको जिम्मा दिने रे ! एउटा कम्प्युटर डाइरेक्टर, दुई-चारओटा क्लर्क, दुई-चारओटा पियन— कामै खतम । मेरो ठाउँमा पनि मलाई खोसी एउटा कम्प्युटरै भर्ना गरियो भने ? झन् मज्जा, दिनभरि रहगरमिता गच्यो, बस्यो । न हाजिरको पीर न हजुरको । चौबीसै घण्टा फुर्सत पाए म के गर्थै त ! यो यान्त्रिकताको विरुद्ध क्रान्ति गर्थै— मामको बन्दोबस्त नगरी मान्छेको काम खोस्न पाइन्छ त ? अनि मान्छे र कम्प्युटर कुस्ताकुस्ती हुन्थ्यो । संसार पूरै हिरोशिमा पल्टन्थ्यो । हिरोशिमा

भन्दा मैले हिरोमामाको कुरा सम्भँ। मेरा मामाका गाउँको एउटा बौलाहा छ नि, हो त्यसैलाई हामी हिरोमामा भन्थ्यौं, ऊ सधैं कराइरहन्थ्यो— “ए घर नबनाओ, भत्किन्छ। घर नबनाओ, भत्किन्छ।” कसैको घर बनाउने कुरा सुन्थो कि त हिरोमामा गएर सत्याग्रह गर्थ्यो— “खबरदार ! घर नबनाओ, भत्किन्छ, भत्किन्छ।” उसको कुरा सम्भँदा म फेरि एउटा कविता सम्भन पुरछु—

‘काला केश नबाट है युवतिहो फुस्तिक्कन्छ रे जोबन’

घर नबनाओ भन्ने बौलाहा र कपाल नकोर भन्ने कविमा के फरक ? गीताले भनेको मान्छे मर्दैन रे !

बस पनि मर्दैन ।

यसको मतलब मरेपछि पनि यसै गरी बस पर्खनुपर्ला त ! पण्डितहरू भन्द्धन— “मर्त्यलोकदेखि यमलोकसम्म साहै यातना सहेर पैदैलै हिँडनुपर्छ रे । तर हामी मरुन्जेल पनि त्यहाँ बससेवा चलिसकोइन त ?” वैतरणीमा सके पक्की नसके भोलुङ्गो पुल त पक्कै बनेको होला ! सायद एक दिन यमराजले भोलुङ्गो पुलको उद्धाटन गर्दै भाषण गरिसके होलान्— ‘मान्छेहरूले युगाँदेखि पाएको दुःख घटाउने उद्देश्यले कुबेरलोकको आर्थिक सहायताबाट स्वर्गको सुप्रसिद्ध प्राविधिज्ञ विश्वकर्मालाई समेत यहीं बोलाई उनकै निर्देशनमा यो वैतरणी पुलको निर्माण गरिएको हो ।’ साथै नरकमा एउटा नयाँ नोटिस पनि टाँसियो होला— पुल बनेकोले वैतरणीमा अब गाई नै दान गर्नुपर्छ भन्ने केही छैन— एउटा मोटो बैंदेल वा राँगो दान गरे पनि हुन्छ । रोडशेष पनि सत्र पैसादेखि हैसियत हेरी एजेन्टबाजेहरूलाई बुझाइदिए हुन्छ ।

वैतरणीमा पुल हालेदेखि रौरव र कुम्भीपाकका बीच पनि बससेवा चलेको होला, स्वर्ग र नरकका बीच सोझै हवाई यातायात पनि चल्दो हो । कुनै दिन स्वर्गबाट नरक जान लागेको विमान मान्छेले अपहरण गरेर हाम्रो त्रिभुवन विमानधाटमा ओराल्न लगाउने हुन् कि ? स्वर्ग र नरकको अस्तित्व छ र त्यहाँ मरेका मान्छेहरूको आबादी छ भने ज्यूँदाले त जाल, जासुसी र जघन्यता गर्ने जमानामा मरेकाले नगर्दा हुन् भन्ने के ग्यारेन्टी ? मरेपछि हामी हुन्नाँ भने हाम्रा वेदनाहरू पनि हुन्नन्, सम्भावनाहरू पनि हुन्नन् । वास्तवमा मलाई पिरेको मर्नुको पिरलोले हैन, सम्भावना नहुनुको पिरलोले पो त ?

आज बस नआउने नै हो कि त ?

पाँच-दस मिनेट अझ पर्खू । सेकेन्ड सुई धुमिरहेको छ— फनफन

हवामिलको एरियलमैं । 'भै' मात्र होइन— प्रत्येक सेकेन्ड एउटा एरियल हो चेतनाको । वशिष्ठहरू बसीबसी भूत भविष्य वर्तमानको सबै कुरा थाहा पाउँथे रे । नारद ध्यानदृष्टिले एकै पटक विश्वमा कहाँ के भइरहेछ, तुरुन्तै बुझ्ये रे । उः त्यो नीलो सुटले नारदजीलाई अहिले भेटचो भने के सोध्ला ? सायद मेरो प्रमोसन कहिले हुने हो भनी सोध्ला । त्यो रातो सारीले लोग्ने र छोराछोरीको भविष्य सोध्ली ! उः त्यो ज्यापूदाइले सोध्ला— “अहिलेको वर्ष पानी कत्तिको पर्ला त बाज्या !” तर मैले नारदलाई भेट्न पाएँ भने टुपी अँठ्याएर भन्ने थिएँ— “बाजे ! आफूचाहिँ खराउको भरमा घरी सत्यलोक घरी मर्त्यलोक पुग्ने, हामी तिमै सन्तानले चाहिँ जोरपाटीबाट नयाँसङ्क जान घण्टौं थोक्रो बस कुर्नुपर्ने ? खोइ त्यो तिम्रो पालाको ध्यानदृष्टि, खोइ त्यो मन्त्रशक्ति ? सब आफैले मासेर सिद्ध्यायौ ? शाखा-सन्तानलाई केही जेथा छाडिदिनुपर्दैनय्यो ?”

त्यो मान्त्रिक जेथा पाएको भए यो यान्त्रिक दुनियाँमा किन हबिगत खानुपर्यो ? मनको जुन गति छ, त्यसको सयकडा पच्चीस मात्रै पनि तनमा सार्न पाए मैले जान्याथ्यो ।

खोइ त आएन बस !

म लुइलुइ हिँडेर गएको भए पनि यस बेला महांकाल पुगिसक्यैं । महांकाल, भाटभटेनी पनि उड्थे रे बाबै ! स्वतन्त्रसँगै उड्न दिँदा बमर्षक विमानले भै जथाभाबी बिगो गर्लान् भनेर बडे सिक्रीले बाँधेका रे तान्त्रिकहरूले । भाटभटेनी कहिल्यै भैमा खुट्टा नुटेक्ने रे; बाँध्दा पनि ऊ एक हात माथि तन्द्रङ्ग खुट्टा भुन्ड्याएर उभिइरहिछ । महर्षिसँग मन्त्र माग्नु र वैज्ञानिकसँग यन्त्र माग्नुभन्दा आफै तन्त्रको विकास गर्न पाए कसो होला ? खोइ ! जामुना गुभाजू ? बाह्रवर्षे इनार खोलखाल पार्नुपर्यो, केही जन्ततन्त्र लुकाइदिइराखेको छ कि ? तान्त्रिक दुनियाँ फेरि आयो भने म के बस कुरिरहैदो हुँ ?”

भात खाएर लुगासुगा लगाई एउटा तन्त्र जप्तै कलम टिष्ठ्यैं; बिर्को उघारिनसक्तै अफिसको हाजिरकापी अगाडि पर्यो । हाजिरकक्षमा उभिएर कापीमा नाम लेखिसक्न नपाउँदै तीन तलामाथिकी टाइपिस्टले नमस्ते गरिसक्थी । तैपनि एक सेकेन्ड किन अबेर गरिस् भनेर मलाई चड्कन दिन हाकिमले हात उठाए भने उनको हात गालामा नपर्दै म तान्त्रिकयानमा पेरिस पुगिसक्यैं । चड्कन पर्न आँटेको गालामा मेरीशाँको चुम्बन पो परिराखेको हुन्यो ।

बाटाघाटा जम्मै शून्य ! सडकमा त मुटुका बिस्कुन हालिराखेका ! किन

रे भने बूढाबूढीका मुटुहरू बराबर ओसिन्छन्, त्यसैले दिउँसो घाममा रन्न तताएर बेलुका जडै सुल्ने रे । यसरी सुकाउँदा कसैको मुटु चीलले लगिदियो भने ? समस्या त त्यहाँ पनि बाँकी रहन्छ के समस्या ?

अर्को मान्छे चीलै भएर उडी मुटु खोसेर ल्याउन सक्तो हो नि ! युद्ध पनि तान्त्रिक हुन्यो । एउटा नेताले अर्को नेतालाई ठाडै सुकाएर सत्ता हत्याउँदो हो, एक देशको राजधानीमा फूमन्तर गरेर अर्को देशमा भैंचालो ल्याइँदो हो । यस्तैमा एक दिन पृथ्वीलाई नै फुक्ता फुक्ता फुक्ता सानो गुज्जाजत्रो पारेर समुद्रका छालभित्र फुक्त फालिदिन्यो कि कुनै तान्त्रिकले ? केही बेरै छैन । फेरि कसैले बराहको अवतार लिई दाहामा पृथिवी च्यापेर नयाँ इतिहासको सुरु गर्नुपर्ने पो हो कि ? घुम्दो पृथिवीको इतिहास फेरि घुम्न के बेर ? साहै बेर भो, बस आएन ।

अफिसमा हाकिम खोज्दै होलान्—“हरिप्रसाद खोइ त ? अझ आइपुगेको छैन ?” गर्जदा हुन्—“ठोक गयल त्यसलाई । के अहु भनेको कर्मचारीको ससुराली हो ?” उनको पनि ससुराली जानुपर्छ क्यारे आज । सालीको बिहा भन्थे । सालीचाहिँ त राम्रै हो, उसको मस्याकमुसुक मोनालिसाको जस्तै छ । रोममा त्यो मेरी गाइड थिई नि एउटी, ऊ भन्थी मोनालिसा कुनै आइमाईको होइन, जिन्दगीकै चित्र हो । तर भिन्सी अब पुरानो भैसक्यो रे । साँच्ची नारदको टुपी, आइन्स्टानइको टाउको, पिकासोका आँखा, घण्टाकर्णको कान, हनुमान्को चिउँडो, आर्मस्ट्रेङ्को ओठ, उर्वशीको गाला, सोक्रेटसको नाक, काफ्काको कन्चट, लेनिनको दाही, कामदेवको रूप, बर्नार्ड शाको रड, जामुना गुभाजूको जन्तर, भानुभक्तको टोपी सबै मिलाएर एउटै चित्र बनाउनु नि कस्तो होला ? मान्छेकै चित्र बनाउने हो भने म त भन्छु—“टाउको टेकेर कुद्ने, खुद्ना टेकेर पर्खने मान्छेको चित्र बनाउनुपर्ला कि ?”

उः बस आयो ।

हिमालनी
बर्सेनि

सम्भावित दुनियाँ (?)

'कलि' भन्ने शब्द सुन्नासाथ आर्यघाटमा कम्मरसम्म गाडिइरहेको विरूपाक्षको सालिक सम्भिन्द्धु त्यस मूर्तिबारेका अनेकौं किंवदन्ती सम्भिन्द्धन्; ऊ आफ्नै आमासित सल्केको पापले त्यसरी गाडिएको रे; त्यसले खुट्टा टेक्नासाथ संसारमा प्रलय हुन्छ रे ! केटाकेटीमा बुढियाहरू भन्ये— प्रलय हुनुअघि मध्यकलि आउँछ रे, र त्यस बेला मान्छे खिइँदा खिइँदा बड्कौलामा अडेसा लाग्ने जत्रो भइसकेको हुन्छ रे !

बड्कौलामा अडेसा लाग्ने मान्छे कत्रो होला ? बोका-बाखाका बड्कौला सम्भिन्द्धन्। बड्कौला मात्र भनेर पनि कहाँ हुन्छ र ? इजरायली बाखाको, लमकन्ना खसीको र सानो पाठाको कुनचाहिँको बड्कौला ? सम्भौं— नेपाली बूढी बाखीकै बड्कौला ? सरदर बदामको एउटा गेडाजत्रो बड्कौला; ल भन्नोस् त्यसमा अडेसा लाग्ने मान्छे कत्रो होला ? केटाकेटी बेलाको यो कुतूहल अहिले पनि कहिलेकाहीं आएर जिस्क्याउँछ। यो चन्द्रमाको दैलो खोलिएको युग; मझगलतिर पखेटा चालेको जमाना अनि शुक्रितिरको बाटो खोज्दै रहेको बेला मान्छे र उसका संसारको विशालताबारे सोच्नुपर्ने ? कतावाट यो निराधार किंवदन्ती सम्भन्न पुरेको ? मध्यकलिमा मान्छे बड्कौलामा अडेसा लाग्ने हुन्द्धन् रे ?— सम्भावना किन यसरी खुम्चेको ?

सम्भावना हो र ? मन खुम्चेको !

मन खुम्चैदै गएपछि संसार जतिसुकै विस्तार हुँदै जाओस् मान्छे खिइदै जान के असम्भव ? के असम्भव ?— सोच्चासोच्चै अधिल्तिर न्विटर वुनिग्रहकी आफ्नै स्वास्नी खुम्चैदै पानीको गाग्रीजत्रै देखिन्छे, म भस्किएर आँखा माड्छ— ऊ तीनमाने कसौँडीजत्रै थेप्चिन्द्धे; कूचोजत्रै दाउरिन्छे। म जतिजति भर्सिकदं हेर्षु उतिउति मेरी स्वास्नी खुम्चैदैखुम्चैदै लोरोजत्री र लोरीजत्री हुँदैहुँद चुस्ताचुस्तै चाउरिएको आफ्नै दूधको मुन्टोजत्री हुन्छे र एउटा बड्कौलामा

अडेसा लागेर मुसुक्क हाँस्छे । केटीकेटीहरू भिँगा भएर भुमिमन्दन् काखको बच्चा घिउकमिलाजत्रो भएर दूध खान थाल्छ । म यसो वरपर हेर्छु— भयाल तालको प्लालजत्रै देखिन्छ । पाँच जना सुल पुग्ने बडे पलड एउटा भिँगटीजत्रो; टेबुल पाटन औद्योगिक क्षेत्रबाट बनेको सलाईको बट्टाजत्रो, भित्ताको ऐना बालुवाको एउटा सानो पारोजत्रो । भस्याइग भएर हेर्छु— आफू त आशा चुरोटको आधा अमलको ठुटोजत्रो भएर तीन छेस्का सलाईको त्रिपाई बनाई आस्ट्रेजत्रो कोठामा मग्नसित पलिटरहेको ।

‘टिक्, ए टिक्’— म उठ्छु । पेन टर्चको गुलुबजत्रो मेरो साथी ‘टिपलिक्’ “सिकार खेल्न जान्छस् ?” भन्दै भित्र पस्छ । मेरी स्वास्नी उसलाई अडेसा लाग्न एउटा ठूलो बड्कौला राखिदिन्छे । टिपलिक् बस्तै गीतको आधा फाँकी गुनगुनाउँछ—

कनिके आँखा ननिका ज्यादै.....

टिपलिक् निकै लहडी मान्छे हो— सिकारमा उसको ठूलो सोख छ । हामी करेसातिर गयौँ । त्यहाँ एउटा अजडको भन्टाको रुख थियो । टिपलिक् त्यही रुख चढ्यो र हाँगामा लुकेर फित्कौलीको एकै फायरमा उसले दुझ्टा पुतली खसाल्यो । तर मेरो यो च्याम्पटीजत्रो बडेमानको भुँडीले रुख चढ्नै अप्लारो पार्छ । त्यसैले मैले भनेँ— “टिपलिक्, म रुख चढ्न सक्तिनँ, सधैं पुतलीकै सिकार खेल्नुपर्छ भन्ने के छ र ? आज चिप्लेकीरा नै हानूँ न, खतरा पनि कम मासु पनि थुप्रै !”

हामी मासु पोलेर खाँदै थियौँ, एकछिनपछि एउटी सेतै फुलेकी फर्सीको बियाँजत्री बुढिया भित्र पसिन् । एउटा भुसुनोजत्रो बच्चालाई तुनाको एक छेउजत्रो डसनामा गुटमुटचाएर मलाई देखाउँदै भनिन्— “नाति नै जन्म्यो टिक्, हेर हेर कति गतिलो छ । लौ टिपलिक् नानी पनि यहाँ रहेछन् !”

“नाति पाएकोमा बधाई आमै । ओहो ! तपाईं त निकै फुलिसक्नुभएछ ? नदेखेको पनि पाँच दिन भैसक्यो क्यारे ?”— टिपलिक् एकै सासमा भन्छ । हामी उनलाई बस्नोस् भनी ठाउँ खन्याइदिन्छौँ । तर उनी हाम्रो खाटतिर नआई भुइँमा ओछ्याइराखेको भोगटेको पातमा थचक्क बस्तै भन्दिन्— “ले न दुलही एउटा बड्कौलो; अब त सकिदैन बा अडेसा नलागी । टिपलिक् बाबू मलाई सेतै फुलिछ भन्छ । अब के नफुलूँ उमेर पनि त ४९ दिन १० घण्टा ३ मिनेट खाइसकियो ।” उनी बड्कौलाको अडेसामा सजिलोसित बसेर बच्चा काखमा राख्तै भन्दिन्— “हाम्रा उमेराँ त तिमरू उठ्नै सक्तैनौ नानीहो ! काल खिँडै जान्छ ।”

“काल खिइने होइन आमा, मान्छे खिइैंदै जान्छ” – टिपलिक् भन्छ ।

“मान्छे खिइने होइन आमा, मन खिइन्छ” – म संशोधन गर्दूँ । बुढिया उसिनेको सामाको गेडो चिमोटेर नातिको मुखमा हालिदिन्छन् । शिशु मुसुक्क हाँस्छ । “मरैं बाबा” भन्दै मेरी स्वास्नी पिलिक्क आँखा पल्टाउँछे । सबै जन्याकजुरुक्क उठेर राम राम भन्छन् । म उसको नाडी र छाती छामच्छुम पार्दूँ । कुन सड्का कुन सड्का एउटा भुसिल्कीराले उसको खुट्टामा डसिसकेछ । उसले एक थोपा पानी पनि खान पाइन । राम राम राम राम ! घिच्च्याउँदै हामीले उसलाई बाहिर निकालेका मात्र के थियाँ एउटा कौवा आएर टप्प लास टिपी भुर उड्यो । “बिचरीको वैकुण्ठवास होस् ?” – बुढिया अन्तिम आसिक दिँदै हिँडिन् । करेसाको कुलिसानिर एउटा जोडी आपसमा छिँल्लैदै थियो । सायद टिपलिक्ले मेरी छोरी लगेछ क्यारे ? आमा मरेको बेला छोरीले के रोमान्स गर्न थालेकी होला ? दुनियाँको अजिब ताल देखेर म घोत्लन थालै ।

“ए टिक्, के घोत्लिइराखेको ?” मेरो छिमेकी किकलिंक् आर्तिँदै आइपुग्छ – “थाहा पाइनस् कालेल्यान्डका सिपाहीले हाम्रा भन्टाका बोटमा भटारो हानेछन् एउटा हाँगै भाँचिएको छ ।”

म जुरमुराउँदै उठ्छु ।

दुवै जना छवालीका एकोटा लौरा लिएर निस्कन्छौं । नभन्दै कालेल्यान्डका दस जनाजति सिपाही हाम्रो बोटबाट एउटा भन्टा भारेर नोल लगाई कुदाउँदै रहेछन् । हामी हल्लाखल्ला गछाँ, धेरै जम्मा हुन्छाँ; सिपाहीहरू भन्टा त्यहीं छाडी जाइलाग्छन् । घमासान लडाई हुन्छ – दुवै पक्षका सयाँ मान्छे सोत्राम्मे हुन्छन् । केही दिनपछि किकलिक् सुनाउँछ यो ऐतिहासिक भन्टा युद्धमा इक् देशका प्रधानमन्त्री र्यास्टिकको ठूलो विजय भयो । यस विजयले इक् देशको ठूलो सान रहेको छ । प्रधानमन्त्री श्री र्यास्टिक गुह्येकीराको हौदामाथि काँक्राका फूलको बडो टोप र सानो च्याउको छातामा निकै फुर्तिला देखिन्छन् । बलेसीनेरको आमसभामा हामी उनको स्वागत गछाँ । उनी भाषण गर्दैन्छ – “अब पञ्चदिवसीय योजना सफल भएपछि पाँच-पाँच अझगुल लुगा प्रत्येक नागरिकले सुपथ मूल्यमा कोटामा पाउनेछ ।” उनले भाषण गर्दागर्दै भयानक आँधी आउँछ, असिना पर्छ, पानी आउँछ, बाढी आउँछ, इक् देश खोलाले बगाउँछ, म यताउता छाम्छु-आफू अडेसा लागिराखेको बड्कैलो पनि बगाइसकेको हुन्छ । सम्भावना सम्भनामा पल्टन्छ ।

के त्यो दुनियाँ सम्भव छ ?

मान्छे खिइएपछि बडकौला किन उत्रै ? के बडकौला पार्ने बाखो खिइन्न ? मेरी स्वास्नीलाई डस्ने भुसिल्कीरो खिइन्न ?— इत्यादि प्रश्नका साथ चेतना जुरमुराउँछ । म त्यस मध्यकलिको बडकौलामा अडेसा लाग्ने दुनियाँबाट फर्केर चन्द्रलोकमा मोटर कुदाउने आजकै दुनियाँमा आउँछु । तर एउटा प्रश्न सँगै आउँछ— मान्छे खिइएपछि बडकौलो किन खिइएन ? सायद पशु मान्छेजस्तो नबरालिएकोले उसको मन खिइदैन होला; बाखो बाखैजत्रो रहला, भुसिल्कीरो भुसिल्कीरोजस्तै । मान्छे मात्रै खुम्चिएर बडकौलामा अडेसा लाग्नेजत्रो होला ? बाखाको खोर खोरजत्रै होला, मान्छेको घर मात्र पिँजडाजत्रो होला । के यो असम्भव छ ?

कलियुग

कन्जुस

दिने-खाने कुरा पर्नासाथ जसको दाँतबाट खलखली पसिना बग्छ, त्यस्ता मान्छेलाई नेपाली भाषाले थुप्रै विशेषण दिएको देखिन्छ । नपत्याए गनिहेनौस-कन्जुस, मक्खीचुस, कृपणी, किरन्टोकी, खुनी, खोटी, चुइँया, चिम्टा इत्यादि । तर नेपाली शब्दकोशले जतिसुकै विशेषण दिए पनि कन्जुसको शब्दकोशमा भने 'दिनु' अर्थको कुनै क्रियापद त हुँदै हुँदैन, उपभोगको अर्थको शब्दै पनि पाउन मुस्किल, मानौं उनीहरूमा एउटा महत्वपूर्ण तन्तु जड्न प्रकृतिले नै बिसेको हुन्छ । त्यसैले जतिसुकै विद्वान्, बुद्धिमान्, धनवान् र रूपवान् भए पनि ती दानतन्तु नभएकाहरू आमाको काखदेखि आर्यधाटसम्म कन्जुसको कन्जुस नै रहन्छन् । हाम्रो एक जना साथी भन्ये- उनको टोलमा एउटा यस्तै कन्जुस लखपति थियो । घरमा स्वास्नी, छोराछोरी जो विरामी भए पनि ऊ सर्वप्रथम कलमकापी लिएर हिसाब गर्न थाल्यो रे औषधि गर्न थोरै खर्च लाग्छ कि किरिया गर्न । उसलाई त मैले चिनेको छैन तर ढुकुटी खोल्नाको गाहोले औषधि किन्न नकसेर कात्रो किन्न दगुर्ने किरन्टोकीहरूचाहिँ मैले पनि दर्जनौं चिनेको छु । यस्तै किरन्टोक्याइँमा खली खाएका एक जना साहूजी मसँग भन्ये- "डाक्टर 'टर' मात्रै हो बाबु, 'टार' होइन । डाक्यो, गाल मात्र टर्छ, काल टार्न सक्तैन; त्यसैले डाक्टरलाई ख्वाउने पैसाले बरु पोल्ने दाउरा टर्छ ।" उनको तर्कभन्दा हाम्रो स्कूलको सभापतिको तर्क मलाई रमाइलो लाग्छ, आफै स्कूलको एउटा विद्यार्थी मर्दा सद्गति गर्न हामी चन्दा मार्गदै उनकहाँ गएका थियौं- हामीले कुरा कोट्याउनै नपाई उनले भाषण भट्ट्याए- "हेर बावुहो ! मेरो सिद्धान्त के छ भने सम्पत्ति भन्ने जात शुभजात हो । अशुभ कार्यमा लगायो भने यसले सराप दिन्छ; त्यसैले मुर्दा पोल्ने जस्तो अशुभ कार्यमा मबाट एक पैसा पनि भर्दैन ।" अनि उनले आफ्नो एउटा रोचक संस्मरण सुनाउँदै भने- "त्यसैले पोहोरका वर्ष आफ्नो छोराको सद्गति गर्न पनि मैले आफ्नो

सेफबाट एक पैसा नभिकी छोराको लासै मृत्यु संस्कार संस्थालाई बुझाइदिएँ ।” उनको दृढ़ सिद्धान्त बुझेपछि हामी फरकक फर्केका थियाँ । तर यसपालि सरस्वतीपूजामा सभापतिज्यूलाई निमन्त्रणा दिने र शुभकार्य भएकोले चन्दा पनि मान्ने भनी फेरि हामीले उनकहाँ पुरनुपच्यो । निमन्त्रणापत्रमा उनले हार्दिक स्वीकृति दिए । तर चन्दाको कुरा कोट्याउँदाचाहिँ भसड्ग भएभै गरी भने— “हत्तेरी बाबुहो ! पहिले नै भन्नुपर्दैनथ्यो, मैले निमन्त्रणा स्वीकार गरिसकै, मेरो सिद्धान्त के छ भने आफूले दान गरेको आफैले नखानु । अब अहिले चन्दा दिएर भोलि म कसरी खान आऊँ ?” हाम्रो एउटा उटुड्या साथीले प्वाक्क भनिहाल्यो— “सभापतिज्यू बरु तपाईं नखाए नखानुहोला । चन्दा त दिनै पन्यो बा !” “सरस्वतीको प्रसाद खान्न कसरी भन्नु नि ?” भन्दै उनले हामीलाई सम्झाए— “मेरो सिद्धान्त के छ भने बाबुहो ! बोलाएको ठाउँमा नगई हुँदैन, गएको ठाउँमा नखाई हुँदैन ।”

“खालास् बूढा” भन्दै हामी फर्क्याँ; तर भोलिपल्ट उनले नखाई के छाड्ये ।

कन्जुसहरू नखाने त कहाँ हुन् र ? मुखले नभ्याए नाकले तान्छन् भन्ने कथन छ । तर आफ्नो खर्चमा भने उनीहरू सकेसम्म कम खान्छन् । खानेकुरा गर्दा म आफ्नो टोलका सुब्बालाई भलभली सम्झन्छु । भन्सार- अड्हाका सुब्बा भएकोले उनी रुपियाँ मोरेको तकिया र नोट तगेको डस्नामा सुत्छन् भन्थे; तर प्रत्येक दिन बिहान उठ्नासाथ चियामा चिनी धेरै हालौला नि भन्दै एक पटक नसम्झाई छाँदैनथे । खाने बेलामा उनकहाँ पुग्यो भने पथ्यापथ्यको लामो व्याख्या छाँटौ उनी भनिहाल्ये— “दालमा पथ्य मुसुराको खोस्टे, तरकारीमा पथ्य रायोको साग ।” यसरी पथ्यापथ्यको साहै छ्यानबिछ्यान गर्ने हुनाले उनको जहान-छोराछोरीलाई सुकेनासबाहेक अरू कुनै रोगले सताउन पाउँदैनथ्यो । कसैलाई केही भइहाले पनि उनी प्राकृतिक चिकित्सामा विश्वास गर्ने हुनाले पहिले पेटै ठीक पार्नुपर्छ भनी उपवास बसाउँथे र केही नलागे मात्र धन्वन्तरिको जप गर्दै बागबजारको बहिरो वैद्यकहाँ पुगेर पुरिया पारेको धूलो लेराउँथे । जे होस्, मलाई भेट्नासाथ खल्तीबाट एउटा ‘आशा’ चुरोट भिकेर टक्याउँदै भन्थे— “ल, सल्काउनोस्, दोइ जना बाँडेर खाओँ ।”

कन्जुस भएर पनि चुरोट खाने मान्छे देखेको मैले उनलाई मात्र हो, नत्र प्रायः कन्जुसहरू चुरोट, चिया, तमाखु, बियर केही खाउँदैनन्, कन्जुस्याइँको यो प्रभाव भने साहै प्रशंसनीय छ । तर पोहोर गोसाईथान जाँदा मैले एउटा

गाँजडी कन्जुस भेटेको थिएँ । ऊ मलाई गाँजा नखाई निद्रा आउदैन भन्यो; तर काठमाडौंबाट लगेको दस पैसाको सुर्ती एक सय चिलिम गाँजामा मिलाएर पनि आधा उसले काठमाडौं नै ल्याइपुन्यायो । सुर्तीको सट्टा ऊ कहिले गुन्द्रुक मिसाउँथ्यो, कहिले जिम्बु; तर गाँजाचाहिँ घण्टैपिच्छे नतानी छाडैनथ्यो । त्यहींदेखि मैले थाहा पाएको हुँ— कन्जुसले कुनै नशाको लत लगाउँदै लगाउँदैन, लागिहाल्यो भने पनि त्यो लतलाई आफ्नो कन्जुस्याइँले कन्ट्रोल गर्न सजिलैसित सकछ । त्यसैले चिया चुरोटको आफ्नो लत देख्ता आफू कन्जुस हुन नपाएकोमा मलाई पनि दुःख लाग्छ ।

तर हाम्रो जेठो मुखियालाई सम्भयो कि त्यो दुःख त्यसै भाग्छ । मान्छे भन्ये— ऊ माखाको पित्त भिक्केर साहूको चित्त बुझाउँछ । माखाको बोसो औषधि लाग्छ भन्ने ऊ मसँग पनि बराबर कुरा गर्थ्यो । बोसोचाहिँ भिक्ष्यो-भिक्तैनथ्यो, दैव जानोस्, मैले जानेको चाहिँ यत्ति हो— ऊ एउटा सच्चा कन्जुस थियो ! मैले देखेसम्म दसैमा बाहेक उसले सुकिलो लुगा लगाएन । ऊ भन्ने गर्थ्यो— “एक त लुगा धोएपछि साबुनले काटेर पातलिन्छ र चाँडै फाट्छ, दोस्रो, साबुन स्वयं अपवित्र चीज भएकोले यो दलेको लुगा लगाउँदा जीउ अपवित्र हुन्छ ।” साथै ऊ जुत्ता लगाए पृथ्वीलाई भार पर्छ भनी नाडै खुट्टाले नौ गाउँ चहारी गाईको व्यापार गर्थ्यो । उसको किरन्टोक्याइँले आजित भएर एक दिन उसकी स्वास्नी बेपत्ता भइछ । ऊ गाउँमा रुदै भन्यो— “स्वास्नी त हिँडी, अनिकालको खचै जोगियो तर भन्डै पाँच सयको लुगा-गहना लिएर हिँडिदिई पापिनीले ।” सायद यही पीरमा सुकै ऊ मन्यो । मर्ने बेलामा दस दान गर्न उसको जनैको साँचो बलात्कार भिक्केर छोराचाहिँले बाकस खोलेको त हरिया-हरिया गैँडा मात्र बीस हजारका रहेछन्, खुदा नोट र रुपियाँपैसा गन्दै गनिएन ।

यी सबै प्रत्यक्ष प्रमाणबाट म के निष्कर्षमा पुगें भने कन्जुसहरूको जीवनदर्शन उपभोगमा होइन सञ्चितामा निर्भर गर्छ । उनीहरूमा माया, ममता र दयाले पगिलहाल्ने पिलन्थरे चित्त हुँदैन । त्यसैले पुराणले कन्जुस्याइँका कथाहरू जति सुनाइरहोस्, नीतिले दानपुण्यको माहात्म्य जतिसुकै भट्चाइरहोस् कन्जुसहरू आर्जन र सञ्चितामा यति विश्वस्त हुन्छन् कि उनीहरूलाई उपभोगको वास्तै हुँदैन । तर वास्तवमा सम्पत्तिलाई चञ्चला लक्ष्मी मानौं वा व्यवहारको माध्यममुद्रा मानौं उसले उपभोगको एउटा न एउटा बाटो खोजिहाल्छ । त्यसैले हामी देख्छौं, कुनै कन्जुसको कमाइ छोराले क्यासिनोमा

खर्चिंदिन्छ, कुनै कन्जुसको कमाइ छोरीले पिकनिकमा सिद्ध्याइदिन्छे । अपुतो कन्जुस छ भने अपुतालीवालाको तालुमा भोगटे जब्रो आलु फलिहाल्छ । यसकारण कन्जुस्याइलाई म एउटा रोग ठान्छु तर के गर्नु, कन्जुसहरू मोजीहरूको उडन्त्याइलाई भन् महारोग ठानिदिन्छन् । त्यसैले कन्जुस र उडन्तेका बीचको मित्रता भट्टीको मित्रताजस्तो मात्र हो, त्यो शत्रुतामा परिणत हुन कति पनि वेर मान्दैन, किनभने उडन्तेलाई पैसाको फिटफिटीले कहिले छाडने होइन, कन्जुस आफ्नो कन्तुरमा परेको पैसा कहिल्यै निकाल्ने होइन । कथंकदाचित् दुई जनामा आदानप्रदान भइहाल्यो भने पहिल्यै किस्तमा आपसमा मित्रता सिकिस्त भइहाल्छ ।

जे होसु, आफ्नो कुनै क्लब र क्यासिनोमा हाजिर नभई नहुने मोजी साथी पनि छैन, परेको बेला आफूसित छ भने पाँच-दस रुपियाँ पैँचो दिन दाँतबाट पसिना तर्काउने कन्जुस साथी पनि छैन, त्यसैले उक्त पीर त मलाई छँदै छैन, एउटै दुःख के छ भने आफूलाई अपुताली पर्ने खालको कुनै कन्जुस पनि आफ्नो नातागोतामा अहिलेसम्म कोही थिएन ।

अर्पण

असनको डबली

“चामल पाथीको दस रुपियाँ ! दस रुपियाँ ? अब पनि भात खाएर साध्य भयो त ? कृषिप्रधान देशमा अन्नको यो अनिकाल !”

“अँ, अन्नपूर्णाको दर्शन गर्न आएको; भाकल थियो । अरूभन्दा मलाई यिनै देवीको विश्वास लाग्छ । यी साक्षात् देवी हुन् ।”

“देवी त देवी टुँडालदेवीको मूर्ति पनि झन्डै चोरिएको रे । कस्तो काल ! हामी केही नचोरियोस् भनी देवता पुकाछ्हौं, देवता स्वयं चोरिन्छन् हेर न.....!”

“हेरिसकै मैले, त्यही बेलबटम्बाली होइन ? निकै नखरमाउली रहिछ ।”

“जवाना भी यिनका जवानी भी यिनकी— वुझिनस् ?”

“बुझें हजुर ! रुपियाँको पाँच मुठा भयो, भयो लगिबकस्योस्— पात राम्रो छ । विग्रेको रहेछ भने म मोरीले यो जोवन भन्नै नपाऊँ । हजुरहरूलाई के थाहा छ, यति पात टिप्पन कस्तो.....!”

“मलाई सब थाहा छ— उसको सम्बन्ध अचेल कतातिर छ भन्ने । अघिअघि सिद्धाको दशा लाग्यो भने आजको सुदामा भोलि कुबेर हुन्छ भन्ये, अचेल सिद् (CID) मात्र हुन सके आजका बेकारको भोलि तिनोटा कार हुन्छ ।”

“सरकारी कारलाई साइड दिनुपर्छ भन्ने तँलाई थाहा छैन ? दुई दिन टोयोटा चलाउन पाएँ भन्दैमा टुप्पिएको छुसी, तै, फुच्चाको खुट्टो मात्र किचिएछ, ज्यान गएको भए.....!”

“..... ज्यानको मूल्य मामुली भन्ने कि अमामुली ? एकातिर गैसकेको ज्यानलाई मुटु फेरेर पनि जोगाइन्छ, अर्कातिर बम बसाएर हजारौं ज्यानको एक चिहान पर्छ ।”

“परे आफ्नो उपकार नपरे परोपकार । भाग्योदय चिट्ठा किन्तुहोस्

भारयोदय, —पहिला १ के एक लाख पच्चीस हजार।”

‘जति कुरा गरे पनि युग हजार र हजुरकै घेरोमा सेरोफेरो गरिरहेको छ। पेन्सेन खाने बेलामा कारिन्दाले मोहोर तानेजस्तो कारबार यो के व्यापार? मैले त हडकड नै ताकैं, चालीस-पचास हजार भनेको के हो र...?’

“दुइटा पैसा पनि हाम्रो निम्नि लाखजस्तै हो मालिक! भारी पनि त ठूलै छ नि; जो पायो उही भरिया लाउनु पनि हुन्न अचेल; हामी भनेका रैथाने भरिया; मालिकजस्ताको भारी बोक्ताबोक्तै ३२ बर्ख बितिसके, बेइमानी भनेको बाह्न दामको गरिएको छैन।”

“इमानदारी र बुद्धूपनको सीमारेखा कहाँनेर पर्छ कुन्ति? २० वर्ष जागिर खाएँ बीस पैसा खाइन, अहिले जाउलो खान नसकेको देखेर सबै मलाई बुद्ध भन्छन्, तपाईं नै भन्नोस् वास्तवमा म के हुँ?”

“म भन्नु नै आत्मा हो। आत्मा नचिनी परमात्मासित साक्षात्कार हुन सक्तैन। भरे चार बजे यहीं अध्यात्म प्रवचन हुने भएको छ। महिला तथा सज्जनवृन्द.....!”

“...महिलाले लूप लगाएर वा चक्की खाएँ, पुरुषले भ्याक्सेटोमी गरेर वा कन्डम लगाएर। परिवार नियोजन युगको माग हो।”

“यो युग पनि मगन्ते युग हो। कतै श्रम र चन्दा मारयो; कतै शास्त्र र सैनिक मारयो, कतै अन्न र पैसा मारयो; कतै स्वतन्त्रता र अधिकार मारयो; कतै बाटो र गौँडो मारयो; जता हेच्यो मागामाग छ।”

“हाम्रो माग पूरा नभए हडताल गर्ने योजना छ।”

“योजना त तपाईंको राम्रै हो; तर कुनै पनि योजनाले स्थायी शान्ति ल्याउला भनेजस्तो मलाई लाग्दैन। शान्तिको लागि कति धनको खर्च भो, कति जनको खर्च भो, कति जोबनको खर्च भो, कति चिन्तनको खर्च भो, कति जीवनको खर्च— तर यतिका खर्चको उपलब्धि के?”

“के भन्नुहोला यो सर्वरोगहारी तेल हो। कान पाकेको भए दुई थोपा हाल्लोस्, आँखा दुखेको भए गाजलझै लगाउनोस्; भिरुङ्गी भएको छ भने मालिस गर्नोस्— चार दिनमा चमत्कार.....।”

“चन्द्रलोक यात्रा चमत्कारै हो विज्ञानको। तर मानवता र विश्व-शान्तिमा यसको के भूमिका होला?”

“शान्तिस्वस्तिको सारदाम किन्न आएको, तपाईं कता नि? आराम छ? अलि उता जाऊँ, बाटो पेल्ने मेसिन आयो.....।”

“यी मेसिनहरूले पनि आजकाल.....!”

“दमकल दमकल !..... कहाँ दमकल हुन्यो घण्टीवाल गाई— सागको मुठै लिएर दौडिएछ, उः साँढे पनि !”

“कति आत्तिएर दौडादौड गरेका यी मान्छेहरू, मानौं यहाँ एउटा युद्ध नै आउदै छ !”

“हेर हेर उः उक्ल्यो, कस्तो छिल्लएको साँढे !.....”

“यहाँ यस्तै भीड हुन्छ पर्यटक ! यो काठमाडौं सहरको मुटु हो— असनको डबली, उः त्यो भयालको कला हेनौस् त ! कस्तो लाग्यो ?

“मलाई त यो पाउडर राम्रो लागेन । बास्ना पनि कस्तो गल्लीगल्ली गनाउने छ्याचा; दुई स्टक लिपस्टक दिनोस् त गुलाबी होइन, फुस्तोचाहिँ...”

“यी फुस्ता हिप्पीहरू आनन्द खोज्न आएका रे ! गाँजा र रक्सीमा लट्टिएर पाइने आनन्द पनि कुनै आनन्द हो ?.....”

“पञ्चोस् न आनन्दजी, म पनि हिँडिहालै । रानीपोखरीतिरबाट जाने होइन त ?”

“.....डुव्या रे ! रानीपोखरीमै हामफालेछ ।”

“कल्ले फालेछ यो अलबम, हेनौस् हेनौस्, कस्ताकस्ता तस्विर रहेछन्; ठिठीको हो कि ठिटाको ? पैसा पनि छ कि ?”

“एक बरफको दस-दस पैसा, एक बरफको दस-दस.....!”

“के यो डबलीमा ट्वाल्ल परेर उभिइरहेको ए मिस्टर ?”

प्रगति

आस्थाको फाइल

संसार विभागका निर्देशक श्री ईश्वरदेव उमेरको हदम्याद पुगी खोसुवामा परे । खाईपाई आएको आस्था अर्चनाको एक लक्षांश उनले निवृत्तभरणको रूपमा पाउने भए ।

निर्देशकको पद खाली हुनासाथ रोल मेरो भनी अन्धविश्वासले दाबा गन्यो । धर्म धुमधुमती पन्यो, कर्म कनपारो कन्याउन थाल्यो । भाग्यले भगवान्को साक्षे भाइ म हुँ भनी किरिया खायो । ज्ञान गनगन गर्दै थियो, विज्ञानले सबैका दाबी निराधार हुन् भनी एक-एकको पर्दाफास गन्यो । बुद्धि खितितित हाँसी, विवेक ट्वाल पन्यो । भ... भ... संसार विभागको निर्देशकमा मान्छे स्वयं मनोनीत घोषित भयो ।

आफू निर्देशक हुनासाथ मान्छेले पापधर्मको कानुन संशोधन गरी नरकअड्हा खारेज गरिदियो । मान्छेलाई धेरै शासन दिएको अभियोगमा यमराज स्पेन्ड भए; अमृत र अप्सरामा लम्पट भएको अभियोगमा देवताहरू कार्यभारमुक्त भए । भाग्यको ठाउँमा पुरुषार्थ र अन्धविश्वासको ठाउँमा शिक्षा भर्ना भए ।

एउटा हातमा शक्तिको ढूम अर्को हातमा एटम बम लिएर विज्ञान सल्लाहकार भयो मान्छेको । संसार विभागको हर्ताकर्ता स्वयं भएकोमा गजकक फुली टेबुलमा ध्याच्च बसेर मान्छे गज्यो—“संसार विभागका सहायिकाहरू को को छन्, लौ यहाँ आओ !”

मेच छँदाछँदै टेबुलमा बसेको निर्देशकलाई देख्ता मर्यादाले नमस्कारै नगरी मुन्टो बटारी । मान्छेले उसलाई अनुशासन नभएकी बूढी भनी तुरुन्तै निकालिदियो । अर्को सहायिकाले थर्र कामेर हात जोडै भनी—“म नैतिकता हुँ ।” मान्छे च्याँड्हिएर गज्यो—“यस्ती लुली सहायिका लिएर म यत्रो विभाग चलाउन सक्छु ?” तेसी सहायिका सद्भावनाले भनी—“म आफ्नो कार्यभारबाट राजीनामा गर्न चाहन्छु ।” मान्छेले मर्यादाको ठाउँमा उच्छृङ्खलतालाई,

नैतिकताको ठाउँमा स्वच्छन्दतालाई र सद्भावनाको ठाउँमा सङ्कीर्णतालाई भर्ना गर्न्यो ।

पुनर्गठनपछि केही नयाँ ऐन बने । सत्ता, शक्ति, सम्पत्ति र विलासको साधनामा धेरैले सुविधा पाए । संसार विभागले सांसारिक विधिबन्धनहरूमा धेरै स्वतन्त्रता ल्यायो । तर अपसोच ! केही दिनपछि संसार विभागमा साहै गोलमाल चल्यो । कसैले कसैलाई टेन छाडथो । विभागभित्रै अनाचार, व्यभिचारहरू बढ्न थाले । रिसारिस, भुत्ताभुत्ती र पिटापिट चल्न थाले ।

हत्या, अपहत्या र आत्महत्याका टेलिफोन आउन थाले ।

विस्फोट, युद्ध र महायुद्धका आकाशबाणी आउन थाले ।

मान्दै कहिले बौलाएजस्तो भई टेबुलमा उफन्थ्यो, कहिले भोक्काएजस्तो गरी भुइँमा पसारिन्थ्यो । कहिले तमाम कर्मचारीलाई भेला गरेर सोध्यो—“आस्थाको फाइल खोइ ?” कहिले तमाम कर्मचारी ऊसँग सोध्ये—“विश्वासको फाइल खोइ ?” खोइखोइको ढाँको भित्तामा ठोक्किएर प्रतिध्वनित हुन्थ्यो—“खोइ खोइ !”

बान्की

